ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА: *Антоније Исаковић, Флорика Штефан, Слободан Бељански, Миленко Фржовић, Гојко Божовић, Роберт Олен Батлер, Бошко Томашевић, Весна Егерић, Хилде Домин*

АКЦЕНТИ: *Божидар Ковачек, Драгољуб Петровић*

ОГЛЕДИ: *Јован Делић, Волф Шмид, Драган Проле*

ВИБРАЦИЈЕ: *Драгиша Живковић, Лазар Чурчић, Миро Вуксановић*

НАСЛЕЂЕ: *Павле Зорић*

КРИТИКА: *Никша Стипчевић, Душица Потић, Слободан Владушић, Љиљана Пешикан-Љушта-новић, Владимир Гвозден*

ДЕЦЕМБАР 2001 НОВИ САД

1826

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ћирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавац (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991)

Уредништво

СЛАВКО ГОРДИЋ
(главни и одговорни уредник)
ВОЈИСЛАВ КАРАНОВИЋ, МИЛИЦА МИЋИЋ ДИМОВСКА,
САША РАДОЈЧИЋ, СЕЛИМИР РАДУЛОВИЋ

Секретар Уредништва
ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор
ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор
СОЊА БОБ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 1.000 динара, а за чланове Матице српске 500 динара. Претплата за иностранство износи 80 $. Цена једној свесци у књижарској продаји је 100 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на чековни рачун број 45700-678-0-2213, са назнаком „за Летопис". Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/28-901.

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад
Штампа: DUPLEX, Нови Сад
Тираж: 1.000
РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 177 Децембар 2001 Књ. 468, св. 6

САДРЖАЈ

Антоније Исаковић, Две приче 755
Флорика Штефан, Невидљива честица 775
Слободан Бељански, Последња ноћ у Фиренци 779
Миленко Фржовић, Трајем безбедно и тихо у свету 794
Гојко Божовић, Преко свега 799
Роберт Олен Батлер, Повратак 802
Бошко Томашевић, Барокни формулар 814
Весна Егерић, Музеј воштаних фигура 818
Хилде Домин, Зов 824

АКЦЕНТИ

Божидар Ковачек, Парадигма окупљања 827
Драгољуб Петровић, Нестајање ћирилице или последњи српски слом 830

ОГЛЕДИ

Јован Делић, Антоније Исаковић — мајстор приповијетке . . . 845
Волф Шмид, Парадоксалност Пушкина 854
Драган Проле, Животни свет и интерсубјективност 869

ВИБРАЦИЈЕ

Драгиша Живковић, Како се меси и пече добар хлеб 885
Лазар Чурчић, У манастиру Шишатовцу десет година после . . 890
Миро Вуксановић, Дванаест сложених реченица 897

НАСЛЕЂЕ

Павле Зорић, Његош — сликар народног живота или визионар? 919

КРИТИКА

Никша Стипчевић, Носталгија за бесконачним Николе Милошевића (*Никола Милошевић*: Нит михољског лета. Носталгија за бесконачним) 929
Душица Потић, Рефлексивни лиризам (*Зорица Арсић-Мандарић*: Рајска врата самоће) 932
Слободан Владушић, Мозак и срце (*Владимир Тасић*: Опроштајни дар) 935
Љиљана Пешикан-Љуштановић, Озбиљан ауторски и издавачки подухват (*Српска народна књижевност*, приредила Марија Клеут) 938
Владимир Гвозден, Наслеђе и његова сенка (*Бојан Јовановић*: Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури) . 941

Бранислав Карановић, Аутори Летописа 946

Садржај 468. књиге Летописа 952

АНТОНИЈЕ ИСАКОВИЋ

ДВЕ ПРИЧЕ

МЕНИЦЕ И РУЧАК

Ујна Нада је обећала да ће за сутра направити торту од дивљих јагода, за сутра су на ручак позвани пријатељ Вита и прија Викторија, родитељи ујна Надини, таст и ташта ујка Младенови, у њихову је част обећано младо јаре у фуруни. Теча Миле је опет запуцкетао устима и прстима по столу. Деда се накашљао, није се обрадовао том позиву, јер је пријатељ Вита имао доста меница које је деда за њега потписао, и сад је почела да долази наплата. Деда је хуктао и исплаћивао менице. А пријатељ Вита кад дође смислиће неку зврчку, мумлаће „пријатељ Анто, спремао сам се на доспелу меницу, али кад се не да и Бог не да, опет мене прескаче, а тебе заскаче", а деда ће на то одговорити „пријатељ Вито, позван си на ручак, немојмо сада о томе, не треба да ти преседне јаре, немој мислити о меницама, Анта ће их све поисплаћивати, али нове менице више бити неће". „Разумем, разумем", одговарао је пријатељ Вита кроз неки кашаљ, али је био као слон, трапав и црвен од стида и сопственог понижења: кукао је да не кука, није хтео тако, али менице су немилосрдне, њега, и поред добре воље да их исплати, задесила је беда, од које главу не може да подигне.

Деда је увијао бркове, није веровао крокодилским сузама, тапшао га као малог ђака по рамену и једно те исто понављао:

— Нове менице не долазе у обзир. Ни најмања. Ове ћу исплатити како Бог заповеда, а нове да не помињемо. Доста је било пријатељ Вито, потражи на другој страни ако хоће неко да дâ. А сумњам да ћеш га наћи. Пријатељ Вито, остарио си, али си остао глупи магарац. Шта ће теби менице? Живи скромно, мани ручкове и вечеринке и нове шпекулације. За

тебе нису вечере, за тебе су чајеви, празилук и посан пасуљ. Прија Викторија да ти умеси танку пројицу. А не печене ћуране. Какве црне твоје шпекулације? Дошли су млађи и прелазе те као вола. Причају ти приче — да осетиш цену живе ваге још у Марковцу, да си велики стручњак за бикове, теби не треба да чекаш вашар у Рачи, други август о Светом Илији, ти знаш шта ће се десити са ценама код угојених бикова, а шта код мршавих крава за саламу — код тебе су јасне цене као на длану, и шта чекати кад знаш, купуј! Теби ласкање одговара, твојој ћуранској сујети — и пре пијаце, вашара паре изгубиш, и онда пријатељ Анто, плаћај менице. Нема више, доста је било трговачког циркуса. Немој још кућу да ставиш на добош, него да је имаш и у њој завршиш живот. Толико си био неуспешан, из тог клубета нити можеш нити умеш да се извучеш. И кад је таква ситуација, пријатељ Вито, да ти саветујем да не мрдаш. Не мрдај. Ћути! То је најбоље, јер толико си кварио да нема смисла да више квариш.

Срдио се на себе што је потписивао толике менице.

— Синко, немој менице потписивати: никад и ником!

— Деда, још не умем да пишем.

— Научићеш, али бежи од меница.

— Што си их ти, деда, потписивао кад знаш да не ваља?

— Луда глава. Зато што сам луда глава. Увек ти налепе неког, као неопходност. Овај Вита неопходан пријатељ, Младенов таст, неопходно помагати. Па Која, најмлађи брат. Хајде потпиши Кoју, за кога ћеш ако нећеш за Кoју, твоја крв. Тако су ми једнако звонили у главу, док нису презвонили. Зујали су непрекидно: потпиши, чика Анто, никада нећемо заборавити. Тако су ме мотали цело лето, увек дођу, нешто донесу — сервис за воду, леп бокал, други пут шољице за кафу, па кристални сервис за вино. Ја кажем Милеви: шта тражиш те шољице, а она мени да су увек корисне, јер се шољице за кафу и у прању и пијењу ломе. Зато је тај поклон мио, потребан. Ма шта потребан, све ће то о главу, траже да потпишем меницу на сто хиљада динара, и све те тандрмоље од поклона — машиница за кафу, машиница за орах, лешник и бадем, машиница за месо, за мусаке и сарму, најзад су и мене ставили у машиницу — потписах меницу Кoји, најмлађем брату, и ево друга година како његову меницу отплаћујем. Синко, чувај се јефтиних поклона!

— Теча Драги донео сервис за воду, прошли пут је донео сервис за вино и ракију.

— Драги и Олга, шта ће му то?! Ништа ми Милева не каже, добро је што си ми рекао, да видим на шта се мој зет спрема.

Деда је имао три кћерке и три зета, теча Драги је био најмлађи, борио се за боље место под Антиним сунцем. Ова друга двојица, Милорад и Никола, много су дуже зетови, па су постали комотнији. Свако је од њих мислио да се добро ушанчио и ужљебио и да не треба ништа мењати, него полако грицкати и увлачити се у имовину Анте Живановића.

Дошао је тај свечани ручак, који деда није марио, али је ујка Младен инсистирао и на ручку и на позиву — деда је попустио, сложио се.

Питао сам мама Раду шта они мени дођу по рођачкој линији.

— Пријатељ и прија.

— Па ја сам мали да га зовем „пријатељ Вита".

Мама је одговорила, заправо рекла, да је најбоље да му се не обраћам — шта, шта ја имам с њим да разговарам.

Питао сам мајка Милеву.

— Немој да га зовеш, али ако се намести, слободно кажи „пријатељ Вито".

Деда је пред ручак био намргођен, нису му биле све козе на броју. Питао сам га:

— Деко, сигурно си неку меницу пријатељ Вити потписао.

— Ко ти је рекао?

— Нико. Али видим да си намргођен.

— Погодио си, паметан си ти. Теби ћу да оставим имовину. Док је трошиш, лако је, али је треба увећавати.

— Знаш, деко, ником нећу потписати ниједну меницу. Ако имам пара, пре ћу му узајмити. Ако ми је много близак, боље му је поклонити. Меницу никако, видео сам да се много секираш око тих меница.

— Паметно, тако те волим кад говориш. Ни ја не бих потписао, него ме мој Младен молио за свог таста, да Виту извадим из гована. Али не вреди, неспособан човек, чега се ухвати — упропасти. Очевину је целу упропастио, није била мала, па је и свој капитал страћио. Не уме да прави паре. Глуп је за посао. Наиван и шепртља. Неспособан. Слушај га само, смеје се, грокће као свињче.

Најзад се отворио ручак, деда је прво са балончетом зачинио обе чиније салате, једна је отишла за горњи сто, друга за доњи. Баба Каја је донела гибаницу исечену у мале коцке и сви су је хвалили. У једном дугуљастом тањиру донела је печену паприку посуту белим луком, па су одмах дошла два чорбалука чорбе од јарета. Ујка Младен је волео кувану јарећу главу и одмах је поделио са теча Милетом. Хвалило се печено јаре иако још није било изнесено на сто. У два порцуланска суда

дошла је запечена мусака од плавог патлиџана — и њу су хвалили. Теча Миле је пуцкетао прстима, и одмах се отворило бело вино. Мусака је била као мелована браонкастом бојом, заправо запечена. Не сећам се ко је расекао, али је одмах пустила неодољиве мирисе, из ње је излазила пара која је мирисала на сецкане печурке, а печурака нигде није било. Драж и величина мусаке састојала се у томе што је она мирисала и по укусу подсећала на неоткривену дивљач. Али дивљач са свим оним травама и травкама била је заустављена у јелу. Кора је била мало грка, али кад сте исекли комад, набили га на виљушку са благим премазом киселог млека, добио се врхунски залогај, који се топио у устима као слана шећерлема. Сви су хвалили мусаку и у њој откривали разне зачине, а баба Каја се смејуљила, одобравала откривен зачин или га је негирала као погрешан. Открили су самлевен бадем, ујна Нада га је одобрила, али рогачиће нису. Тако су мусаку решавали као ребус, још боље као укрштене речи. Сви су је растакали, објашњавали тајну њеног укуса, а да је никад до краја не објасне. Па је онда распра почела — одакле мусака иде — преко Турске и Персије, из Мале Азије, али смо и ми Срби нешто њој додали, неку опорост, избрисали слаткоћу. Мусака јесте величанствена храна, што није статична, свако јој нешто додаје и постиже се невиђен укус. У мусаки је било свежег сецканог першуна и целера; оба зеленила су одиграла своје улоге. Тако се укус намештао на укус и чинили су јело боговском храном.

Било је доста људи за столом и сви су хтели нешто да кажу, да изнесу своје мишљење, као да су се утркивали да открију одакле иду мусаке — онда су се сложили да је то сиротињска храна, јер се прави од свега расположивог у оставама, са свим могућим резервама које су се затекле у домаћинству, и да је то: мусака за нас, пица за Италијане — само што је мусака врхунско јело — може да буде, док је пица брза брзина италијанска, увек сличног и одређеног укуса — више јаја или више шунке, нарезаних кобасица и црних или зелених маслина. И код пице се ставља све и свашта, али нема крчкања, улажења мириса једног у други, мирис на мирис — добијете мирис који нисте ни сањали. А онда у крчкању, меса се раздвоје па споје, и добија се плетеница, Италијани о њој могу само да сањају. Зато је пица у односу на нашу мусаку — једно велико ништа!

Ујка Младен је запљескао рукама и најавио печено јаре из фуруне. Сви су се гости померили, и заклопарали устима, зубима. Теча Миле је питао одакле је набављено јаре, хтео је да му зна порекло. Добио је одговор: јаре је са северних Ђурићевских стена, које су окомито падале у реку Рачу. Ту је оно па-

сло и расло — добра вода, још боља трава. Теча Миле је пуцкетао прстима и устима — није могао да се заустави.

Прво је послужен главни гост: пријатељ Вита и госпођа Викторија. Ја сам побожно изговарао њено име на слогове, у глави великим словима: ВИ-КТО-РИ-ЈА. Име као победа, као слобода. Име које је нешто значило. Краљевско име. Царско име. Викторија. У Рачи и њеној околини није било ниједне Викторије. Дрхтао сам као прут и чекао време — погодан тренутак да јој се обратим са „прија Викторија". Уста су ми била пуна њеног имена: Викторија. Боже, како је лепо носити такво име. Није Милева, Рада, Анка, Олга, Каја, него ВИКТОРИЈА — име које се памти и никада не заборавља. Није име као: Радивоје, Радоје, Радојица, Раде, да га једнако мешаш, нити је Рада, Радојка, Радица, Радмила и њих да мешаш, па да се замислиш и погађаш. Не постоји погађање — Викторија је Викторија — име као застава, име као неке државе.

Тако је прија Викторија за мене била моћна жена.

А прија Викторија — била је један смушени бабац који се на сваког у сваком трену благо смешкао.

Прија је имала дремљив поглед, благ, поспан — као да је неко пробудио. Међутим, она је све слушала и стално, запањујуће била у току, ништа није пропуштала, све уз благи и сањиви смешак. Тај њен тек пробуђен поглед, све је заваравао, и она као да се стидела, али се није знало чега. На прсима је носила велики жут ланац, дупли, пун драгог камења, тако да су при најмањем покрету светлуцали дијаманти. Пријатељ Вита, у срећним околностима, за неку годишњицу њиховог брака, подарио јој је тај дупли златан ланац који је означавао читаво богатство. Прија Викторија га је ретко стављала, у изузетним приликама, и ја сам искористио и питао је:

— Прија Викторијо, за који сте то рођендан добили — показао сам на златан ланац.

Она се насмејала и рекла:

— Од мужа Вите. Десио се мој рођендан, а и годишњица брака.

— Ланац је леп и скупоцен.

— Добро си рекао и једно и друго. За своје године много си зрео — рекла је прија Викторија, и опет је узела свој дремљив став.

Пријатељ Вита је узео цео десни пауфлек који се преклопио преко плитког тањира, и његова маст у капљицама се цедила на бели дамаст. Баба Каја је то приметила и подметнула још један тањир. Пријатељ Вита је скраћивао пауфлек и одмах је затражио бело вино. Служио се сухи токај, жут као дукат, ујка Милан из Сегедина донео је неколико флаша. Сви су хва-

лили токај, ујка Милан је сукао своје бркове, сви су били задовољни. Другу страну јарећег пауфлека узео је теча Миле и поделио га с ујка Младеном. Громогласно су јели пауфлеке с младим кромпиришћима, заливали га токајем. Пријатељ Вита је заиста гроктао, узимао добре комаде пауфлека, лице му је било црвено, зноjаво, са бабурастог носа висио је читав грозд капљица, узео је чисту салвету, раширио је преко лица и одмах је тражио нову, чисту и нетакнуту. Пријатељ Вита као неки цар одмах је све добијао. Ја сам у једном трену помислио — ваљда се неће усрати — појео је већ пола пауфлека.

Мој отац Никола узео је цео јарећи врат. На њему је било много кожица, којима се Никола сладио; био је врло вешт да извлачи месо између вратних пршљенова, а саме пршљене исиса. И он се није стидео, све је обилно заливао токајем. Деда је узео најпоснији део јарета, парче од бута. Црвенкасто месо је било слатко, укусно. Деда Антоније је био дисциплинован, није хтео више да га узима, иако су га са разних страна нуткали.

— Ја знам своје, а ви своје.

На томе се завршило, на јаретину ударио велику тачку, а онда се померио мало у хлад испод ораха. Звао ме деда руком и ово ми је рекао:

— Антоније, ово што ја и ти разговарамо ником не причај!

— Нећу, деко, кад ти кажеш.

— Кад дођу, само слушај и посматрај, па ћемо увече ја и ти да причамо. Јеси ли разумео?

— Јесам. Не брини, деко.

Отишао сам до ораха, занимала ме путања мрава, да се није изменила. Ону своју стазу кроз траву још су више проширили, јаче утиснули у земљу. Створен је прави путић. Он је ишао до мравињака који се издизао иза браон ограде, где су расле јагоде. А мрављи пут уз дебло дебелог ораха нисам могао да пратим, ишао је навише, навише, па се рачвао, у две колоне је јурио ка врху. Сигурно су горе налазили неку храну, али коју?! Далеко је било до плодова ораха, сада су жене брале мале, зелене орашчиће, кувале их у три воде и од њих правиле слатко које је мој отац обожавао, као и слатко од лубеница — када је дошла сезона лубеница, обично је то била друга половина августа, али је одличан бостан стизао и о Светом Илији, 2. августа. Отац је секао лубеницу тако да свака кришка понесе на себи део срца колики јој припада. Ми деца опколили би лубеницу, увек у кругу, грајали „црвена, црвена", „жута, жута", „ова је рујна". Ретко је била зелена, али се и то дешавало, мајка Милева би прокоментарисала:

— Мајка га Божија убила, што продаје зелену. Жури, а нико га није терао.

За лубеницу је била још једна одредница: дебела кора, танка кора. Обе су се особине показивале тек када се лубеница отвори. Дебелокорка је одмах била предодређена за слатко. Отац је свечано објављивао „дебелокорка" и одмах кришке чистио, а мама Рада их је секла у коцке, припремала их за слатко.

Било је и другог обележавања. Цвет на потиљку лубенице је означавао да је „женска", оне су биле слађе, растреситије и укусније, без икакве жилавости. Оне лубенице са строгим линијама које означавају саме кришке биле су „мушке" лубенице, мање слатке и унутра са више белих линија целулозе, које су месо лубенице чиниле жилавим, неукусним и могло се десити да загризете кришку и залогај одмах испљунете.

Камене степенице које су силазиле из баште са улице, спуштале су сваког на ливаду. Зелена, негована трава, поливана свакодневно од слуге Влајка, деловала је нападно освежавајуће, у средини велики гранати орах, испод кога је често седео деда. А десно од ораха две високе липе и испод њих столови за ручавање.

Нисам се померао од ораха, питао сам себе — ораси су још далеко од мрава, али нешто свлаче одозго, зашто би ишли горе-доле.

Сећам се кад сам једном ишао поред млина, то је било ове године, на путићу где се вода из млина хлади, пада врела вода преко положеног грања — ту сам технику волео да посматрам, затутњи из дубине, као из далеког подземља, јечи да уплаши, потекне кључала вода, пада преко грања, с једног спрата на други, тутњи, суве гране циуличу, вода се хлади, ако се на првом спрату пуши, на трећем је без паре, и са неколико спратова, доле је већ охлађена и враћа се у котлове млина.

На том путићу ме једном згромило, наишао сам на мртвог миша. Сив, лежао је насатке, као да је заспао. Није, видео сам да му из очију и дупета излазе ситни мрави. Не једу само воће него су и месождери. Значи: на лешеве јуришају, нису они тако чисти, „мравићи" из мишјег дупета излазе, и кад упадну у чај, баци тај чај. Укочен, посматрао сам његове укочене ножице и лепо видео његове розе ноктиће. Згађен, побегао сам, али сам сазнао да мрави нису чисти и наивни — носе заразу, прљавштину.

На ораху нема мишева, али по гнездима, нарочито напуштеним, има мртвих птића, напрслих и укварених јаја, мрави су велики чистачи, на свој начин оглођу птицу, остану перца, која ветар одува. Имају свој посао — решио сам једну тајну.

Дочекани су гости код камених степеника, њима у сусрет су пошли бака Милева, тетка Анка, мама Рада, тетка Олгица, ујка Младен и ујна Нада — сви су се изљубили, и ја сам први пут видео пријатељ Виту. Обучен у црно одело, панталоне с беличастим штрафтама, кошуља белороза, испеглана, по ивицама мува би се исекла, чврста крагна као од каучука држала је позамашан пријатељ Витин гроник, одатле је извирала љубичаста лептир-машна као мали букет — излазила је од затегнуте пријатељ Витине гуше. Моћно је изгледао као власник коњушница, чувених ергела које су на дербијима биле прваци, добијале награде; пријатељ Вита је имао сијасет фотографија са венцима и пехарима, сликан поред арабера. Понашао се као власник велике непокретне имовине, многих кафана, магаза за жито и сувих овчијих кожа, и престоничких хотела.

Деда је говорио:

— Нема за шта куче да га уједе, а овамо је надувен као цепелин. Не уме да стане на своје ноге.

Моћно је изгледао као први министар у влади, од његове једне речи зависили су државни уговори. Пријатељ Вита — држава. У ствари је немоћко, очерупана перушка, заденута за ниски кров свињца и ту забатаљена — ником потребна. Ко ће је наћи, где је ту употребна вредност, и ко би је употребио? Имао је снаге да грокће пред ручак. Окретао се око себе и галамио без стида:

— Где је пријатељ Анта? Како је он?

— Ево, чека вас испод липе.

Деда је код стола устао, поздравио се с пријатељ Витом и прија Викторијом.

Још од раније мене је име прија Викторије — одушевљавало, заносило. Није Симка, Славка, Рада, Анка — Викторија. Орило се то царско име, а она је била блага, умиљата као мače, са стиснутим и жмиркавим очима, неприметна женица. Око врата је носила велику ниску правих бисера. И то се говорило: прави бисери — не охридски, него из далеких прекоморских земаља, из Јапана, са неких коралских острва, а можда ближе — Арабија, из Црвеног мора, и ту постоје ловци на бисере. Мора се заронити 15 до 20 метара, са дна покупити шкољка, и брзо напоље да не пукнеш као жаба, отворити шкољку, имаш ли срећу да је унутра бисерно зрно. Па да буде лепо, округло и велико.

Прија Викторија као да је на свом трону дремала, била је као поспана. А она је мило уживала: гледао сам у њено попрсје пуно бисера, сјајили су се у својим округлинама. Имао се утисак да прија Викторија на својим грудима носи те далеке земље, спрудове и коралнa острва, окомите обале са којих лов-

ци на бисере скачу у море, и одатле ваде или не ваде бисере. Необично дрвеће, палме и урме, дрво поморанџе, палма банана, постојало је и хлебно дрво. Све су боје јарке и у преливу — јарко жуто, јарко црвено, јарко црно, зрело, само се цеди. А онда девојке, дуге као велике рибе извађене на песак, дечаци са дебелим уснама и крупним белим зубима као да у устима имају комаде креча. Шта све нема на прсима прија Викторије, само сам знао да у Рачи не постоји ниједна толико велика, лепа и величанствена ниска бисера. Била је свесна да на грудима носи цело богатство.

Пријатељ Вита је грактао, свечан, улаштен као за параду, њих су деда Антини коњи, Најдан кочијаш и фијакер лакован у црно, довезли из Доње чаршије, где су они становали, код нас у Горњу чаршију — ми смо били Горња, а они Доња — пропала.

Деда се смешкао на пријатељ Витину галаму, пување, на његово облачење, вадио је одело из нафталина, јер за овакво ново више није било пара, знао је да ће га у том оделу и сахранити.

Опет је пријатељ Вита питао:

— Где је пријатељ Анта?

Теча Миле је за столом себи у браду говорио:

— Мајка те Божија убила, шта хоћеш пријатељ Вито, да те пријатељ Анта сто пута дочекује, а толике менице неком коњу отишле под реп. Сви имамо мање због твојих глупих меница.

Пријатељ Вита је ишао као први министар у влади, понашао се, ни министар спољних послова није му био раван.

Деда је устао, пријатељ Вита је срећно дрмао руку, деда није хтео да се пољуби, пријатељ Вита, црвен као рак, рекао је:

— Пријатељ Анто, лепо изгледаш — много значи ваздух испод ораха. Ораховина има јод, испушта га, то је здраво, врло здраво. Знаш ти, пријатељ Анто, тајну дуговечности.

Пријатељ Вита се са свима поздравио, женама љубио руке, сваком детету је извадио чисту, непресавијену банку, деца су љубила подметнуту руку пријатељ Витину. Прија Викторија је свако дете помиловала по глави и тутнула му му белу кесицу бомбона, са напоменом да их после ручка једу, и сваком је детету гласно рекла: „Ала си ти порастао.” „Не би те познали.” Наше су маме сијале од задовољства, а ја сам се загледао у њене бисере, а она је свако дете пољубила у косу, девојчице у образ, Бранка је почела да рове, најавила је да су ови поздрави дуги и досадни — требало би да почне ручак.

Најзад су у средини стола, на најсвечанијем месту сели пријатељ Вита и госпођа Викторија, а на њеним крупним пр-

сима блескала се богата ниска бисера, читаво богатство. До ње је седео ујка Младен, а до пријатељ Вите ујна Нада, они су били опкољени својом децом. Лепо их је било видети, деда Антоније није их много марио због силних меница које су пристигле и деда их је морао исплаћивати. У Рачи нико више није хтео да потпише Вити меницу — дошао је до задњег прага. Деда Антоније је престао да потписује, кад би донели нову меницу деда би одмахнуо руком, и рекао:

— Том крокодилу никад доста!

Да ли му је ујка Младен још потписивао, то нисмо знали, али је пријатељ Вита наглашено волео свог зета Млађу, тако га је звао, увек га је хвалио и дивио му се.

Пријатељ Вита је био упоран борац. Како га је деда све више ниподаштавао, презирао, овај се борио, гуркао да дође под Антин кишобран. И овај је ручак у том смислу направљен. Када је ујна Нада рекла да за недељу хоће да направи торту од малина и дивљих јагода и цео сто испод липа запљескао, деда Антоније је остао миран, знао је који му се колач спрема.

По подне, син Младен, кога је иначе деда обожавао, иако није имао деце због једног старог трипера, дошао је код деде да за пријатељ Виту потпише једну малу меницу. Деда је одбио.

— Том крокодилу никад доста! — казао је деда.

Ујка је слегнуо раменима и отишао, и сви исмо знали да ће му мању меницу мој ујка Младен потписати.

Сви смо седели за столом, деда је по обичају зејтином из балончета зачинио обе салате. Печене паприке, зелене и меснате, посуте сецканим белим луком служиће се уз јареће печење. Било је ту младог и старог сира и нарезане суве свињске пршуте. Чаршав од дамаста белео се и сјактао као смрзнути снег. Мислим да је мајкица Милева из неке своје фиоке у част пријатељ Вите и Викторије извукла овај дамаст. Кристалне чаше су звечале, сребрни есцајг је био равнодушан у свом кованом миру, богатству и вечној незаменљивости на свечаном ручку или вечери. Онда сијасет других, мањих или већих тањирића и тањира са тегет опшивом и на крају златном линијом — прво се служила чорба.

Теча Миле је кусао чорбу и громогласно је хвалио, пријатељ Вита је одобравао, деда Антоније је ћутао, теча Миле је гласно сисао — јео је кувану јарећу главу; другу половину главе јео је мој отац Никола, који је још гласније сисао него теча Миле. Мој отац Никола је рекао да је ова кувана јарећа глава храна за богове. Теча Драги, тетка Олгичин муж, добио је оба јарећа пикља — тако су зетови добили најбоље комаде куваног меса.

Баба Каја, у чистој плавој блузи са белом крагницом, донела је у овалима две мусаке: једну, лакшу, од младих тиквица, другу, тежу, од тек пристиглог плавог патлиџана.

Цео сто је једним уздахом задовољства поздравио пристигла јела. У белим чинијицама љуљало се кисело млеко, у њега су биле пободене кашике.

Жене су углавном узимале мусаку од тиквица, благу, болничку храну, а мушкарци мусаку од плавог патлиџана, и сви су сладили ону браон запеченост која је одмах тражила бело вино.

Сви су хвалили мусаке, и питали се одакле Турцима то јело. Неко је рекао да је персијско, као и пилав који су преузели од Персијанаца. Онда бресквe, то царско воће, ко зна из које је даљине дошло, онда се потегла наша виноградарска бресква, јесте ситна, али свака различита, са својим чудним мирисима. Мој отац Никола проглашавао је брескву сваку, питому и дивљу, са младим орасима, за врхунско воћно уживање. На томе се завршио разговор о брескви.

Већ помало и сити, чекали смо главну атракцију — младо печено јаре у млеку. И то је стигло, пушило се, сок је око њега цврчао када су спустили црни плех насред стола. Дошла је баба Каја са великим ножем и одговарајућом виљушком и брзо и стручно га исекла, и претворила јаре — у јареће печење!

Донети су млади кромпирићи и зелен грашак у зрнца с мирођијом, а кисело млеко је већ било на столу. Прво су понудили да се послужи пријатељ Вита. Међутим, он је тражио и захтевао да први буде послужен пријатељ Антоније. Тако се и поступило: пријатељ Антоније — пријатељ Вита. А онда је дошао ред на зетове — најстарији је био Милорад К. Митровић — и он је без двоумљења узео добру половину левог пауфлека. Мој отац остатак пауфлека — јарећу плећку и део врата, није био наиван.

Јаре се растранжирало — али је у плеху још остало оних малих, најслађих исечених комадића које свако печење има.

Бранка ниједном није ровала, таман да започне, одмах је добијала оно што треба.

Дошло је време ћутње, сви су навалили на црвенкасту јаретину, и неко се питао ко се сетио јарета? Повикаше: Млађа, Млађа. Ујка Младен се смешкао, одакле је јаре набављено, издалека, издалека, из Доње Шаторње, испод Рудника. Мој отац рече:

— То је моје село! — и сви запљескаше, нисмо знали: да ли јарету, или очевом селу Доња Шаторња.

Појело се и јаре, теча Миле је докусурио пауфлек и још три ребра. Пио се домаћи ризлинг, охлађен у дубоком бунару.

Пила се и малага, мирисна и хладна, уживање је било на врхунцу када је најављена ујна Надина торта од малина и дивљих јагода. У хладњаку, где се по правилу хладио тетка Анкин флам од 38 јаја, хладила се торта од малина и дивљих јагода, и њу је донела на сребрном послужавнику ујна Нада. Баба Каја је из кухиње принела дуг нож за торте и када је торта била пресечена по дужини, из ње су на два спрата вириле као патуљци — црвене малине, а на супротној страни биле су посејане дивље јагодице. Опет се торти и њеном аутору запљескало — крем од умућених јаја, зеленкастожут, чврст и дрхтав, мирисао је на дињу, у себи је имао изломљен препечен бадем — и сви смо се торти радовали.

Баба Каја је питала ујну:

— Млада (тако су је дуго звали све док су се надали да ће родити, а кад је нада изгубљена, онда је и надимак Млада и код баба Каје отпао), када да донесем кафу и колико?

Почело је оно пребројавање, деда Антоније се одрекао кафице, пријатељ Вита није, као ни зетови и све три сестре, и мајка Милева.

Ујка Младен је запалио „Вардар" цигарету, и мој отац, који рече:

— Из мог села Доња Шаторња, ту су јарићи, Рудник је ту, а коза воли да се пење и брсти. Ко се сетио?!

— Кум Ђока, воскар. Знао је за јариће у Доњој Шаторњи, за нас сам набавио још три јарета, и за кума Ђоку једно.

— Значи још ће бити јарећег печења — рече теча Миле.

— Спреми се за нове пауфлеке — сви се насмејасмо.

— Па нисам их само ја јео — рече теча Миле.

— Ниси, али си их највише сладио.

— Што се тиче слађења — предложио бих јаре у иловачи. Много пута сам о томе слушао, јаре те јаре у иловачи. Онда ми сладе јагње — исто у иловачи. Прича иде на причу, када је Млађа набавио јариће, да их опробамо на све начине, не морамо под сач или фуруну, да видимо и иловачу.

— Најбоље је да се распитамо код виноградара.

— Тачно, постоји виноградарска јанија.

— О томе сам слушао приче, а никад је нисам јео.

— Да закључимо, јаре у иловачи.

— Пријатељ Вито, јесте ли то јели? — питао сам и сви су се изненадили.

— Доста имам година, идућа треба да буде осамдесет. Свашта сам пробао, и поховане жабље батаке, али јаре у иловачи нисам.

— Пријатељ Вито, позивамо вас, само да не поминемо менице.

Цео се сто насмеја, загалами, запљеска, а пријатељ Вита рече:

— Пријатељ Анто, и унуци већ стигли да се баве послом.

— Стигли су да замене деду.

Завршио се ручак, отежало се, постало се и дремљиво, више нико није хвалио чак ни ујна Надину торту, иако су многи узели и по два парчета. Цео је сто бректао дотучен одличним ручком.

Пријатељ Вита се полако подигао и, у име прија Виктори-је, захвалио се на пажњи, дивном свечаном ручку, похвалио обе мусаке, јаре из Доње Шаторње, што је Рудник планина, и својој кћерки Нади за „шампионску" торту. Пријатељ Вита је био вешт у обрту и баратању речима — „шампионска", „торта шампион", барем их је још два пута поменуо.

Пријатељ Вита се накашљао, ослушнуо је, сви су га слушали, па је наставио — имао је кризу и велико колебање, узео је два парчета торте, а онда је једно тешка срца вратио, јер дијабетес је над његовом главом био као мач, а онда је помислио данас ће да једе, а онда ће три дана бити на чају. Колико је пута тако себе слагао, а шећер се пунио, пуцао у њему. Његови крвни судови су већ били истањени, флиспапири. Крв ће прснути и шлогираће се.

А то је онда најгори могући живот. Страшно је то што воли да једе, а не сме. Нипошто. Схвати Вито да је сваки залогај отров. А што је отров — тупо је у њему звонила реченица, а она је наметнута од душебрижника, није је смислио пријатељ Вита, него његова околина.

Теча Миле је у једном трену, када је пријатељ Вита исказао своју мисао „да мора пазити на дијабетес", рекао тихо:

— Добро би било да пази на своје менице.

Те речи пријатељ Вита је пречуо, а деда Антонију заклише очи.

Напољу, горе код гвоздене капије чекао их је фијакер и кочијаш Најдан. Ујка Младен и ујна Нада су исто ушли у фијакер, са понудама — у пакету је било сира, нешто печене јаретине и два парчета торте, и још вероватно неке дрангулије што је наредила „маца" баба Каји да припреми. Они су своје родитеље испратили у Доњу чаршију, све до Бабићевих млинова.

Сви су се од стола разишли на поподневни починак, деда Антоније је обичавао да по подне седне на канабе у зимску трпезарију — ту преседи, одрема, можда и одспава седећи, до поподневне кафе, и никада то време ником није дао.

САМОЋА

Седи деда на канабету, ћути, не помера се, можда дрема, нико не зна, само нагађају. Тишина је у дворишту, и у кујни код баба Каје — и она се у својој соби до кујне одмара.

Ћути газда Антоније — воли своју тишину и мир, да га нико ништа не пита, оклопљен је у својој самоћи, јер људи уоколо стално питају и чекају одговоре, замарају, пуне главу ситницама, нико се не предаје, свако за себе тражи своје право, нико не попушта. Деда Антоније зна: боље је правду давати него је тражити.

У соби је полумрак, одговара жељеној тишини. Соба има таваницу лучну, као да си у некој малој цркви. Полумрак, па је хладно иако је лето. Изнад таванице је његова соба, у којој је са мајком Милевом направио толику децу. Четири жива и исто толико помрлих. Остао ми један ујак, најмлађи, а остали су помрли од 10, 12 и 13 година — све их је подавила дифтерија — кажу да су били лепи као лутке.

Мајка Милева је мучала, кукала, ронила сузе, обневидела је од њих, клела проклете, опет мучала, свађала се с Богом, ниједно да не остави. Ујка Младена је родила после тетка Анке и моје мама Раде — када су дифтерије прошле.

Дрема газда Антоније, нико му не долази, нико не сме да му сад бане. И ја као унук који носи његово име знам за то правило. Нећу да кажем, дражило ме да га прекршим, да видим шта би деда рекао. Али сам остао миран, поштовао сам забрану.

Соба где је деда дремао је зимска трпезарија, из ње се дрвеним басамцима одлазило горе, у главне просторије куће — постојале су две велике спаваће собе, које су гледале у орах и две липе испод којих се лети ручавало, у двориште млина, у штале. Целу доњу страну дворишта су заградили амбари за кукуруз.

У првој соби су спавали деда и мајка Милева, у другој ујка Младен и ујна Нада. Постојао је широк и дуг ходник, делио је кућу на два дела, и на крају ходника, испред ујакове спаваће собе направљен је мали застакљени салон. Са улице су постојале још три собе-одељења, прва на крају била је за госте, друга у средини, сва розеплава и нежна, звала се тетка Олгичина соба, у њој је боравила док је била девојка. Од те собе је настајала свечана соба, она је била највећа соба у кући, за госте кад се славио Свети Стефан, дедина слава и фамилијарне друге прославе.

Једном сам деду питао:

— Сваки дан се ти осамиш, одремаш, шта још?

Погледао ме, подигао је своје чупаве вежје, је ли га ја то, дете, питам, или преко мене други. Отклонио је сумње.

— Знаш, синко, не може се без самоће. Мора се смислити. Све!

— А шта?!

— Најважније за мене је да одбраним и увећам имовину. Увећањем браниш имовину. Најбоље је онда браниш. Једино тако! Зграде, магазе, обори, стаје, њиве, ливаде, виногради, подруми, бачве — све се слеже, круни и пропада. Увећањем браниш најбољу имовину, то упамти, мора стално ново да се стекне, не вреди само чувати, и онда пропада. Једнако замајац и нов замајац. А кад почне пропадање, суноврат, долази изненадно и нагло, као они најстрашнији вихори, ветрови — једино може да те спаси брза и добра шпекулација.

— Деко, шта је то шпекулација?

— Није лако да ти објасним, то је игра у којој си победио, неким својим неслућеним потезом, дошао си на чистац врха. Ти си ту сам, победио си, врх је твој, са њега се далеко види, и ниједан корак ти није погрешан. Околина се чуди како све предвиђаш. Рушиш све препреке, једнако си на правом путу — јер то је твоја комбинација, и ничија више.

— Деко, још мало па ћу разумети.

— Купиш мршаве волове, па их товиш, кроз три месеца имају скоро дуплу тежину. И продаш их фабрици „Клефиш" Јагодина. Њима треба зрело воловско месо, вагонску количину салама треба војсци да испоруче — и ту пада пара до крова. Неко каже срећа, а ја — добра шпекулација. Најважније, сазнао сам од мог поузданог човека да „Клефиш" има испоруку за војску. То је била главна тачка да шпекулација буде успешна. Јеси ли разумео?

— Јесам, важно је да си сазнао за главну тачку.

— Тако је, синко, јер да ње није било, коме да продаш волове? Од добитка, оде у губитнике. Пропада шпекулација, уложено „оде на дуд". Пропалу шпекулацију може да извуче само брза и успешна нова шпекулација. Тешко се то дешава. Ризик је велики, цела имовина на добош може да одлети. Чувај се добоша, кад ти забубњи, прскају ушне шкољке, од брига не можеш да се покупиш. Сви мисле благо газда Анти, а ја знам своје благо.

Нема велике и мале шпекулације, има лоше и добре. Јаши добру, онда си полетан, срећан!

Лако није, не стиче се имовина тек тако. Прво, мораш да имаш добру идеју. Њу чувај као велику тајну. Немој је ником износити док је не остваришш. Узеће је други, зграбиће је, пре тебе ће је остварити, и онда је готово с твојом шпекулацијом.

До новине не долази се одмах, зато чувај идеју, загради је, немој да пробије и изађе на друм и постане свачија — онда је ничија.

Скупи прсте, немој да ти је шака раширена, онда кроз њу пропада, одлази идеја у бестрагију.

Пази добро, од мале нарасте велика шпекулација. Увек имај храбрости и смелости. Не посустај, негуј наду и вољу. Немој да те изненађују. Што више предвиђаш, много је боље, сигурнији си, мораш да умеш лажну вест да одвојиш од праве, немој бити колебљив, кад газда гризе шпекулацију, иди право, не попуштај — не дај да се измигољи, и најмањи делић шпекулације може да се изјалови, искриви — исправи је, додај јој своје воље, снаге, да може све препреке да пређе. И тако, нико је не може зауставити — на крају ће те даровати — бићеш задовољан, богат, срећан.

Помоли се Богу, и Бог помаже као и твој сан. Не заборављај своје снове — они правац откривају. Правац често није видљив, али се кроз сан открије. Пружио се на ледини правац — куда треба кренути, дахће, увија се као жива змија. Не бој се, приближи му се и узми га, он ће те даље водити. Без свог правца залуташ, постајеш немоћан, стрпљивост је сваком послу потребна. У мраку се правац не види, и онда куда кренути? Напамет — то је погађање, онда се шпекулација тресе, изгубила је свој ритам. Темпо је изгубила, још не умеш да играш шах, а треба га научити.

Тако се деда распаљивао када је говорио о шпекулацији — да не буде преварен, да изађе на врх, успети, не бити сиромашан.

— Сиромашак, гоља, сви те газе и раскаљују као глисту. Ни за кога не постојати, бити буба и као од шале згажена, јебем ти такав живот.

Утуцавање, не дај да те утуцају, нека се плаше, па ми смо сви Обилићи — викао је деда Антоније.

— Смеје се сусед, а набија клин у потиљак. Не знаш одакле вреба изненађење, опасност. Чувај се, буди опрезан, не буди наиван, поверљив. Заскачу, са свих страна заскачу, и не осетиш када су те заскочили. Осетиш, тешко је, не знаш колико га дуго вучеш на леђима. Клипћеш, магаре си једно.

— Пази добро, немој себе да доведеш у положај магарца. Добровољно постати магарац — из те несреће никако да се ишчупаш. Све длаке ишчупаш, па се ишчупати не може. Воде га непрекидно у хлад, онда у претопло. Средњу меру увек тражи, она је за човека. Мало људи то зна, кад сазнају бива касно — већ су помрли.

— Касно, синко, ни у најмањој ситници немој каснити. Касно — за тебе не постоји. Избаци свако закашњење. Онда постајеш уредан, тачан, ништа не прескачеш, непобедив — то је пресудно.

— Онда кажу: њега хоће срећа. Победника хоће срећа. Запамти: победника! Увек буди победник. Побеђуј! Знај, многим људима ће бити криво. Не обазири се, предвиђај и припремај нове победе. И само тако, без застоја, умор не постоји за газда Анту, као ни за његовог унука Антонија.

Посадио ме деда у фијакер, и није рекао куда ме води. Сунце је било прилично јако, одскочило је, кочијаш Најдан је разапео црни кров, чувао нас од сунца. На једном извору напили смо се лепе, изворске воде, деда је узео и кашичицу меда, терао је и мене, послушао сам га и опет смо кренули.

Поред пута су високи багремови и огроман зуј пчела. Окитило се дрво белим цветом, медоносним, висили су као гроздови, пчеле су га напале.

Испод багрема, његове хладовине, завукао је Најдан фијакер, зазобио је коње. Они су се пушили од каса. Преко знојавих сапи, Најдан је пребацио лаку, летњу ћебад.

Пошли смо горе на њиву, она се у недоглед пружала. За нама је ишао Најдан и носио велики црни кишобран да нас штити од сунца. Њива је била под кукурузом, свуда је избио 30-40 центиметара увис. Деда је застао и рекао:

— Требаће кише. За неки дан треба да падне. Ово се место зове Гвоздењак. Испред нас, још неки километар, настаје село Бадњевац, према западу последње село у Лепеничком срезу. Бадњевац је велико, богато село, наша Рада из Сипића, твоја тетка, удата је за Милутина, општинског деловођу. Имају велику и лепу школу, у дворишту велике липе и јасени. А овде где стојимо, највећа је моја њива у једном комаду, велика је близу 30 хектара. Једне године кукуруз, друге пшеница. Када буде пшеница, сву је продајем Бојацића млину у Крагујевац. Ова пшеница има особину италијанске, поседује жилавост, одлична је за макароне и друга теста. Зна то Бојацић, долази, узима целу пшеницу са њиве, не суши је, него је ставља у силосе, плаћа одмах, и посао је с њим готов. Мислим да тако радимо десетак година, ја њему — он мени. Довео сам те овде, као мали да погледаш и да знаш, и њу ти дајем у наследство. Ово је твоја њива, плодна, јака, мало је побрђе, за пшеницу савршена. У кругу је има 30 хектара. То сам ја лично куповао, и у њу уграђивао мање парцеле, стрпљиво сам радио, док се није добила ова величина. Синко, немој је никад продати, деда Антоније је много зноја, стрпљења и умећа у њу улио, док је није створио. Земља се лако круни, у њеном подножју имаш

два извора, лаке воде, то је њива за богове, и немој је никада продати — добро може да послужи, и само на њој може да се живи.

Узео је од Најдана кишобран, и рекао му да оде код коња.

Сами, раскречени, стајали смо на њиви, млад кукуруз је свуда избио, зеленео се и шумео, били смо испод црног кишобрана, склоњени од сунца. Одозго је јара сукљала и млади струкови кукуруза се упрли. Деда је рекао:

— Сунце је тешко, али осећам, за дан-два сукнуће киша. Ако је не би пало, све би изгорело. Верујеш ли ти да ће пасти?

— Верујем — рекох убеђено.

— Земља је жедна, хоће да прецркне. Сад смо сами. Отерао сам Најдана код коња, реци ти мени шта желиш да будеш? — питао је деда и завиривао испод кишобрана у мене.

Иако смо стајали на огромној облој њиви, имао сам утисак да путујемо у далеке земље, а касније — да путујемо и кроз небо. Да смо на великом броду и таласи се од нас одбијају, а брод је чудан на мору и у небу. А и њива је обла као небо.

Деда се савио испод кишобрана, питао је:

— Не кажеш ништа?

— Бићу, шта ћу бити, још нисам смислио. Можда газда као ти.

— Па то си и сад, мој наследник. Али, хоћу друго, шта ти желиш да постанеш, ја ћу те помоћи, не слутиш колико могу да те помогнем.

— Хвала, деко.

— Видиш, ја бих волео да будеш официр. Коњички. У мојој штали би увек постојала два арабера. Твоји, нико да их не дирне! Само ће теби служити.

— Деко, не умем да јашем.

— Научићеш. У Бечу ћеш да научиш, чувена бечка школа јахања. Не брини, Антоније, све има своје зашто, па кад у Рачу долазиш, доле код Бабићевог млина да коња заиграш. На првој раскрсници да се коњ пропне, да шени, и бела га пена већ облила. Испод коња из калдрме варнице сикћу, сустижу једна другу. Арабера гледају жене и девојке, а и јахача, па га пустиш, налегнеш над њим, а он у галопу невиђеном, чини се да рачанска калдрма испада — али не испада, јури све горе до вашаришта, где се о Светом Илији одржава вашар прави. Прођеш цело вашариште у галопу, код високих храстова га мало зауставиш, и ту га пропнеш, покаже она своја црна, гвоздена муда, опазиле су га рачанске жене, па назад, опет у галопу, птица му није равна, ни ластавица, и код наше га куће пропнеш, најзад зауставиш.

Пастув њишти, никад да се умори, а његова се њиска до Карађорђевог дома чује, и ја га чујем у дворишту, ето мог унука. Влајку, можда неком другом слуги дајеш дизгине, и он води арабера у шталу, да га истимаре, чешагијом ишчеткају.

А ти лак, у чизмама, притегнут, сабљу држиш, спустиш се низ камене степенице, ако није кише, деда ти је испод липа, ако је хладно, ја сам на канабету у зимској трпезарији, пољубимо се, како Бог заповеда, деда и унук, попијемо по једну добру љуту, онда нам Каја донесе слатко, воду и кафу, и ти ми испричаш новости.

Ако нећеш официр, онда си дипломата, па касније у влади — први министар спољних послова. Цилиндер и полуцилиндер париски, као и фрак, и друга одела зимска и летња, увек господин с белим рукавицама. Француски, енглески и немачки знаш као српски. На Сорбони да будеш, значи студент на Сорбони. У Београду, чувен је наш Правни факултет, Тома Живановић, кривично право, у свету нема таквог кривичара, па онда Слободан Јовановић и други чувени професори. Да учиш на Сорбони, а на београдском Правном да дипломираш. Хоћу да будеш класа прва и чувен. Код деде, док будем жив, једном месечно да долазиш, биће ти корисно, ја ћу те обавештавати шта народ мисли, куда премишља, где вам замера, шта тражи, шта је најхитније, а шта може да причека — то неће бити само мишљење из Лепенице. Имам своје људе свуда, дах народа познајем, имам Таушановића у Јагодини, првог човека проту Младена, који је држао цркву јагодинску, пријатеље из Свилајнца, Ресаве, Деспотовца, до Сењских рудника, до Равне Реке. Онда све овамо до влашких села Бобово и Кушиљево, па све до Жабара. То нису они Жабарци из Шумадије код Клоке, који намештају преломе, а кад смо ту, онда Топола, па до Младеновца, укључујем Бацака с његовим имањем, Михајловића из Аранђеловца, они су богатији од мене, али ћу их ја стићи и помоћу тебе. Засад сам у добрим везама с њима, и они знају шта народ мисли и тражи. Разговарам с њима, одем код њих на славу, дођу они код мене, имам ја добро вино малагу. Охладим је и чаше се замагле.

Још увек смо били под кишобраном, нисмо дали да нам сунце бије у теме. Кишобран као да се надувао, и да ће да полети, деда га је чврсто држао, мало се љуљао и он се заљуљивао, али је чврсто стајао у њиви, као и ја, мали шепртљанац, брзо сам мислио, трептав као бусола, деда је стално тражио од мене, оцртавао је како је хтео, а ја сам пристајао. Мој дека је био моћан човек.

Као да је бајао над бакрачом вреле воде — бакрача нигде није било.

Сећам се прошле године, једна је баба бајала, а ја сам стајао изнад бакрача и удисао из њега пару. Нешто сам изговарао, али сам заборавио шта, које речи. Неко је приметио да се плашим мрака, а моји су ме спремали за неустрашивог. Тако сам прошао школу бајања, и када баба изговори мени неразумљиве речи, баци врело угљевље у бакрач, оно у води цврчи, ту сам пару удисао, а баба врачара изговарала је неразумљиве речи, и ја сам се ослобађао ноћног страха.

Сада, овде под кишобраном, јесте велика врелина, али нема бакрача, а деда је говорио, говорио као да је бајао. Неке искрености један другом смо рекли, па је личило на бајање. Врелине је било одасвуд, она ће нас потпалити испод кишобрана.

— Пази добро, Антоније, био сам обавештен од Сарановa, па Наталинаца, сељаци понекад кажу Наталница, Топола, па све до Младеновца, па опет од Тополе до Аранђеловца преко Орашца, до иза Букуље, Гараша, па Неманикуће и породице Жујовића. А онда опет од Тополе до Винче, Доње Шаторње, па уз Јасеницу до Рудника, па онда до Мајдана и Горњег Милановца, имам ја своје људе и у Такову. А онда Рача до Лапова, Баточине, Градац, Никшићи, до Крагујевца. Свуда сам имао своје калаузе, људе и коју и какву браву нисам откључао.

Деда се заморио, можда и запенио, свуда је хтео да стигне — знао је да не може стићи. Надао се — нада му никад није недостајала. Деда је рекао:

— Мислим да смо се разумели. Најдан не слути о чему су два Антонија разговарала. Још ћемо разговарати, а сад полако да идемо доле, треба стићи на ручак.

Деда је погледао у свој сат и рекао:

— Таман на време, коњи су одморни.

Спустили смо се доле, сели у фијакер, био сам задовољан разговором с дедом. Сматрао ме за великог, пео ме на вис. Ја нисам знао шта то значи, али сам осећао да без планова и давања себи смерова — не можеш ништа учинити.

(Из рукописа *Лист — листићи*)

ФЛОРИКА ШТЕФАН

НЕВИДЉИВА ЧЕСТИЦА

КАО БАЈКА

Нема стоје у овој дивљачки разореној
и темељито опљачканој земљи
коју некада нисмо заједно прошли
уздуж и попреко и били срећни у њој
Од свих лепота које смо понели у души
остале су нам само варљиве успомене
подложне забораву и ишчезнућу
И што се више удаљавамо кроз време
оне су све блеђе и блеђе
Скоро да личе на бајке

6. март 2001

МОЛИТВА ЉУБАВИ

Молим ти се, љубави, јединим животом,
душом, дисањем, сваким покретом руке,
сваком пором на кожи, мишљу,
у сну, и на јави, сећањем,
које прожима све моје дане и ноћи,
и даље од мог памћења времена,
и дубље од повести људи и земље,
очисти и ослободи све путеве,
раскрили све двери,
отвори сва небеса,
да се свако биће може вратити своме дому,

кућном прагу, њиви, цркви, школи,
ласта напуштеном гнезду,
звери растуреном логу,
мртви скрнављеном и раскопаном гробу.

16. април 2001

МАЈКА, ЗАУВЕК

Она је сада безгрешна и невина.
Надрасла је све моје представе
о материнству, жртвовању и љубави,
које је несебично даривала деци
и ширила свуда око себе, благо и нежно.
Не могу да је вратим да бих јој чула глас,
јер она само немушто општи са мном.
Никуда више не жури, нити послује по кући,
никога више не храни, нити поји,
никоме више не даје корисне савете,
никога више не тешши у невољи и болести.
Тути као Богородица на икони
операваженој сељачким пешкиром и босиљком.

10. јул 2001

ОНА ЈЕ МОЈА КРВ И МОЈЕ ДИСАЊЕ

Песма је дошла изненада,
као грозница, дечје богиње,
као прва љубав,
као олуја из ведра неба,
када није претио ниједан облак
са севера и југа, са истока и запада.
Песма је дошла као земљотрес
који ме је продрмао из темеља
и срушио све моје представе
о рађању, животу, љубави и смрти.
Она је моја крв и моје дисање.

11. јул 2001

ОТАЦ И МАТИ

Још увек вас сањам заједно
у летњој раскоши
у зрелом житу
са снопљем у наручју
као што сте држали и кћери
у ланеном повоју
— два мала бела смотуљка
Не могу да одвојим поглед
од тог давног породичног призора
јер бих се лишила сржи живота
и најбезбеднијих дана детињства

25. јул 2001

НЕВИДЉИВА ЧЕСТИЦА

Можда сам већ земља, трава,
жито у бескрајној равници,
цврчак у августовској ноћи,
који цврчањем ублажава носталгију
за изгубљеним спокојством,
и бол за ишчезлом љубави.
Можда сам невидљива честица праха
која плута пространством
и не може нигде да се скраси?
Или сам звук изгубљен
у симфонијском сазвучју
језика и мелодија,
непримерен добу ратног метежа
и људске помешње?
И ко зна ко ће ме се једном сетити,
дозвати из таме и признати као
властити глас!

19. август 2001

ОД СРЕМА ДО БАНАТА

Овде земља мирише на зрело жито,
на сунцокрет, босиљак, на калопер,

на мајчину душицу, камилицу.
А у јесен нас опија грожђем
од Срема до Баната.
Све пуца од здравог зрневља
од Венца до Вршачке куле.
Овде земља не зна за предах,
ни људска рука за дангубу и доколицу.
Само смрт ставља тачку
на све муке и земаљске послове.

20. август 2001

СЛОБОДАН БЕЉАНСКИ

ПОСЛЕДЊА НОЋ У ФИРЕНЦИ

ДРУГА ОБАЛА

Страх од путовања приписивао сам вртоглавици. Али, могло је бити и обрнуто. Могао је постојати и узрок изван овог реда.

Никада, на пример, нисам препливао реку. И то је разлог да се живи под знаком друге обале. Овде и тамо. Овде топла тама, тамо стрепња и сјај. Друга обала, спирални хоризонт.

Наговор и опомена, жеља и одрицање, нису више били опозити, већ присни савезници неке баналне истрајности и узалудног ишчекивања. Читаво постојање постепено се претварало у изразе неодлучности. Остати било је бити. Путовати било је престајати. Као да се једино у месту пропадања могао разазнати нестварни идентитет, прекривен наслагама горчине, претварања, порекнутости и искушења, изазова на која се нисмо одазвали.

Ипак, у протеклих осам година то се изменило. Прилике су учиниле да остајање примам као изгнанство, а дом да тражим онде где *Калипса пребива сама*. После осам година самокажњавајуће везаности за ову барбарогенијску трулеж, тучен фантазмом о етновиталности која се утаборила у ауторитарни азил етнолудила, скршен узалудним отпором, средином јула, као у наглости опроштајног хира, поново сам решио да се отиснем у свет. Последњи пут, у лето 1990, била је то Фиренца. И сада сам желео баш тамо.

Однекуд створиле су се визе. Преостало је само да покупим скиценблок и неколико књига, да се наоружам фатализмом крајњих сврха и да решен станем између радости, коју сам очекивао и тамо и после, и пасије неподношљивог путовања.

Био сам готово спреман.

У авиону чак спокојан. Знао сам да је снага, извучена из невоље, положена на крхку раван између плана и удесне казуистике. Знао сам да је та равнотежа лажна, јер је и сама део плана. Знао сам, наравно, и то да је реч о плану који изискује спремност а не ишчекивање, спремност на неишчекивање, спремност толико одгуркиваног и непојавног искуства, утонулог у замишљени, безброј пута понављани доживљај смрти, који вам, као у каквом идеалном обрачуну са временом, доноси мало охолости и племените надмоћи над страхом.

ИЗЛАЗАК

Ближио се крај смене. Још да прегледа пасоше путника који су долетели са ознаком „БЕГ", па ће кући. Чекају је два слободна дана, мање метежа и формалности, али и мање истих тих спасоносних крајности, уз чију помоћ је, најпре обележена а потом и заведена униформом, у годинама током којих је сахнула њена имагинација а бујао празни осећај надмоћи, слободу заправо стицала кротећи метеж формалностима.

Није се радовала нерадним данима. Биће то управо дани лишени ма какве схватљиве форме, дани мучне блискости са њим, испуњени прећуткивањем, претварањем и околишењем. Откако га је преварила, само зато што је посумњала да он вара њу, осећала се превареном двоструко: начином на који је сопствену авантуру напросто предузела а не пожелела, и потпуним одсуством разлога да је предузме, јер му је није признала, па ни њоме наудила. Убрзо после прекида своје тајне везе, иако јој то није био циљ, прекинула и готово сваку везу са њим. Њено устезање добило је спреман одзив у његовој равнодушности. Ћутали су данима, додиривали се нису. Два кривца без осећања кривице, два задоцнела весника заблуда.

„БЕГ"! Покушавала је да у лицима из ове групе открије стрепњу, потакнуту знањем да су њихове долазнике овде примали са мрзовољом и умели да врате из чисте чиновничке обести. Покушавала је да открије захвалност што ће их пустити да уђу, да уђу ту, у језгро њене тескобе, из кога би она, бар закратко, тако радо утекла. Али није је открила. Били су ведри.

Уосталом, колико пута се осведочила да путовања буде успавану присност. Неки које месецима, годинама чак, није понела никаква знатижеља, којима су бриге нагризле остатке успомена и потребу за зближавањем, сада се поново држе за руке, поново се грле! Какве то везе успоставља баченост, баченост у којој су и пуки излазак, и изабрано бекство, и изгнан-

ство, и одбаченост? Зар измештеност ослобађа? Било би тако једноставно — путовати и поново волети, да љубав заправо није онај примални зов на путовање.

„БЕГ"! Могло је означавати и Бергамо, Бенгази, Берген, Брегенц. Неко пусто или пријатно, бедно или раскошно, али безлично место, уместо овог недалеког, али тако ружно приказаног града. Иако није знала да скраћеница представља битну реч у језику народа који је њеним топонимом био означен, путнике оданде примала је са нејасним осећањем разумевања и нелагодности, као бегунце. Бегунце у којима је сада настојала да пронађе и део свог страдања, да између себе и њих, можда једнако непрожетих а надмашених злом, беспорочних и страдалих, али начетих неком споља придошлом кривицом и неким незваним унутарњим одбијањем кривице, нађе једнакост која би јој донела олакшање.

Да, прихватила би да је на месту жене овог господина у шездесетим, чији пасош гледа. Пребацио је руку преко њеног рамена, а она је, на кратко, челом дотакла његову браду.

УЛАЗАК

Већ по проласку царине на Фјумићину осећао сам се као гост на двору. Изван сукоба, избегао од ујена, очишћен од прљавих сврха и усиљеног општења, решен мòре да их слушам и трпим, да мотрим и да им се опирем. Бар за кратко непознат, али чист.

У предвечерје, док минибус пролази границом Умбрије и Лација, последњи зраци сунца свлаче се низ хрид градића Орте. Убрзо, сутон и неколико осветљених прозора показују да је још увек жива и авет Орвијета.

Наш чичероне не затвара уста. Час објашњава како су у Италији са њива искорењене птице, како се купују аутомобили и отплаћују станови, час возачу, чије је презиме Калођеро, демонстрира знање о спорту и популарним певачима. Остали га повремено подбадају, али иронија у њему само подстиче кочоперну одбрану професије.

Фарови обасјавају путоказ ка селу Фабро. Назив му личи на *fabbro* — ковач, па се присећам употребе ове речи у метафорама вичности и скромности. Са сликом стварног ковача, коме сам још сасвим мален у селу додавао кљешта, мешају се речи одавања признања, од Гвида Гвиничелија — *fu miglior fabbro del parlar materno* — Арно Данијелу и од Т. С. Елиота — *il miglior fabbro* — Езри Паунду.

Улазимо у Тоскану.

Иако путујем са свешћу да се примичем, једнако је присутан и утисак да се не одмичем и да бих, ма где да станемо, на ма којој ивици, на ма којој стопи, био искрцан тек на дну нечијег трага, и осећао се подједнако стиглим и подједнако сраслим.

Минибус иде споро. Разговор постепено замире. И, гле, заспаше *онде гдје вали о брегове бију*! Само Калођеро и нас двоје будни смо у часу када промичу прве светиљке предграђа Фиренце.

Први пут у овај град улазим ноћу и са јужне стране. Као у кочији с уморним коњима, који су нас, на дугом путу од Рима, читав дан вукли из последње постаје у Арецу.

ПОНОЋНИ ЧАС

Иза поноћи затворила је кафетерију и покрај зграде суда запутила се кући. Тек што је закорачила на трг Санта Кроче, чула је иза себе мушки глас како на њеном језику разговетно изговара — Ту смо! Само две речце, прилог и заменица, довољне да спрегу простора, доспелости и самопотврђивања претворе у време и бивање. Не ту где смо, већ ту кад јесмо!

Није се окренула. По начину и значењу могла је сасвим јасно да представи да их изговара особа са илузијом домаћег циља, особа при том свесна да је у питању илузија, али одлучна да тој подривачкој свести тада, и још за неко доба, не придаје важност. Сагнула је главу, као да избегава да је препознају, и опет чула: — Замисли, ту смо!

Иако се увек враћала истим путем, сада су јој ове речи и ово место пробудили осећање које је имала када је и она пре осам година усред ноћи доспела у овај град и обрела се на овом тргу. Тада, док је још имала у виду повратак и док се њена егзистенција није претворила у прост рачун зарада, рокова и растојања, веровала је да је Ту исто што и Бити, да је ухватила истину о властитој зрелости, истину за чију је потпуност био довољан пуки наговештај.

Учинило јој се да би баш тај глас могао потицати од некога ко се, попут ње, у свом залудном знању, потрошеном неким другим радом, нашао овде слободан и сабран. Неко коме не смета, јер ни њој у првој ноћи није сметало, што испружена рука дотиче суру кору, а замишљану питомост гуши сабласна пустош града. Неко ко се присетио и туђим речима запитао хоће ли то бити та трезна и чедна, та мирна и лепа варош, *sobria e pudica*, или још увек важи Стендалов утисак да је Фиренца место које је свевишњи, да би Италију снабдео свим су-

протностима, апсолутно лишио страсти, и да ли је у праву био Црњански, када је писао да она права, плаха и мирисна Италија лежи негде на дну небеса, док странце дочекују њене слушкиње — и одмах пожелео, као и она што је, да буде сâм и одгурне сва сувишна имена која збиљу застиру литературом и натурају се као друштво таштих посматрача?

Премда и овај град и овај трг делују суморно у доба између доба, без сунца и људи, са излозима под решеткама и пантирним ролоима, са по којом групицом сумњивих доколичара и по којим зраком рефлектора, који само истичу празни сјај мермерне фасаде катедрале, колико ће дуго овај путник сада, као и она што је некада, осећати да је Ту, без жеље да искорачи или се повуче, да се сећа или да предвиђа, коначно Ту, у немој прозивци сред поноћног сата, нигде а на циљу, испуњен а затурен, ни пре ни после, прожет блаженом садашњошћу која се учврстила изнад времена и свела рачуне са историјом?

Колико дуго може трајати час у коме смо се, заборавом останка или повратка, отели потицању, чија стрела ће нас кад-тад сустићи и оборити?

ШАГАЛ

Првог јутра, уз мало лутања и застајкивања, стижем са обале реке до трга Анунцијата. У подрумима Института Шагалова је изложба. Графике, цртежи, линорези.

Притиснуте тешким сводовима, вештачким светлом и устајалим ваздухом, Шагалове узлетеле фигуре делују као клонули лептири. Никаквог освежења.

Седим потом у клаустру некадашњег сиротишта и, без правог унутарњег подстицаја, цртам.

Пре пет стотина година, а само коју стотину метара даље, Савонарола је држао своју последњу проповед. Викао је да папа не може све и „ако сам преварен, сам ме је Христ преварио". Мешао је оданост и бунт и бранио побуну правоверношћу, аргументом који је негирао његову одлучну (*nequaquam!*) негацију да су Христови кључеви управљени против Христа.

Не, не могу до Светог Марка. Довољно је што Ђироламу пошту одаје Шагал, на кога би, да су којим случајем били спојени временом уместо као сада простором, са проповедаонице била бачена анатема, а његови листови горели би на ломачама слика и рукописа, потпаљеним магијом покајања.

Превише ревности баца сенку на идоле. Превише вере гуши слободу. Пет стотина година борбе за чистоту канона је

исто толико година духовног одметништва и јеретичне уметности.

Екскомуницирани екскомуницирају. И ја, ево, јер сам одстрањен, и умишљам да бих од њих био одстрањен, њих одстрањујем.

LUCET

После два сата читања, најзад је, на почетку шесте странице једанаестог певања, нашла своју реч — *lucet*.

Lucet via longo ordine flammarum — широки пут сјаји од низа буктиња...

Како звонка и несташна, а у исто време нежна, готово тепајућа реч — *lucet*! Од *luceo*, светлети, изгледати, бити јасан, сјајан, очигледан, *lucet* је значило и дневан, раздањујући, чак можда просветљен. Зашто је Вергилије тако ретко користи? Приметивши да је и на овом месту употребљена да означи сјај у ноћи и да није могло бити случајно што се читава *Енеида* завршава са *sub umbras*, а прва еклога са *de montibus umbrae*, одједном се пренула из своје једноличне филолошке ревности, прекрила платном нагрижене странице књиге и устала да наспе чај.

Није могла да се присети ко је то поводом ове речи водио спор и како је у том спору искрсло тумачење да су сјај и привид тако блиски. Чинило јој се да се та двострукост значења пре свега тиче природе мишљења и односа оног активног, у време смештеног и историјски доминантног спољашњег света мњења, према посебном, надвременском, пасивном али непокореном делу унутрашњег бића појединца. Шта мишљење јесте и шта се од њега очекује? Прегледност или недокучивост? Нешто што нам пружа јасну слику, или нам се само чини, изгледа као да јесте и одржава могућност? Нису ли нам подједнако потребни и подозрење у смисао и повођење за смислом? Колико у нашим одлукама има непрепознатљивих порука, колико су наше одлуке, заправо, засноване на вапајима неодлучности, на читавом систему неизвесности?

Ходала је ходником са шољицом чаја у руци, и била задовољна што је, баш у часу замора, упркос врелом дану кога је покушала да завара раним доласком на посао, као да ју је крепила свест о колебању, успела да срочи неколико снажних постулата о слабости постулирања.

Lucet! Εἰς φάος!

Да, у сусрет светлу, бити засењен, али и бити прозрет. Понирати и плутати, проникнути и надзирати, из исте су ма-

гије раскривања, у којој субјект тако лако и кобно са објектом замењује улогу. Надахнућа траже сјај, али га траже и деспотије. Порука песме и чињенице политике сведене су каткад на исту верификациону раван, под будним оком овлашћеног или упућеног тумача. А он ће рећи *lucet*! Постоји оно што се види, упркос томе што се зна да то није све што јесте или што би могло бити.

Па и сама је, баш у овај час, угледала у дворишту човека на клупи, како црта или пише. Странца кога се дотиче неки сјај, а да се њено и његово садашње стање обома само чине, и да једино из тог причињавања исијава прави сјај, пред извесношћу оног другог привида, привида повратка: њеног у исту собу из које се јутрос искрала покрај једног у ропцу сна разобличеног тела, које јој се само чинило блиским и живим, а његовог у ко зна какав домицил у коме зјапе развалине сличног нестајања.

РЕД

У повратку пролазим поред реда за Академију који се свио око целог кварта. Заточеници фаме о Давиду, заклоњени капама, мапама и сунцобранима, чекају сатима својих пет минута осведочења, које ће већина памтити по подвигу ропског стрпљења. Ипак, не треба бити неправедан. И Аретино је писао да је Микеланђело божанска личност. Божански знаци траже адорацију и од оних који их препознају и од оних који су засењени самим обредом препознавања.

Потом залазим у вашар који се протеже све до цркве Светог Лоренца.

Тек ту, у мноштву ситних интереса, лишених сваке потребе за лепотом и чашћу, у сенци толиких споменика лепоти и части, јасно се види да је ово велико „тржиште славе" имало разноврсне али комплементарне животе и одиста могло бити, и колевка сваке људске мане, и стециште оговарања и злобе, и царство умешности и надарености. Спашени Вавилон, у коме је између *Бреве* Александра VI и Савонаролиних проповеди, оних његових, држаних мушком роду у цркви Светог Марка, и оних Бонвичинијевих, држаних женама у цркви Светог Лоренца, пресудила обична опомена једног Пјера Капонија — да од свег тог раздора може пропасти трговина.

Само усред набоја такве несталности, у којој је изграђиван модел цикличне историје, са наизменичним путевима од врлине и доколице до нереда и пропасти, као једини одговор изоштрених чула могла је да расте потреба за изразом, која је

подстицала вештине, а ове знања и осећајност. Само усред таквог политичког и трговачког надметања, уметност је могла да се прокраде као пратиља престижа, а да своју аутономију ипак сачува, не зато што ју је бирао срећан спој стваралачког дара и укуса наручилаца, већ зато што је у декор престижа спадало ослањање наручилаца на укус познавалаца, који су, као јемци бекства од заборава, подупирали естетску дисперзију.

Између оног мирног и овог хаотичног реда, између оног ходочашћа с једносмерним, поступним и извесним исходом, и овог вишесмерног и неодређеног тумарања пред тезгама, постоји само нејасна разлика, разлика у истинској или лажној, или делом истинској а делом лажној, побуди таквих који траже и таквих који нуде, који би да за свагда запишу или за час да утрапе, и који би за час да доживе или за свагда да се опскрбе.

У вреви овог другог, вашарског реда купио сам сламни шешир. Ретко плетен, широког обода, помало згужван.

CATERINA DI RUSSIA

Увече око 9 седела је на каменој клупи трга Република. Камен је топао. Врх кампанила иза фасаде хотела Савој још увек је обасјан сунцем. Један факир разастире поњаву и размешта по њој разлупано стакло. Промиче гротескни дуо гитаре и саксофона. Недалеко је пано са плакатом за изложбу у палати Строци: Катарина Велика, *imperatrice di tutte le Russie*, или како још пише — *L'imperatrice e le arti*.

Понављала је шапатом „Caterina di Russia" и сећала се како су сличне изложбе, попут оне Толстојеве у Лувру, изазивале код ње тугу. Доносили су је: и сведена сведочанства прохујалог труда, и све трошнији трагови личног, и далеки корени њене постојбине и њиховог доба, и истовремена сопствена меланхолија странствовања, онај дубоко усађени *терет безавичајности* вечитог странца Рилкеа, она Хомерова „иронична" жалопојка да ничега слађег нема од домаће груде, *али у страној земљи далеко од мајке и оца*, онај руски, јер су повод махом били њени Руси, гушећи ресантиман изгнанства, о коме пише Пастернак када ствара октогон страсти, који би код ње био посвећен својствима потуцања, случајностима у журби, проистеклим из нимало случајних безакоња, грехова, бекстава и потера, о коме пише Цветајева када иште *кућу*, било куда *„кућу"*, где ће некоме главу положити на колена, и чекати да је узме у шаке и увери је да још нису сви мртви и да није мртва.

О, шта чита овај човек преко пута ње? Крупне очи на смршалом лицу, одају да је и он преболео болест одвајања и

да, упркос *нечаянностиях вйойыхах*, тешко може да се одвоји од мисли о *беззаконьях, грехах, бегах, йогонях.*

ОДН

Читао сам Одна. И он о томе има *Сведочанства*:

Selfish journey
Between the needles risk
And the endless safety.

Да, донедавно је и код мене било тако: између непотребног рескирања и бескрајне сигурности. Али, сада први пут без питања које у песми следи:

Will he safe and sound
return to his own ground?

И коме неспретно у свом језику тражим риму: хоће ли се сигуран и исти тај / вратити у свој завичај; да ли ће се безбедан и чио / наћи тамо где би на свом био; хоће ли опет жив и здрав / бити ту где поникну сав?

Овом лакрдијашком римом одбацујем сву пометњу између ризика и сигурности. Сада, готово да ме није брига. Готово да бих могао да останем и ту и другде, засићен, потрошен, окружен ситним стварима као и извиканим остацима овог мртвог мора вештине, просветљен само фатумом против кога сам толике године водио рат.

И, гле, озарен се може бити и без наде, тек без наде која ствара грч и рађа стрепњу, кује планове за поход и исход, узима спокој и копа понор неког скорог пада.

ДВОЈНИЦИ

Уморна, спустила се на степеник, покрај странца теменом ослоњеног о дрвена врата. Потом се опустила и као и он, из самог подножја загледала у куполу. Горе, на латерни, било је света. Али нити ју је привлачило да понавља клаустрофобично искуство, нити је желела да квари утисак од пре двадесет година.

Тада, средином седамдесетих, пењући се уским и стрмим ходницима двоструког свода куполе, међу масом графита про-

читала је једноставну поруку: *Nech žije Dubček!* — Живео Дубчек!

Мала победа покорене свести, праћена великим страхом. Ни укорењено неповерење не потире потребу да се поверимо свету.

Чија је дрхтава рука то написала? Далеко од домовине, високо у ваздуху, окружен тамом, голубовима и благом језом надлетања овог нестварног града, заклоњен и непознат, обузет једнако лепотом и тугом, који је њен сународник осетио потребу да то баш ту „саопшти"? Скори избеглица, стари емигрант, трговински представник или, као и она тада, владин чиновник у службеној посети?

Било ко да је свој прикривани протест поверио делићу оног мрака, затечен између спољашње тосканске ведрине и унутрашњег реда готске катедрале, увео је историју у литургијску драму. Његова невоља, урезана у тело куполе, постала је иконично наличје симбола небеске хемисфере, унутрашњи лик слободе, хармоније и пространства. У отворен град, као у уређени свемир, он је положио покајање и молбу, повест искупљења немирне савести, талог свог ропства и разочарања, у нади да ће му ово обиље склада, ова „брижљивост која подстиче", сакривеном у мрежу греда, камених ребара, лукова и плоча, зато што је своју живу политичку муку поделио са невидљивим грчем градитељских мука, пред болним апелом да се не заборави шта тираније чине од нас чак и када смо далеко — подарити макар мало правде.

Сада, да се попела, била би само његов закаснели двојник.

Али, зашто јој се тако упорно намеће утисак да је њен садашњи „двојник", ту на овом степенику, онога часа пре двадесет година био са њом на истом месту? Није ли баш он тај који је тада једва чујно, на језику који је био сличан њеном, и због кога се она претварала да графит није ни приметила, говорио нешто о новом смислу архитектонске сразмере између формата и значења, и о томе да би овај запис требало сачувати, као и Полицијев епитаф на Ђотовом кампанилу: *Hoc nomen longi carminis instar erit.* Натпис оних који су живели поднармљени и сабирали снагу да се једнога дана побуне.

АКТЕОН

На различитим местима у центру, увек на неком углу, налазим на младог бескућника, са три торбе и три пса. И он и пси повазда̀н леже. Из оближњих ресторана износе му остатке

пице. Најпре храни псе, потом их пои из пресечених пластичних канистера. Пси преврћу посуде и лежу у нови брлог.

Једна од торби је од масивне жуте коже, као да је дан пре узета са дна породичне шкриње.

Актеон!

Да ли је то уклети ловац Актеон, који више не уме ништа да исприча? Актеон, помирен са псима који су га растргли, полудео у неком новом животу, док покрај њега промичу толике наге Артемиде, просветљен тајном о оној правој, коју *као* да није видео и чији култ *као* да је остао нетакнут, у кажњеничком споју старог духа и новог тела — осуђен да за свагда остане нем?

Једном, док сам бирао каиш код уличног продавца, изненада ми се створио иза леђа. Махао је рукама, мумлао и одвајао скупљене прсте од уста попут трговца који хвали робу. Јуродиви пастир који се прокријумчарио у ову варош, као и онај пастир што се, сиров и згранут, са лопатом у једној и капом у другој руци, на Ван дер Хусовом Портинари триптиху провукао на поклоњење, а триптих у анђеоске одаје Ботичелија.

Нисам се измицао. Гледао сам тог немуштог анђела, залудног сведока властитог ума, како, не припадајући телом дому а душом шуми, само стога што му је богиња, из архајсте обести, *nec plura minata*, поручила — *да си ме видио голу, казивати сад ти је просто, ако казивати можеш* — поново бива вођен ка коначној али непресуђеној егзекуцији. Гледао сам га као себи равног. Јер и ја сам, у дому душом странац а овде странац телом, посредован лажном божанском правдом, готово престајући да постојим, знао да ме је, такнувши ме, прозвао из света јаве као закаснелог ђака пред капијом школе, и да толико жели, али да не може да изусти: *Actaeon ego sum, dominum cognoscite vestrum* — ја сам Актеон, познајте свога господара!

И познао сам.

ЗАЛАЗАК

Није нашла свог Дирера. Пошла је из Нирнберга, решена да овог лета погледа изблиза сва Дирерова дела разбацана по Европи, али тек што је, после Дрездена, Минхена и Беча, закорачила у Италију, уместо слике, затекла је једва уочљиву цедуљицу са обавештењем о рестаурацији. Мада је жудела само за еротском снагом његових аутопортрета, којих овде није било, кивна што јој је измакло поређење са склоњеним портретом оца из 1490, помало јогунасто и расипнички кренула је даље, не марећи за преостало благо.

У попречном холу који спаја два уздужна крила галерије, велики су прозори састављени од оканаца, у три реда по висини, а наизменично шест и четири по ширини. Кроз њих се пружа поглед на реку и другу обалу на јужној, и на уски трг Уфици и торањ палате Векио, на северној страни. Хол служи за прелаз у други део галерије, у коме су Рафаел, Тицијан, Микеланђело, Фламанци, а потом и низ гломазних и неуспелих ликовних подухвата који вас упућују ка излазу и буде жељу да се што пре докопате улице и чистог ваздуха.

Али на истуреном делу хола, окренутом ка западу, постоји и прозор који гледа на стешњени кеј Медичи, уређено зелено игралиште на обали, Вазаријев коридор, Стари мост и још четири моста иза Старог моста.

И баш пред тим прозором тискао се свет.

Озарених лица, педесетак посетилаца гледало је залазак сунца.

Ако је исти призор деловао природно дан раније, када је на западном степеништу *Pazzale Michelangelo* нехотице заклонила видик десетинама посматрача, затрпаних фотографским апаратима и фриволном знатижељом, овде у галерији он се преображавао у парадокс факта-артефакта, који је тек захваљујући амбијенталном контрапункту добио пуни смисао. Десетине дошлих да гледају уметничка дела, у вечитој завери поклоника и твораца улепшаног света, без зазора су показивали да им није потребан посредник, или да им, одгајаним баш уз помоћ таквих посредника који су бележили празне чари успутног позорја дана, у узмицању пред изразом, више годи безлични сјај природе него особеност интерпретације.

За час је била и овде и са друге стране, с оне стране са које су Челини и његов заповедник, Орацио Бањони, посматрали гостионицу надомак Анђеоске тврђаве са знаком у облику црвеног сунца, све док Бањонију није пало на памет да топом треба опалити управо у тај знак, јер иза њега мора да је гозба за столом пуним војника. Челини је био задовољан учинком: — Испалих и погодих у средину сунца! Скарабеј је испустио плен! Зла коб сунца и овде је могла представљати, или је већ представљала, мету неке сличне марцијалне, неуништиве идеје смакнућа, у одразу с оне стране прозора, иза кога се, ту покрај ње, одвијала гозба недужних цивила.

Како повући границу између Дотад и Отад? Каткад је и њој, недораслој, било потребно да све што је било *Seither* одвоји од онога што ће бити *Bisdahin*. Зато јој је пријало када је ухватила један поглед, кога нису привлачили ни залазак ни слике, већ она сама. Напросто га водећи за собом, ушла је у собу Рафаела.

СОБА РАФАЕЛА

У соби Рафаела девојка у дугој хаљини од ланеног платна загледа сликарев аутопортрет. Испод хаљине нема ништа. Око двадесет јој је, као и њему што је тада било. Као и код његове Форнарине, као и његове пуне, мале и изукрштаним трагом четке намрешкане усне, брадавице њених груди, разбуђене једва приметним њихањем испод тканине која уз њих пузи и прианља, смиче се и опире, простиру благост у овом прометном и тесном кутку.

Лагано се окреће и, као да је узела баш сликарев лењи поглед, гледа како је гледам.

Федру и Прокриду видех и лепу још Аријадну...

А да јој могу прићи, у овом врелу посматрања, затворио бих очи и, као превејани, путени слепац, без устезања пред непознатим телом и његовим усецима и рукавцима, утонуо у додир.

Премда, одвећ стран и уморан, никога нећу одвести на атинске брегове свете, осећам се као да је и мене Дионис проказао, па да ми ништа заправо не узимају ни прилике ни време, већ сами врач шаптач, пред којом не вреди замењивати улоге и заметати трагове.

Отварају се капије. Капија за капијом, што воде у мала дворишта, у затурену чулност и нову тишину.

Треба изаћи!

Под аркадама галерије, у помрчини, са електричне виолине уличног свирача одјекује Вивалди.

SAN MINIATO

Чинило јој се да ће времена бити за шетњу до *San Miniata* на брегу, а да до девет увече ипак стигне на концерт у цркви Свете Марије де Ричи. Али, лоша оријентација одвела ју је првом улицом која се, са леве обале реке, од Старог моста пела удесно. Ишла је вијугавим уличицама узбрдо, све док пролаз кроз капију у зидинама није означио престанак града и улазак у крај дубоких имања и заклоњених вила. Пут је са обе стране био омеђен оградама, високим таман толико да се преко њих виде само крошње и по који кров.

Јединог човека кога је срела питала је брзоплето, на свом језику и без икаквог смисла: — *Savez-vous où je suis?* На њено — Да ли знате где сам?, затварајући блок за цртање, одговорио је одсутно, на енглеском, са страним акцентом — Госпођо, ја не знам где сам.

Од тада, ни пролазника, ни возила, ни циља. У златно и пусто предвечерје, нашла се у слепом краку лавиринта, као у чистилишту пред стазама рајске баште. Утисак да је црква надомак, ометан сумњом да се налази на погрешном путу, вукао ју је све даље и даље.

Да ли је ово још увек Фиренца? Како се нашла баш ту а да не зна где? Чија рука јој је упрла прст? Присећала се Орфејеве поуке да душа, када остави светлост сунца, мора ићи десном стазом и на десној стази радовати се у светим гајевима Перзефоне, и растресена замишљала како ће за непун час, када падне мрак, остати овде, у овом кориту пута, на десној стази заметнута, подно каквих тешких врата на чији звекир се нико не одазива, под небом пуним звезданих порука које не уме да ишчита. Повикала би да је залутала, да не зна да се залутати не може, већ једино не знати чији следите траг и каквом сте се циљу запутили.

Када је најзад нашла камен на који је могла да се попне, видела је преко ограда да је Арно остао далеко иза ње, да је San Miniato на врху другог брега, од кога је дели широка увала пуна паркова, воћњака и летњиковаца на једној страни, а да је са друге стране валовита низија прошарана маслинама и макијом. Требало је ићи назад. Сасвим назад и поново другим путем.

Ту, где ње није било, од чега је почела да зазире, где су је ко зна каква казна или милост довели, нечији је дом. Њен усамљени осећај ишчезавања потирале су хиљаде истовремених осећаја укорењености.

Био је то погрешни пут Сан Леонардо. Један од путева којима је требало поћи.

VIA DE MALCONTENTI

Иза ручка, чете туриста пролазе ужареним каменом улице *Malcontenti*. У вратима дома за старе стоји старчић са белим шеширом, у белим панталонама, које су трегери подигли високо под груди. Као механички лутак, једну подлактицу равномерно помера горе-доле и уз помоћ штапа у другој руци, ситно трупкајући, окреће ка путањи ових страних група цело тело а не само главу. Он — наизглед помирен, успорен, чист, они — зајапурени и журни.

Одједном ја сам он, а они одред Сарацена који, без одзива на моје немуште сигнале, хрли под команду да уместо торби, камера и пластичних боца, у руке узме напртњаче, бодеже и пушке.

Као што ми се естетика зла привиђа у темељима овог града, привиђају ми се и у темељима света опаки авантуристи, који прождиру све изданке морала и успевају да им већина, опчињена њиховим лудилом, подари сопствену патњу.

Зло је увек део свести преточене у моћни мит, потхрањиван порицањем побуне савести. Зло је дело тоталне, непоречиве свести. Отуда Ничеов узвик да се знање, упркос најмоћнијим замасима крила и тражењу прибежишта у историји, никада није могло винути у слободу. Отуда и код Елиота, који историји признаје лукаве пролазе, реторичко питање: после толико знања, има ли опраштања?

И ето, на овом безазленом месту, са називом који из зла ниче, у улици *Malcontenti*, застрепео сам од тренутка када ће ревност разарања прерасти у пакао несразмере између ма каквих циљева и беспрекорних средстава, у пакао чак усхићености самим средствима, пред којима, на изворима зла, нећемо више видети ни једног јединог даровитог пустолова.

GERONTION

После супе, устао је од стола не марећи за главно јело. Кратким корацима кренуо је у јару поднева, двориштем, до самог прага уличних врата. Улица је уска, камена, без растиња, као исушен поток.

Какви то људи промичу у групи? Ко је тај човек што стоји по страни и немо га посматра? Да ли је дошао по њега?

Не, он не жели назад! Само се за трен преварио, он сасвим добро схвата, само за часак, ваљда услед ове врелине, помислио је да ће иза капије, као да је у свом селу Ронта, видети падину суседног брега на којој пасу коњи, и чути пљускање деце у базену иза дрвореда смрека. Он зна, он сасвим добро зна да је у неком граду, у некој улици, у неком дому...

И никако не би назад! Он више неће кући! Нека се овај човек врати, уместо што је њега дошао да врати у место, где би га звање и порекло, ометано крњим сећањем, овако усахнулог и бесполног, одвиклог да се пред питањем снађе, да позна, јави се, махне и довикне, погоди име, пронађе пут, препозна кућу, овако непотребног, пред погледима његових већ остарелих ђака, изложило стиду. Он само хоће да је нико и само би да прианља уз нигде. Нико и Нигде, што је Ту.

(Одломак)

МИЛЕНКО ФРЖОВИЋ

ТРАЈЕМ БЕЗБЕДНО И ТИХО У СВЕТУ

КАД ЧИСТО СРЦЕ РАСПЕВА СЕ

Нема тог песника
што ће испевати
нешто значајно у толикој мери
да се одликује сјајем благотворним
ако не помаже и себи и другима
А кад чисто срце распева се
врхунску писменост рашири
и украси импулсом цветања
никад довољно лепу и остварену
културу народа и света
у којем живи
знатан део целовитог песника
што у бистрој победи проналази себе
као тиху стварност
и пева пун
своје звезде

ТРАЈЕМ БЕЗБЕДНО И ТИХО У СВЕТУ

Корачам бистро и не плашим се
ни људи ни паса
ни цвећа на балкону које залити треба
и водом и мислима нежним
Трајем безбедно и тихо у свету
иако живот често кроји непредвидиво
На неке начине упрљам се

али као и водама у природи
у моје биће уткане су нити самопречишћења
И нека ми не замери град
што дишем лако
уз раскошно олисталу свесност
и неопштерећујућу прозрачност духа
Дакако грешан свакодневно
као и сви други
али дишући
са непресушним уздањем
у Господа над војскама
наоружан првенствено молитвом свакодневном
што краткотрајна али силна задоји непобедивошћу
у кретању
без плашљивости
а са читавом галеријом рационалног опреза

Говорим језиком текуће бистре воде

Кад светло молитве тихе
и светло игре безазлене
слију се у пуноћу сунца излазећег
тад блиста срећник
чак и лепше него кад цвет један беше
неухватљив у пространствима детињства

Ето сунца
ето сличице над водама
Чује се дивовски узвик одушевљења
из грла онога што се креће
и своју целовитост показује
најпре у самоћи
чистој
а затим у обично пламтећем свету

У МРАКУ ВЕЛИЧАНСТВЕНО ОКРЊЕНОМ ЗВЕЗДАМА

Лаким корацима пристижући својој кући
из сићушне даљине у оквиру села
у ноћи застао сам
пред капијом
и поглед везао за звезде на небу
Стајао сам

и гледао у звезде
у тренутку једном
што изгледао је камено постојан
Описати се не може
како лепо блистале су Плејаде над Гајдобром
Описати се не може како су му биле близу
звезде и њихова треперавост
те ноћи
у тишини провученој кроз ваздух летњи
Из мрака величанствено окрњеног звездама
њох наједанпут у кућу
пуну светла и лица родитељског
Ја нисам збуњен
али јесам радостан тихо
од представа

У ОВОМ ТРЕНУТКУ МЛАДОСТИ ЗРЕЛЕ

Ко сам и шта сам
ако данас не запевам
речима повезаним у бистрину
Ко сам и шта сам ако данас не запевам
тихо
као неко ко се захваљује
на свом постојању
и радост је ближњима
Ко сам и шта сам ако данас
не запевам гласом дубоким и као море
и као нека локва бистра
јер где је дубина ако не у бистрини
Ко сам
и шта сам
ако данас не запевам румено
као што пева источно небо пред излазак сунца
као што пева дан у свом почетку
кад струји цвркут над земљом
а уз молитву тиху
долази на њиву
још увек ненадмашан сељак
И ко сам ја и шта сам ја
ако данас не изговорим
истину што цела гласи
ништа више није као што је некад било

осим њиве
Шта још рећи а да то не личи на нешто
као ваздух заслађен прастарим
цвркутом његовог патуљастог величанства
славуја умотаног у пролећни жбун
Ко слуша славуја
његов дух се шири
И шта још рећи сад
у овом тренутку љубичастом
у овом тренутку младости зреле
у овом тренутку моћи истинске
кад у надахнућу дише песник
Још угасле нису
ватре детињства
моје трчање траје
Ах брз је Миленко
попут извесне браће своје
што дувају испод врата и кроз прозор
И не иде брже од светлости
да се не разбије
И нека слободно расте
до своје лепоте благотворне
један кристал у облику песме
као слика духа и тела
стваралаца који види
на темељу обеју снага својих
како уздижу се живот и поезија

ОТКУД МИ ОВДЕ

Одведе ме наједанпут
један сан
у Америку
у државу Висконсин
тамо
где су долазили Јевреји
и гледах природу најчистију
и зеленило обрађених њива
и зеленило сваке друге врсте
ах зелено пространство
равно док га неравним не учине
линије брдâ препуних дрвећа
Откуд ми овде

Рекох а извесна личност поред мене
анђеоски чистог лица
рече
Лоцирани
И држах у руци тек убран
грозд тамноцрвеног грожђа
па након поливања водом
испод сунчаног неба
кушах опрана зрна слатка
о којима рекох да
таква Черевић има
А у предвечерје гледах како блиста
половина месечевог лика
а у дубини предела
са узвишења као осматрачнице неке
очаравајуће изгледале су
воде у блистању
а ту
на растојању од неколико корака
где све је
лепота једне куће
видех младу жену
што изашла је са дететом у наручју
и све је у исти мах
тако обично и необично
у сну који одведе ме наједанпут
у Америку у државу Висконсин

ГОЈКО БОЖОВИЋ

ПРЕКО СВЕГА

ПИТАЊА И ДАНИ

Дани које сам провео у библиотеци,
Читајући са истом пажњом и оно
Што се тиче мене и оно што је без мене могло,
Нису дани које могу да обновим у шетњи.

Дани које сам провео на путовањима
Нису дани које могу да обновим
Са нечијим путописима у руци.

Дани које сам провео на послу,
Забављен туђим питањима сопственог постојања,
Нису дани које могу да поновим још једном.

Дани које сам провео у шуми,
На пропланку, или на плажи сеновитој
Нису дани којима могу да се примакнем.

Ни дани у којима се постојање чинило
Као патња са смислом, као смисао
Без патње, такви дани нису очувани.

Дани које сам провео у соби,
Између четири зида, увек различита
Од оних које сам колико јуче оставио,
Нису дани које могу да прелиставам истим књигама.

НА НИЧИЈОЈ ЗЕМЉИ

У оним данима када ништа не очекујеш,
Када те никакав глас не би могао да обрадује,
Ако би и имао да стигне од кога,
У оним данима када све књиге
Личе на пропуштене прилике,
А разговори се одлажу или се воде
Тако да се не мисли на другог,
У оним данима када се ничему не би изненадио,
Када се не радујеш ни чистом дану,
Ни спокојном звуку, ни заустављеним призорима,
Док покушаваш да осмислиш време,
Очајно дуго време које ти обично недостаје,
У тим си данима највише суочен са собом,
На ничијој, потиснутој земљи,
Далеко од онога што изгледа да јеси.

ГЛАС, ОДСУСТВО

Храпави глас одсуства
Понекад допире до мене.
Тај глас има обличје
Пријатеља.
Одговарам са своје стране.
Одговарам пријатеља.
Хтео бих да кажем
Утешну реч.
То је реч која остаје
На врху језика.
Мој глас је тада измењен.
Можда храпави глас одсуства.

ПРЕКО СВЕГА

Море је заустављена вода.
Призори заустављени над водом.
Наслућени покрети.
Глас стишан у измаглици.
Мукли јек искуства.
Облик надошле посуде.

Тачкасти распоред рибарских
Или доколичарских чамаца.
И бура што пређе преко свега.
Као руком.

ДИЈАЛОГ О ЋУТАЊУ

Скриваш се.
Као да си одсутан
Већ дуго времена
А не само у тренутку
У коме ти се обраћам.
У сваком тренутку
У коме ти се обраћам.
А само ћутање
Није никакав знак
Да нешто није, не постоји.
Оно је знак
Ако је постојање још вредно.

Али овај поглед,
Али ова трава
Што избија где је нико није сејао,
Чак и из нагрижених кућа,
У којима се одомаћила
Још пре страха,
Али овај звук с којим се будим
И због којег заспивам,
Али сам ја?

РОБЕРТ ОЛЕН БАТЛЕР

ПОВРАТАК

Ја сам само бизнисмен, нисам песник. Песник је онај ко претендује да јасно види ствари и сећа их се. Можда само песници знају умрети како ваља. Што се не односи на нас остале. Возио сам од куће у Лејк Чарлсу, у Луизијани, до аеродрома у Хјустону, у Тексасу, да дочекам жениног деду. И шта сам доживео на путу? И шта ми је све синуло у глави када сам сишао са аутопута у Бомонту, знајући и за краћи пут до аеродрома? Возио сам кроз насељена места у Тексасу. Једно се звало Чајна, друго Ноум, треће Либерти. Да сам човек који верује у симболе и знамења насмејао бих се. Пролазио сам кроз Либерти да дочекам жениног деду чију смо слободу моја жена, ја и његов братанац из Сан Франциска најзад извојевали, после вишегодишњих покушаја. Он је данас долазио из Вест Коута после тринаест година живота под комунистичким режимом у нашој постојбини, у Вијетнаму. Можда би и неки песник размишљао о тим стварима, о Либертију у Тексасу и женином деди — и написао песму вредну помена. А можда и не би. Ја сам у овим стварима неук. А можда је птичји лет или жабљи скок у бару једино што песника интересује.

Све што ја знам јесте да сада возим кроз Тексас аутопутем са две коловозне траке и да ме интересује само бизнис. Посматрајући увек из новог угла, мали људи на трговима свагда ми личе на Вијетнамце. Пратио сам саобраћајне знаке који су упозоравали на крчевине, рушевине, исушене мочваре и различите рекламне табле дуж пута: прскалице, воће, поврће, раткапне, антиквитети. Клуб „Парадиз" нудио је такмичење у мини сукњама, „Бејт барн" специјално ноћно купање, „Тексас винерс" продају безбол трофеја. Били су ту и „Донат дилајт" и „Фјучер стар" као и једна руком исписана реклама на стубу која је казивала да је најбоља тераса за плес једну миљу удаље-

на низ овај прашњав друм. „Матрис ман” је на свом паноу, испод имена фирме, имао исписан текст: „Исус је Господ”.

Ја сам католик и морам рећи да ме ово натерало на смех. Господар васељене, Човек пaћеник преобратио се у Господара душека, у „Матрис мана”. Разумео сам шта је власник покушао да каже, обраћајући се купцима попут њега самог. Добар је пословни обичај да познајеш своје подручје продаје. И сам сам веома успешно радио у Лејк Чарлсу, у сервису за прање и сушење рубља. Био је то веома једноставан посао. Људи у Јужној Луизијани, због климатских услова, веома се много зноје па је ово подручје изузетно погодно за рад сервиса за прање и сушење рубља. Имам два сервиса у Лејк Чарлсу а ускоро ћу отворити још један у Салферу. То је оно што ме је интересовало док сам возио кроз Тексас — као и увек. Ја сам бизнисмен. Ово је мој начин живота.

Да сам човек који верује у симболе и знамења био бих веома заинтересован за последњу деоницу пута, када сам стигао до моста који ме је превео преко две реке — јер је на почетку моста писало: „Изгубљена река” и „Стара река”. На овим двема рекама било је пуно малих острва и потопљеног дрвећа и било је веома тешко уочити да обе теку заједно, јер су више личиле на једну широку, попут великог језера, повезану и непокретну. Изгубљену и стару.

Нисам озбиљно размишљао о г. Чину, о деди моје жене. Знам само, моја га је жена веома волела. Сви се ми у Вијетнаму јако волимо. Ми поштујемо чланове наше породице. Четворо моје деце веома ме поштују, и ја њих. Жена ми је веома привржена, и ја сам привржен њој. Волим је. Веома смо срећни што су нам родитељи дозволили да се венчамо из љубави. Хтео сам рећи, сагласили су се моја мајка, мој отац и женина мајка. Њен отац је умро. У кући имамо светилиште где се молимо за њега, као што чине сви Вијетнамци, чак иако су католици. Као католици ми ово сматрамо верским заједништвом. Моја жена слабо се сећа свога оца. Умро је још док је била веома мала. Удавио се пливајући у Јужном кинеском мору. После тог удеса г. Чин јој је постао други отац.

Проплакала је ноћ пред мој пут на аеродром. Била је веома срећна што ће поново бити са својим дедом и било јој је веома жао што су минуле толике године без њега. Слушао сам њен пригушен плач на јастуку, додирнуо сам јој раме и осетио како дрхти па сам упалио светло крај кревета. Окренула је брзо главу од мене да је не бих прекорео због суза, као да је у томе било нечег постидног. Ја јој рекох:

— Маи, све је у реду. Разумем ја твоја осећања.

— Знам — рече она али се није окренула према мени. Поново сам угасио светло и у мраку ми се приближила а ја сам је загрлио.

Сачекајте да схватите зашто је то важно. У овом тренутку морам нешто признати. Жена ми се приближила у мраку а ја сам је загрлио и њен плач је јењавао па престао — и ја сам, наравно, био срећан због тога. Био сам срећан што сам загрлио жену у тренутку када су јој навирале снажне емоције и што сам јој помогао. Али док сам тако лежао нисам могао усредсредити пажњу на ову жену коју волим. Разумео сам њена осећања према човеку из њене породице који је био веома важан за њу, који је потом ишчезао из њеног живота више од једне деценије и сада јој се поново враћа. Али ово су само бледе речи, само плод размишљања који је допирао до мене док сам лежао у мраку. Ове речи су ми се преметале по глави али то што ме је у том тренутку заокупљало био је неки сврабеж на пети коју нисам могао почешати као и цена две нијансе боја за нашу перионицу. Жена ме је дотицала својом топлотом а чули су се и откуцаји будилника којих уопште нисам био свестан.

Немојте ме лоше схватити. Ја нисам безосећајан човек. Свесрдно сам привукао жену к себи када се смирила, а шта сам јој тада рекао тешко ми је да се сетим. Памћење ми пре личи на размишљање него на призивање мојих осећања. А то није сврабеж на пети нити откуцаји часовника што ми је много јасније остајало у свести. Веома ми је тешко да реконструишем протеклу ноћ, тако да вам могу са сигурношћу само рећи да је сат био у соби као и да ми се нога завршава стопалом.

Али видећете да је г. Чин био тај који ме је узнемирио. После извесног времена, док сам је држао у загрљају, жена ми рече:

— Плачем због превелике среће. Не брини за мене, Кан. Пожелела сам само да поново будем мала а он довољно снажан да ме понесе на леђима.

На излазним вратима аеродрома посматрао сам колону људи која је долазила са писте. Сви су били белци или Шпанци и журно су пролазили, а потом се неколико дугих тренутака нико није појавио. Почео сам већ размишљати о томе да је г. Чин пропустио овај лет. Помислих и на ручак који је моја жена припремила код куће. Она, наша деца и наши најбољи пријатељи у Лејк Чарлсу од ране зоре спремали су кућу и припремали ручак за овај чудесни поновни сусрет. Када се на излазним вратима више нико није појављивао једино сам о томе размишљао да ће сва та храна пропасти. Нисам се бринуо за г. Чина нити сам се запитао шта се заправо десило.

Погледом сам потражио шалтер авиокомпаније да их замолим да провере у компјутеру имена путника који су чекирали карте за следећи лет. Баш када сам хтео да затражим помоћ бацио сам поглед према вратима и угледао г. Чина. Имао је на себи црвено-црну карирану кошуљу, кинеске панталоне, био је повијен преко штапа — али оно што ме изненадило, није био сам. Један Вијетнамац, приближно мојих година, придржавао га је са стране, сагнувши се нешто му је шапутао на ухо. Утом је, овај млађи, подигао поглед и угледао ме — препознао сам женииног брата од стрица, сина Чиновог братанца. Смешкао ми се и климнуо главом у знак поздрава, усмеривши и старчев поглед према мени. Г. Чин подигну главу а светло са таванице му одбљесну од наочара и заслепи га. Он се такође смешкао; осећао сам да је све у најбољем реду.

Прићоше ми и ја се прво руковах са г. Чином.

— Веома сам срећан што сте дошли да нас посетите — рекох ја.

Рекао бих и много више, имао сам у глави припремљен цео говор о љубави моје жене према њему, о томе како јој је жао што није дошла на аеродром, како га праунуци жељно очекују. Али женин брат од стрица прекину ме и не пружи шансу да проговорим.

— Ово је г. Кан — рече он старцу. — Рекао сам да ће вас он дочекати.

Г. Чин климну главом, погледа ме и понови моје име. Не изусти ништа више и ја погледах женииног брата од стрица који само рече:

— Ја сам Хуонг — и свечано ми се наклони.

— Сећам вас се — рекох и пружих му руку. Радо је прихвати али знао сам да иза свечаног наклона стоје многе ствари које нисам знао о г. Чину. Такав је обичај код Вијетнамаца, особито код генерације са старинским назорима, не говоре о стварима које нису пријатне за ухо. Живот не треба загорчавати јер је и овако тегобан. Претпоставља се да желите чути како се човек добро осећа па вам многи неће рећи у каквој су заправо невољи. Хуонг ме је збуњивао, сходно овој традицији — као што се понашао и његов отац, као што чине људи који знају да се понашају у оваквим приликама.

Али ја сам неуглађен. Бизнис ме је начинио таквим, поготово бизнис у Америци. Тако да упитах г. Хуонга:

— Је ли рђаво г. Чину?

Он се насмеја као да сам попут детета упитао нешто о природним појавама.

— Дошао сам са нашим драгим деком да бих био сигуран да ће путовати безбедно. Он је веома стар.

Одједном сам се осећао непријатно разговарајући о човеку као да није присутан, па сам га само погледао. Он је стајао задовољан, ослоњен на штап и посматрао свет на аеродрому. Сагнуо сам се према њему и упитао га:

— Г. Чин, допада ли вам се овај аеродром?

Он се окрену према мени и одмах одговори:

— Леп је. Најлепши који сам досад видео.

Глас му је био одсечан. Допало ми се његово мишљење о аеродрому којем сам се и сâм дивио, па упитах г. Хуонга:

— Да ли је помало физички слаб?

— Јесте — рече г. Хуонг, срећан, претпостављам, што је нашао кратак одговор на моје директно питање. Нимало ми се није допадао овај мој рођак Хуонг.

Био сам присиљен да упитам:

— Хоћете ли нам се придружити и доћи у Лејк Чарлс?

— Не. Морам одбити ваш љубазан позив. Враћам се авионом још данас, нешто касније.

Поново сам испао неуглађен.

— Превалили сте цео овај пут и нећете се помаћи са аеродрома? Да бисте се одмах вратили?

Г. Хуонг слегну раменима.

— Задовољство ми је било да омогућим нашем вољеном деки да безбедно стигне овамо. Отац вас је замолио ако бисте били љубазни да можда после недељу-две дана поразговарате о сталном дому деде Чина, очекује да га назовете.

Нисам знао појединости, али сам био спреман ради моје жене и ради наше породичне традиције да га примим за члана породице. Само сам климнуо главом, узео г. Чина под руку, кратко се поздравио са г. Хуонгом и са старцем почех да чекам пртљаг.

Г. Чин је био очаран аеродромом, разгледајући га раширених очију у ходу — његово интересовање било је тако изразито, задовољство тако очигледно, судећи по извијеном врату и климању главе да нисам ни покушавао да разговарам с њим. Два пута ме је нешто и запитао; једном — где ће преузети пртљаг, на шта му одговорих: на покретној траци; он се само грохотом насмејао када је звоно зазвонило а сребрнаста метална трака почела да се окреће. Г. Чин је стајао крај траке, сасвим близу, попут чариника, и загледао сваки кофер који се појавио испред пластичне завесе. Друго питање је било да ли имам ауто. И када сам му рекао да имам био је веома задовољан подижући свој штап и лупкајући снажно с њим по поду.

— Добро — рече он. — Немој ми рећи какав имаш. Сам ћу погодити.

Али на паркиралишту, у гаражи, сасвим се збунио. Обилазио је око аута, благо га додиривао врхом свога штапа — задња светла, раткапну, предњи браник, натпис на хауби.

— Не знам за овај ауто — рече он. — Уопште не знам које је марке.

— Ово је акура — рекох ја.

Продрмало га је ово име као да му је комарац улетео у ухо.

— Мислио сам да имаш француска кола. Претпостављао сам, неки ситроен. Неки седан CV 15.

— Не, г. Чин. Ово је акура. Веома добар ауто — и зауставио сам се не рекавши да је из Јапана.

Г. Чин слегну раменима, као да је био јако разочаран, можда чак и са помало презира. Ставио сам његове кофере у пртљажник, отворио му врата и упутили смо се са аеродрома према аутопуту са две коловозне траке — пре него што смо проговорили. Погледом сам пратио пут, покушавајући да смислим тему за разговор, но нешто нисам био спретан у томе те је г. Чин напокон рекао:

— Изнутра је веома леп.

Нисам га разумео. Подигох поглед, прелазио је руком по инструмент табли, најзад сам схватио да све време размишља о колима.

— Лепо — рекох — баш ми је драго што вам се допада.

— Није тако леп као други — рече он — али је ипак леп.

Ниједна ролсова кола немају ни приближно такву унутрашњост као акура, но ја старцу климнух главом, рекавши себи да нема смисла расправљати нити се спорити с њим, већ треба бити ульудан. Препустити му конверзацију ако жели. Али путовање ми се веома отегло. Нисмо још стигли ни до крчевина нити до велике продавнице воћа. Уоколо су били само киосци са брзом храном, бензинске пумпе и продавнице аутомобила. Имали смо да пређемо још много миља.

Утом сам испред себе угледао како један човек, очигледно дилер аутомобила, необично вешто барата огромним луксузним колима која су се њихала на високој дизалици од преко 70 стопа.

— Ситроенови аутомобили не би могли овако нешто издржати — рекох ја и скренух му пажњу на ауто у ваздуху. Искренуо је главу, подигао поглед и разјапио уста. Ништа није прозборио али је брзо скренуо поглед на бочни прозор док смо пролазили крај дизалице и окренуо се уназад посматрајући га кроз задњи прозор све док ауто на дизалици није ишчезао из видокруга.

Очекивао сам његов коментар. Можда коју реч на констатацију да ниједан француски ауто не би могао тако нешто издржати. Да потврди ове речи. Или нешто слично. Али он није ништа изустио и ја сам, после извесног времена, одлучио да поштујем његово ћутање. Усредсредио сам се на миље које смо преваљивали пре него што ће се поново срести са унуком коју обожава. Открио сам да нећу више лагодно живети као раније. У кругу проширене породице. Као и због других ствари. На пример, због вијетнамског околишања. Као и сујеверја. Постао сам прави Американац а желео сам да учиним нешто за овог старца који седи крај мене, напокон зарад моје жене. Непријатно је сазнање да сам напустио вијетнамске обичаје.

А напустио сам не само обичаје. Нисам претпостављао да ћу овим бити заокупљен у току вожње са аеродрома до куће. Али сада ми је јасно. Одрастао сам, као и моја жена, у Вунг Тауу. Обе наше породице биле су имућне и годинама смо живели у овом туристичком месту на обали Јужног кинеског мора. Французи су га звали Кап Сен Жак. Песак је био бео а море је имало боју жада. Али ја рекох себи да то не извире из јасног присећања већ је плод размишљања, што је исто толико стварно као и туристички проспекти. Напустио сам и тај град на обали и само море.

Али ви морате схватити да ово уопште нема никакве везе с тим што сте избеглица у Сједињеним Државама. Када сам поново стигао до две реке, Старе и Изгубљене, могао сам их опет видети као једно језеро, али је и то био само плод мог размишљања.

Можда је ово лош пример. Шта ми значе ове две реке? Спомињем их само да одложим разговор са својим сапутником, г. Чином. Када смо прешли реке очекивао сам да ћу се нечега присетити. Вероватно зато што сам раније размишљао о именима ових река као својеврсном знамењу. Покушао сам још једном да смислим неки повод за разговор. Утом сам угледао на банкини поређане огромне аутомобилске гуме, потом нешто мање, и ја рекох г. Чину:

— Ово су гуме од камиона. У Вијетнаму би их сакупили неки предузимљиви људи и нешто направили од њих. Овде нико не обраћа пажњу на ове гуме.

Старац није ништа рекао али после неколико тренутака осетио сам нешто и погледасмо се узајамно.

— Има ли још много до куће? — упита он.

— Негде око сат и по — рекох ја.

— Могу ли да отворим прозор?

— Наравно — рекох. Искључио сам еркондишн а он је немоћно пружио руку према вратима, притиснуо сам аутомат-

ско дугме и спустио прозор с његове стране. Г. Чин се окрену према мени, погледа ме помало раширених очију у којима се огледао страх.

— Прозори се отварају аутоматски — рекох ја. — А не ручно.

На лицу му се није променио израз. Помислио сам да му објасним, али пре него што сам ишта рекао он се окренуо према прозору и завалио у седиште, тако да му је ветар ударао у лице а коса му се, више црна него седа, поигравала на ветру. Учинило ми се да је из неког разлога помало престрашен. Поново сам се усредсредио на вожњу, био сам задовољан што сам га препустио ћутању, да посматра тексашки аутопут — али била је то ужасна грешка.

Да сам се с њим раније упустио у разговор имао бих више времена да се припремим за долазак у Лејк Чарлс. Мада не баш премного. Били смо тада отприлике на петнаест минута до куће. Већ смо прешли реку Сабину и ушли у Луизијану, што и рекох Чину — бејаху ово прве речи које сам проговорио у колима за последњих сат времена. Чак ни тада нисмо започели разговор. Нешто касније, мисао која га је прогањала натера га да проговори.

— Овде је свеж ваздух. Лепо је када га можеш осетити на лицу док возиш — рече он.

Природно, помислио сам да се обраћа мени, али кад рекох: — Да, у праву сте — он нагло помери главу као да је потпуно сметнуо са ума да сам и ја у колима.

Шта сам могао рећи после такве реакције? Требало је одмах наставити разговор. Али ја сам се понашао као што бих се понашао према Маи када се тргне из сна не знајући где се налази. Па рекох:

— Преостало нам је мање од двадесет миља до Лејк Чарлса, г. Чин.

Није одговорио, само му се лице разведрило као да се разбудио.

— Маи једва чека да вас види. А и деца су веома узбуђена — рекох ја.

Он као да није примио к знању ове речи, што сам сматрао веома неучтивим за деду који ће бити старешина нашег домаћинства. Уместо коментара он поново баци поглед кроз прозор и рече:

— Мој најомиљенији ауто одувек је био хочкис. Имао сам га из 1934. године. Један путнички, АМ 80. Био је изванредан ауто. Возио бих га од Сајгона до Ханоја. Одличан ауто. Такав ауто је победио на релију у Монте Карлу 1932. године. Годинама сам возио разне аутомобиле до Ханоја. Ситроен, пежо,

форд, десото, симку. Али хочкис је био најбољи. Возио бих га крајем године до Ханоја где сам боравио десетак дана и враћао се назад. Осамсто километара. Возио сам два дана. Ја сам возио дању а мој возач ноћу. Ноћна вожња била је веома угодна. Спуштали смо кров на месечини и возили дуж обале. У једном тренутку бисмо стали, упалили светла, зечеви би искакали пред фарове и ми бисмо их хватали. Врло једноставно. И сада видим њихове очи како светле у ноћи. А онда бисмо запалили ватру на жалу. Искрице би узлетале а ми бисмо седели, јели и ослушкивали море. Биле су то веома пријатне вожње. Заиста пријатне.

Г. Чин престаде да прича. Изложио је лице ветру а ја сам био само свестан шума акуриног мотора и осећао сам се веома необично. Овај човек крај мене возио се покрај Јужног кинеског мора. Баш сада. Осећао нешто веома снажно, што је могао призвати и препознати а што није избледело; зечје очи су још увек сијале и искрице се успињале ка небу — а он је био срећан човек.

Утом смо прошли рафинерију нафте на западној обали језера и попели се на мост бр. I-10; језеро Чарлс је било пред нама и ја рекох:

— Ми смо сада такорећи код куће.

Старац се окрену према мени и упита:

— А куда ми то идемо?

— Куда?

— Јеси ли ти пријатељ мога братанца?

— Ја сам Маин муж, муж ваше унуке — рекох и покушах себи да објасним како он још увек мисли да је на неком жалу на путу за Ханој.

— Моје унуке? — изусти он.

— Маи. Ћерка ваше ћерке Дием.

Покушао сам да обуздам своја осећања, груди су ми трепериле попут старчевих власи на ветру.

Г. Чин полако подиже главу, зачкиљи очима и премишљајући неко време рече:

— Дием је изгубила мужа на мору.

— Јесте — рекох и одахнух са олакшањем.

Али тада старац рече:

— Она није имала ћерку.

— Шта рекосте? Наравно да је имала ћерку.

— Мислим да није имала деце.

— Имала је ћерку и сина — затекох себе како вичем. У том тренутку требало је да сиђем са пута. Силазећи покушавао сам да допрем до свести г. Чина. Али то је било узалудно. А онда сам још био присиљен да га таквог доведем мојој жени.

Нисам га могао пустити да посматра језеро а ја да наставим вожњу. Да сам наставио, за пет минута довезли бисмо се до куће. Па сам опрезно покушавао да му објасним ко је Маи. Али г. Чин није могао да се сети. Још горе, био је уверен да ја нисам у праву.

Зауставио сам се код последњег саобраћајног знака „стоп" и покушао још једанпут.

— Маи је ћерка Ноа и Дием. Но се удавио у мору баш као што сте рекли. После сте ви били за Маи попут оца..... Носили сте је на својим леђима.

— Моја ћерка Дием није имала деце. Она је живела у На Трангу.

— Није. Никада она није живела у На Трангу.

Г. Чин одмахну главом одбацујући свако објашњење. — Она је живела на обали, у На Трангу, на веома лепој обали. И није имала деце. Била је мала девојчица. Како је могла имати деце?

Осећао сам малаксалост. Једва сам могао изговарати речи али ипак рекох:

— Имала је ћерку. Моју жену. Ви сте је веома волели.

Старац напокон окрену главу од мене. Седео је окренут прозору, као де је ишчекивао нови талас ветра.

Осећао сам се веома непријатно због моје жене. Није било нимало једноставно. Огрубео сам. Нимало налик на Вијетнамца. То ми се дешавало и на послу. Зато ћу и ово рећи грубо. Осећао сам се непријатно због Маи али сам се чак више забринуо за себе. Старац ме је уплашио. Али не на начин као што помишљате. Говорио сам себи: ох, ово се и мени може десити, да исто тако седим са главом наслоњеном уз прозор не препознавајући најближе рођаке. Знао сам, засад је све сасвим другачије.

Возио сам дуж последње две улице које су још преостале до наше куће, до дугачке зграде са косим кровом и огромним чворноватим храстом у предњем дворишту. Моји су чули ауто када сам скренуо у споредну улицу а потом на наш прилазни пут. Деца су истрчала кроз бочна врата а ја сам брзо изашао из кола задржавајући их. Рекао сам најстаријем сину да поведе осталу децу у кућу и да сачекају, да допусте мајци да остане мало насамо са дедом кога није видела годинама. Имао сам добру децу, послушну, ишчезла су у трену када сам чуо да моја жена отвара врата од кола г. Чину.

Осврнуо сам се и погледао, старац је стајао крај кола. Жена га је грлила, он је главу положио на њено раме, безизражајног лица, не исказујући ништа осим, наравно, бојажљиве збуњености. Можда сам могао да станем крај жене када је старац

почео да јој објашњава да она, заправо, и не постоји. Међутим, пожелео сам да се удаљим што брже, да одем далеко од куће, далеко од старца и његове унуке. Пожелео сам да се удаљим што брже, да потрчим. Али сам се савладао. Само сам се удаљио и прешао у предње двориште.

Стао сам крај храста, кружећи погледом покушавао сам да видим ствари око себе. На пример, покушавао сам да видим дрво. Ово поцрнело дрво попут брикета са дугачким ниским гранама, дебелим као стабла других, која су стремила увис и повијала се поново према земљи. Чудновато дрво. Наслонио сам се на њега и када сам скренуо поглед ишчезавало је. Нестало је. Завидео сам старцу. Завидео сам му што је возио свог хочкиса дуж обале, као пре пола века. Завидео сам му на искрицама које су летеле по ваздуху. Уплашила ме је моја превелика завист. Погледај овог човека: сећа се свога аута али се не сећа своје унуке.

Упитао сам се: може ли се и мени ово десити? Чак и сада док стојим овде. Могу ли се сетити своје жене коју волим? Видео сам је пре неколико тренутака. Живим с њом већ више од двадесет година. И наравно, док стоји крај мене, док говори, бејаше ми веома блиска. Али одвојивши се од ње нисам имао јасну представу о њој. Могао сам реконструисати сасвим прецизно њен лик у својој свести. Али лик није оживео, није ми се приближио, није ме испуњавао осећањима која сам искрено гајио према њој. Нисам могао изложити лице ветру и видети њене очи тако јасно као што је г. Чин видео зечје очи у светлу аутомобилских фарова.

Ни очи моје жене, ни мој завичај. Изгубио сам целу отаџбину, нисам је сачувао у сећању. Вунг Тау је био диван град, чак и ако изложим лице ветру не могу га видети јасно, ни његове сеновите улице, ни бела пешчана жала, ни Јужно кинеско море које се протеже крај њега. Ја их могу описати речима и можда и ви можете јасније да их видите уз помоћ уобразиље. Али ја их не могу замислити иако сам тамо живео а сећање ми је немогуће исказати. Они су за мене изгубљени.

Можда ћу призвати сећање када остарим као г. Чин. Можда и он пролази кроз живот збуњен као и ја. Можда се присетио хочкиса тек када је заборавио унуку. Можда је тако и неизбежно. Можда је морао заборавити једно да би се сетио другог. Не мислим да је он свесно начинио овај избор. Нешто дубоко у њему замрсило му је живот као да је стигао до његовог краја. И то је оно што ме највише плаши. Плаши ме да сам негде у дубини саздан на много нижој разини од оне ка којој мој дух стреми. Ако ми се, најзад, нешто заиста упечатљиво врати можда ће то бити онај луксузни ауто који виси на диза-

лици или свеже окречен зид у некој новој хемијској чистионици или слабашни откуцаји будилника крај мога кревета. А можда се у мени негде дубоко и скривено припрема да изађе на површину све што сам у животу највише волео.

Ово ми је мало ублажило тугу испред храста у предњем дворишту. Ослонио сам се на њега, време је протицало; утом се и жена појави крај мене. Окренух се према њој, она је тихо плакала, погнуте главе, прекривајући очи рукама.

— Жао ми је — рекох ја.

— Сместила сам га у гостинску собу — рече она. — Захваљивао ми се као да сам гостионичарка.

Она је тихо јецала. Пожелео сам да је дотакнем али ми је рука и сувише отежала, као да сам стајао на дну мора. Подигла се само неколико инчи.

— Можда ће се сетити кад одспава — рече она.

Нисам је могао уљуљкивати лажима нити је суочити са истином. Али сам нешто морао учинити. Превише сам размишљао. А добар бизнисмен зна када треба да престане размишљати и почне делати. Накратко сам подигао руке и привукао жену у загрљај. Одједном сам изненадио и себе и своју жену. Закорачио сам испред ње, чучнуо и, пре него што је иједан од нас могао помислити да је то глупо, ставио је на леђа, усправио се и почео кружити по дворишту, спочетка лагано, испод повијених ниских храстових грана, потом све брже, стазом која је водила на други крај куће; она се само на тренутак побунила пре него што је почела да се смеје и држећи ме чврсто, обухвативши ме ногама око струка и рукама око врата, трчао сам с њом све брже што се она више смејала; осећао сам њен загрљај, њен стисак, њен дах крај лица — топао и влажан попут поветарца на Јужном кинеском мору.

Превео с енглеског
Мирослав Ранков

БОШКО ТОМАШЕВИЋ

БАРОКНИ ФОРМУЛАР

ПРЕДГОВОР

Песништво бића. Песништво библиотекâ. Песништво искуства.
Хајдеггер — Борхес — моја меланхолија.
Превише градова под које бацах своју главу.
Самотне постеље: контејнери влаге и заборава.
Кроз решеткаст дан пропада душа. Бесутњим стаблима
вију се дани, ауле универзитета, под кестеновима, затварајући
ми се пред смрт. — Једино њих не задржах, листајући каталоге
књижницâ; једино та пространства преда мном се увише у
јесење цветове. Поче да пада киша. Сузе ствари капају
под сенке настрешницâ. Ја учим спавати. Заборављати.
Одавно је прошао црним париским метроом Дерида,
као стег истакао Ничеову метафору. Ја се преко Алпа враћам
у завичај, с осовином једног урлика спуштам главу на ледину,
на црну ораницу подно Предићевог олтара. — Још ми је,
спроведеном у билост, певати самоћу, глаголе звезда
међу Итакама истинâ и закона.

Innsbruck, 27. марта 2001

ПОВРАТАК СРОДНИЦИМА

Преклапају се ови дани у Фрајбургу,
Берлину, Хајделбергу, блаже се у
ламенту над Београдом, над далеким
без адресе ушћима и надвијају се над
ничим, над празним између *разбијене*

душе и признања.
Слободни универзитети, амфитеатри чистога сунца
сливају се на воћима дана, у владавини науке,
у једноставности без опозива. Облаци су овде чисти,
миришу на зелену траву,
на универзализам душе,
на снагу нервних влакана,
на густе шуме слободних доктрина.
Дувају ветрови са Шварцвалда, са Шпреје, са Некара,
са слободних градова верних жалима река.
Чини се да јесам овде као онај
Земље син — Хелдерлин — у благе се даљи
утопив све сањајући о племену Црњанског
што утешно ме баца усудној плавети,
тражећ исто — једно стотно избављење у повратку
где бесконачнија година расте и свете часове,
дане, у један сретнији меша ред.*

Фрајбург у Брајсгауу, 19. априла 2001

БАРОКНИ ФОРМУЛАР

Издалека према мени шло се:
излоканим друмом Стерна, Раблеа, Терезе од Авиле,
дуж линија и преко влажно-црних јаруга Поа, Бодлера,
Ничеа, Блејка, Дона,
пијаним бродом Артура Рембоа,
по јесени Баратинског и Диса,
на саонама по вејавици Брјусова и Пастернака.
Вечери једне на Неви Цветајева сасвим нема,
логори поларне светлости: Мандељштам који не
испуњава разлоге смрти.
Исписао би се тако барокни формулар умећа
од Сведенборга до Борхеса,
харфом семирамидском која опева кругове отаца
— све даље — до пре ових, до пре иних оних.
И тако по свим друмовима језика све док се не сиђе
до Хераклитове воде,
до иза пустиња вавилонских
према Гилгамешу

---

* Слободна интерпретација Хелдерлинових стихова из песме *Повратак*. Прим. Б. Т.

и даље ӣрема лоӷосу
и још дубље
ӣрема Крсӣу изван лоӷоса
који никоӷа од уӣканих у Реч
није ӣознавао до себе сама
и који о равној линији бића
никад неће ни ӣричаӣи, ни ӣеваӣи.

Innsbruck, 21. марта 2001

ЈОШ ЈЕДАН УРЛИК ЗА БЕРЛИН

Гледам оӣеӣ Берлин
и Боӷ је оӣеӣ са мном.
Гледам своју уӣонулосӣ
рушнију од Подсеӣне цркве.
Више нема Тухолскоӷ, ни Брехӣа,
ни Пасӣернака, ни букеӣа Руса
на Варшавском ӣрӷу.
Харденберӷ ӣроӣушӣа возила,
наноси ӣрема Шӣреји цвеће Тухолскоӷ.
Кавкаски кругˇ оӣасује Брехӣа.
На асфалӣним ӣосӣељама више нема звезда.
У Фасаненшӣрасе засађено је нежно, жуӣо цвеће:
ӣочеӣак је ӣролећа и оно боде очи.
Берлин је млад.
Берлин очекује векове и вукове
као шӣо млада жена очекује деӣе.
Пада ноћ у Берлин.
Само ӷалерије свеӣле.
Баренбојм се ӣење на бину.
Још један уздах за Sonyјевим звуком,
још један крик за Баухаусом у бедемима на
Поӣсӣдамском
ӣрӷу, још један урлик веку који заӣочиње у Берлину.

Берлин, 9. априла 2001

КАТАЛОГ ОСТАВШТИНЕ

Све у свему као што је записано
није превише остало: земља, ваздух, небо,
књиге од овога света, љубави, путовања,
деца, прах. Језици рустичних метафора,
грађевине, цртежи, разводи — смрти у изобиљу.
Траве полеглe по суницу. Циркуска шатра у предвечерје
подигнута. Градови: Хајделберг или Фрајбург.
Концентрисано знање предаје нас зачуђености,
високој ватри ужаса. Клинике, беле, чисте лете за птицама
пред зиму. Полеће нада, спушта се аутобус са туристима
низ Алпе. Дуга зима. Тиха музика према крају века.
Много урлика који се не дају избројати. Тријумфалних
капија од Париза, Брисела, Берлина, Рима — све што је
потекло из тих давних година предаје нас зачуђености.
Многи исписују смутне мемоаре, тамне као њихови
животи, бацају своја сећања у контејнере, ваздух је
топао, бази усахло памћење. Према пролећу греди
моја душа, према нарцисима у брдима, према
Хајдегеровој колиби када се показује једноставност
бића и са водом тече према долини. Путујем, задржао
сам топлину руку вољених особа у својој, до виђења,
не нагињем се кроз прозор! — Најољу је ваздух чист
од трајезастог заборава. Елипсе мојих књига долазе
ми стазом којом сам морао ићи. Речи ових реченица
навиру кроз жетву и вагину које су биле мој живот.

Innsbruck, 27. марта 2001

ВЕСНА ЕГЕРИЋ

МУЗЕЈ ВОШТАНИХ ФИГУРА

И ваши младићи ће гледати виђења, а ваши старци ће сниватиснове.

Дела апостолска 2, 17

Опасна мора у зачараним вилинским земљама.

Китс, *Ода славују*

Био јој је ово други пут да путује у Британију. Вера стрпљиво сачека да пртљаг доклизи на покретној траци и покупи оба кофера. Милозвучни глас спикерке је најављивао доласке. Вера се прикључи групи. Крај ње је стајао висок, пунији момак, са великим ушима и у белој кошуљи. „Из кога разлога ти путујеш у Лондон?" „Па, тако, туристички". У ствари, питање је у потпуности било реторичко. И она је знала зашто он путује у Енглеску, а и он је знао да она зна. Управо је био почео рат између Србије и Словеније и мноштво младих Срба, не баш јуначког карактера је, са на брзину извађеним пасошима, путовало у свим правцима, по свим земљама света. Било је то масовно бежање од мобилизације, као у оној старој песмици:

Радо иде Србин у војнике
кад му вежу руке наопако,
а двојица иду отпозади.

Вера се окрете од њега и размени неколико реченица са туристичким водичем, да би убрзо, са коферима, кренула према аутобусу.

Аутобус је стао испред великог, белог здања. Био је то „Royal National Hotel" у кварту Блумзбери. Сви су се окупили

у холу, у коме се налазила рецепција, са лепо обученим рецепционеркама, које су издавале кључеве. У холу су, такође, била и три телефона, а врата су из хола водила у ресторан. Два апартмана у приземљу су имала месингане натписе „Краљ Џорџ" и „Краљица Александра", чувајући, очигледно, успомену на некадашње становнике хотела.

Вера је делила собу са Надом; била је то зубарка из Босне, која је решила да мало пропутује светом. Вера је била у могућности да јој помогне у комуникацији с људима, с обзиром да је владала енглеским језиком. Договориле су се да сутра заједно оду да купе ташну за Надину кћер. Туристички водич је рекао да туристи могу сами да разгледају Лондон. „Три дана вам је слободно, а онда идемо у посету Виндзору, као што је предвиђено." И онда је отишао (вероватно да негде купује неку робу, коју би после шверцовао, помисли Вера) и, заиста, три дана водича нико није видео. У холу је била продавница разних ситница (ту је било и нешто мало књига, Вера је запазила роман Мјуриел Спарк *Девојке скромних средстава*). Она купи неколико разгледница (волела је да шаље разгледнице с путовања).

У соби, која је гледала на ружну велику зграду од црвене цигле, Вера и Нада су се распаковале док је Нада причала о кћери, зету, омиљеном унучету, а Вера расејано слушала (од свега је запамтила само да Нада свако јутро подгрева ћерки млеко за доручак). Обукла је пицаму и спремила се на спавање. Сан је био развучен и глуп. На обали су људи јели, пили и водили љубав, а наилазила је велика плима. Било је само питање тренутка кад ће велики морски таласи однети столове са храном и у сну је Вера желела да прође људима, да им каже шта их чека, али некако то није било могуће.

Пробудила се са пуно елана и са својом цимерком је доручковала хлеб и путер са мармеладом и уобичајеним чајем. Група се распршила. Што се тиче Дејана, дезертера из рата, он је ишчезао у непознатом правцу још тих првих дана и туристички водич је, по повратку из шопинга, био љут кад је установио да неко фали. (Вера никад није сазнала каква је била судбина тог младића: да ли се снашао и, радећи на добром послу, зарадио за стан и кола, или је негде, у неком кафићу, прао судове и једва опстајао. Питање је остало отворено.) „Шта ћемо сад, без водича?" упита Вера. „Ја планирам да посетим музеј мадам Тисо, кућу Шерлока Холмса, Британски музеј, Националну галерију и да купим нешто у књижари, али шта да чиним данас?" „Па, обећали сте да ћете са мном у куповину, а онда ће нас пополдне Сеад провести по Лондону." „Ко је Сеад?" „Сеад је мој пријатељ. Он је био на специјализа-

цији у Лондону четири месеца и добро познаје Лондон. Каже да је главна атракција Лондона вожња бродићем низ Темзу." Био је јуни и време је било лепо. Сунце је обасјавало лишће дрвећа у парку и Енглези, жељни сунца, већ су се сунчали, лежећи бели и полуголи на трави. У близини парка (а енглески паркови, ти зачарани Семирамидини вртови, велика су драж Лондона) налазио се штанд са новинама. У доколици, Вера подиже *Тајмс*. Негде у углу је писало „Српске трупе улазе у Словенију", а одмах ниже крупним словима: „Банкротирала је банка". Откад је то вест, мислила је Вера. Код нас приватна банка банкротира сваки дан. (Вери је афера са крађом штедње у „Дафимент" банци ускоро однела извесну своту новца.) Нада и Вера су ушле у галантеријску радњу. Нади је запала за око ташна, која је по Верином мишљењу била прилично каубојског изгледа, али она рече: „Сигурно ће јој се допасти". „Лепа је, госпођо, узмите је", рече трговац, човек јерменског изгледа, с брковима. „Ах, жене", додаде. „Никако не могу да се одлуче" „Одакле сте?" „Из Србије", рече Вера. „Из Србије? Чујем да је тамо код вас рат?" „Да, *Тајмс* је том рату посветио неколико редова." „Тако је то", рече Јерменин. „Они никад не обраћају пажњу на проблеме малих народа." Нада плати и задовољна крену. „До виђења!" рече продавац. „До виђења."

„А ово је мој пријатељ, Сеад Бајрамовић", рече Нада. „Да вам није Сејдо Бајрамовић неки род?" упита Вера и по изразу његовог лица виде да је нешто погрешно рекла. „Он?" рече Сеад. „Боже сачувај!" Путовање метроом је трајало свега неколико часова. „Изаћи ћемо на Викторија Скверу," рече Сеад, преузимајући на себе улогу водича. Има нечег надреалистичког, мислила је Вера, у тим дружењима Срба и муслимана или, што се тога тиче Срба и Хрвата. На путовањима по иностранству срдачно разговарају, код куће наједном, по неким чудним новим правилима, пуцају једни на друге. На Викторија скверу дизала се у небо статуа краљице Викторије и прштао је водоскок. Испред је група младих, лежерно обучених људи играла неку игру (изгледа да је био неки празник). „Ево, ово је живот", рече Сеад. „Видите фонтану! Ми смо на овакве ствари заборавили, ми ратујемо, сиротујемо, а овако живи цивилизовани свет." Њих троје су се аутобусом одвезли до Темзе, где их је чекао повећи брод. Брод је возио туристе крај кућа и палата (било је дивних, чипкастих здања у готском стилу), а неко на палуби је обавештавао туристе где се шта налази. На Темзи је било седам мостова и један од њих је био Елизабетин мост. Вера га замисли онаквим какав је био у доба краљице Елизабете Прве, са главама њених противника на њему. Сваки додир са Енглеском за Веру је био прави културни шок, али овај

пут није толико била заинтересована за блиставу и дивљу ренесансу, колико за мирнију, финансијски стабилну викторијанску Енглеску (сутра ће отићи до Музеја мадам Тисо).

За поподне је испланирала посету Националној галерији. Није се возила метроом, имала је неки страх од њега, подземни пролази и дречећи постери на зидовима сугерисали су јој некакав мрак и зло, метро јој је деловао као место на коме човек лако може да буде убијен. Узела је такси. У Националној галерији је била изложба италијанског сликарства. И не само италијанског. Као да су се најлепше религиозне слике скупиле на једном месту. Осим Ел Грека, Вери се највише допала слика *Христово рођење* Јана Синс ван Тота. Дете својом светлошћу обасјава ноћ, луминозна беба. Тек у позадини виде се пастири. Марија и анђео на другој слици, а на трећој, Ел Грековој, усамљена, издужена фигура измученог Христа у Гетсиманском врту. Сузне очи су окренуте небу. То је реалност, мислила је Вера. Хвала Лондону на тој изложби. „Нестварни граде..." Не, није нестваран град, Лондон је зачаран град. Зачарани лавиринт. Варош злих волшебника. Шарени калеидоскоп који се увек мења.

Мислила је да неког из групе убеди да увече гледају Вебстерову Белу *ђаволицу* у позоришту. Већ се била спремила да гледа сторију јаке и грешне жене, Виторије Коромбоне (у неком од уџбеника књижевности, текстописац је са несвесним хумором описује као „жену без сувишних предрасуда"). Али „бела ђаволица" је отпала. То је изгледало овако: „Владо, хоћеш ли да идемо вечерас у позориште да гледамо *Белу ђаволицу*?" „Па не знам... Можда... Види, ти у соби имаш телевизор!" „Имам." „Гледао бих ТВ дневник. Идем да кажем осталима." За тили час, њих четворо је седело на креветима и гледало телевизију. Глас спикера је говорио: „Војска Словеније поразила је југословенску армију. Српске снаге су у повлачењу..." Никакве забаве, никакве радости те вечери. Влада је остао у соби мало дуже. „Препоручио бих ти да одеш сутра у Бејкер стрит 22, у кућу Шерлока Холмса." „Мислила сам, али не могу да смислим метро." „Узми аутобус." Наместио је рајф у коси. Његов изглед је био копија хипи-генерације давних година, дуга коса и џинс.

Те ноћи у сну, Вера се налазила у метроу. Чекала је да наиђе воз, а онда су зидови подземне железнице почели да подрхтавају и обрушили су јој се на главу. У том тренутку је умрла. Пробудила се са ужасом. „Вера, шта ти би?" „Како мислите?" „Мислим", рекла је Нада, „на то што си тако страшно вриштала. С тобом, брате, није све у реду." „Сањала сам како сам жива закопана у подземној железници." „Свашта! Шта

ћеш да радиш данас?" „Идем да видим кућу Шерлока Холмса и Музеј мадам Тисо. Ево, ово је проспект за Музеј мадам Тисо. Соба чувених личности, соба политичара, подрум ужаса..." „Немој молим те у тај подрум. Опет ћеш страшно сањати, а ако будеш поново вриштала у сну, ја тражим нову цимерку."

Аутобусом је брзо стигла до Бејкер стрит 22 и ту се придружила групици холандских туриста, који су такође тамо ишли. Била је то очаравајућа викторијанска кућица са степеницама које су водила на спрат, где су биле две собе. На зиду Шерлокове радне собе били су портрети две жене: краљице Викторије и Шерлокове маме. На зиду су били и новински исечци чувених случајева, које је све бриљантно решио Шерлок Холмс. У суседној соби се један туриста сликао са Шерловом капом и лулом. Вера је разгледала „Шерлокову библиотеку". „Доба рационалности и анализе", помислила је.

Од улице Бејкер до Музеја мадам Тисо није било далеко. Кад је Вера кренула по собама, зачудило ју је савршенство израде тих воштаних фигура: свака од тих фигура је изгледала као голем, који само чека да му рабин чудотворац дуне у ноздрве, па да оживи. Марија Антоанета је лежала мртва у кревету, њене коврџице су биле у савршеном реду, њена плава кринолина је била раширена по постељи. Маса је ишла у подрум — у дворану убица. „Можда ћу тамо видети чувену тровачицу Мадлену Смит, о којој пишем причу", помисли Вера. Степенице су биле мрачне. Соба је била пуна фигура, а прва од њих је фигура човека злочиначког изгледа који је држао секиру. Пред њим је лежала жртва одсечене главе. Вери се учинило да то тело крвари правом крвљу и да ће крв доцурити до степеништа. Она се стресе од језе. Иза леђа јој одјекну некакав гонг. Вера се окрену и устрча уз степенице, праћена бурним смехом осталих посетилаца.

У близини дворане злочинаца, налазила се дворана политичара. Ту је био Јасер Арафат са својом познатом марамом на глави, као и неки други политичари Трећег света. Ту је био Винстон Черчил, са томпусом у руци, угојен и ноншалантан. Ту је био и Јосип Броз Тито, у маршалској униформи (маршал, који према неким новијим историјским извештајима, у Другом светском рату није био ни рањен). Ту је био и Де Гол. На клупи је спавала уморна, средовечна жена. Вера прође да је пробуди и да јој скрене пажњу да је заспала на јавном месту, кад је пришла ближе, изненадила се: и то је била воштана лутка. Цела Европа, размишљала је Вера, је музеј воштаних лутака, лутке се крећу улицама, лутке корачају по продавницама и једу по ресторанима. Слава и блесак су умрли, као што је умрла и мадам Тисо. Постоји само привид и бројне воштане фи-

гуре, историја је у ћорсокаку и ништа више добро и племенито не може да се деси. Уз зид просторије, стајала је енглеска краљевска породица, права слика и прилика идиличне породице, краљица Елизабета, бројне особе које Вера није могла да препозна, помало зубати принц Чарлс и кратко подшишана леди Дајана са дијадемом на глави и двојицом малих принчева (зачудо лепа деца не баш привлачног краљевског пара). „Да ли је све стварно тако идилично, ваше Височанство?" Леди Дајана се изненада помери и Вера осети исту ону језу као у подруму музеја мадам Тисо: „Није идилично. Мој муж ме вара и ја умирем од туге. Заједно се сликамо пред камерама, док смо приватно престали чак и да разговарамо. Шта нас везује осим деце? Од мене се очекује да будем добра женица, да играм улогу принцезе. Покушала сам да се пожалим краљици..." „Шта она хоће?" упаде краљица. „Је ли она прва преварена жена? Многе жене би десну руку дале да буду принцезе. То је тешка и размажена млада жена и не схвата да је изнад наших приватних осећања интерес Британије. Углед монархије ничим не сме бити доведен у питање." Принц је ћутао, иако би његово мишљење ту било најинтересантније.

Прошавши поред Винстона Черчила, Вера упита. „Зашто сте нам урадили то што сте урадили? Зашто сте Југославију изручили комунистима?" „То је био интерес Британије. На страну то што је доста наших комуниста на Оксфорду било наклоњено партизанима, нама је у интересу било да се Срби боре против Немаца, да би Хитлер био поражен и да би што мање Енглеза погинуло." „Какви сте ви то били савезници? Постоји ли иједан закон међу људима осим закона личног интереса?" Винстон Черчил је ћутао.

„Фали вам само Хитлер", рече Вера Брозу, пролазећи поред њега (зашто у музеј воштаних фигура није постављен и Хитлер, за кога се не може рећи да није био значајан политичар, остаје мистерија).

Осетивши да је воштане фигуре својим постојањем гуше, да ће остати без ваздуха Вера сиђе низ степенице и потрча ка излазу. Лондон, „нестварни град". Пред излазом је била, Вера установи са олакшањем, гомила људи (а можда је то само била грешка њеног успаниченог мозга, можда су и то биле воштане фигуре?).

ХИЛДЕ ДОМИН

ЗОВ

ЛИРИКА

нерођеч

истегнута
између

рођечи и рођечи

НОЋНА ОРИЈЕНТАЦИЈА

Откако сам отишла
лежим главом окренутом на југ
ногама на сјевер
ка теби.
Моје тијело
у сну: игла компаса
која свој сјевер тражи.

СМЈЕТИ СЕ ИСКРЦАТИ

Ја назвах себе
сама се зовнух
именом једног острва.

То је име недјеље
сањаног острва име.

Колумбо пронађе острво
једне божићне недјеље.

Оно је била обала
нешто за искрцавање
може се ступити на њега
о Божићу тамо пјевају славују.

Назовите се, рече један,
кад сам крочила на копно Европе,
именом Вашег острва.

РИЈЕЧИ

Ријечи су зрели нарови,
падају на земљу
и отварају се.
Све оно унутра извратити се напоље,
плод своју тајну разголити
и покаже своје сјеме —
тајну нову.

ДРУГО РОЂЕЊЕ

Мајко твоја смрт
наше је друго рођење
голије беспомоћније
него прво

Јер ти ниси ту
и не узимаш нас у наручје
да нас тјешиш
од нас самих

И ПОРЕД СВЕГА, ДРВО ЦВЈЕТА

И поред свега, дрво цвјета
Увијек је дрвеће цвјетало
и у дане погубљења

Трешњев цвијет
и лептире
вјетар и у кревет
осуђеника
гони

Одлазе даље
цвијеће држећи
не окрећући главе
свијетли дворедн

Понеко ти каже неку ријеч
или мислиш да говори
у мимоходу

Јер је тако тихо

ЗОВ

Зове ме вртлар.

Под земљом његово цвијеће
је плаво.

Дубоко под земљом
његово цвијеће
је плаво.

Превео с немачког
Стеван Тонтић

БОЖИДАР КОВАЧЕК

ПАРАДИГМА ОКУПЉАЊА

Уводне речи којима је пре 175 година основана Матица српска не остављају никакву сумњу о суштини тога подухвата: „Ми доле потписани добровољно се слажемо и успостављамо једно друштво, као једно тело које равним и једним јединим духом за ползу и славу народну дише."

Реч је, дакле, о подухвату националном, срачунатом на подизање и очување духа и културе српскога народа, чији је један део на путу да оствари пуну слободу после устанака против Турака, други још у чврстим стегама Османлијске империје, трећи под не мање чврстим окриљем Хабзбуршког царства, на више њихових територија. Ствара се брана однарођавању које прети преверавањем, мађаризацијом, германизацијом, турчењем. Настаје један вид самосвојне, поступно, а прикривено, остваривање неформалне културне аутономије Срба унутар туђе државе као катализатор заједничком духовном простору свих Срба, ма где они живели. Матичин метод националног окупљања осведочио се као успешан веома брзо, тако да постаје парадигматичан за слична удружења других словенских народа без своје праве државности, унутар Аустрије. Програмом слична, та друштва узимају такође име матица. Улогу трезора и инкубатора националне културе Матица српска, а по мом виђењу и остале матице, интензивно остварује до завршетка Првог светског рата, до стварања самосталних држава словенских народа.

У Краљевини Југославији, истурањем у први план идеологије интегралног југословенства, маргинализоване су институције националног имена, па и матице — Словеначка, Хрватска и Српска. Тенденција потискивања националног, тихо, но упорно, понекад чак и агресивно, траје у другој половини XX века пенетрацијом коминтерновског интернационализма.

Уклањањем гвоздене завесе друштвене околности се из темеља мењају отварајући нове могућности и путеве, доносећи нове обавезе и потребу да се оне идентификују. У демократском друштву слободно испољавање и усавршавање духа и културе свакога народа нема ограничења сем ако не омета исти такав развој другоме. Национална опредељеност спада у основна људска права, па и неговање оних вредности које проистичу из цивилизацијског и културног наслеђа и развитка свога народа. Код малих народа и култура, као и код највећих европских који данас као и у својој богатој културној прошлости брижљиво негују своје доприносе развојном луку људске мисли.

Има, међутим, догматичних схватања да свако испољавање националних особености омета процесе глобализације који се сматрају иманентним садашњем историјском тренутку. То се посебно често сусреће у срединама у којима се начин мишљења деценијама формирао у идеолошки искључивом окружењу, па је имао утицаје чак и на људе који тој идеологији нису припадали. Понеки, усвајајући мултикултуралност као модел, површно прескачући здраво резоновање, сматрају да је она могућа без појединачних културалности, да је то јединење које поништава бит својих саставних делова. Занемарују чак и само значење речи — први део сложенице без икакве двојбе указује да је таква културалност *мулти*, дакле сложена из више елемената које треба хармонизовати. А управо префикс *мулти* отвара могућност малим културама да се испоље у истој равни са великим, разуме се са онолико својих акцената колики им је допринос. Ако је особен и свој, ако је брижљиво исцизелиран и ако добије шансу да се прикључи осталима и најмањи каменчић може да нијансира велелепни мозаик који слаже мапу светских духовних достигнућа. То, одричући се свога, превиђају људи неуки, ношени још увек инерцијом комитетских времена која су наметала зазирање од националног, па га они и данас, почесто, потказивачки изједначују са шовинистичким. Таквом екстремизму чине се суспектним чак и традиционалне, протицањем времена оверене вредности само ако имају националну атрибуцију. Кажимо отворено да је такво мишљење произашло из игноранције, као дериват догматске искључивости. Тежњу да се национално изопшти из универзалног, ма колико да је она очигледно погрешна и штетна, не треба превиђати и игнорисати. Треба јој се супротстављати аргументима, а најбољи аргументи су нове духовне вредности, које се, примерене времену у којем смо, стварају у сваком цивилизованом народу.

Због тога сматрам да матице, свака у своме народу, ваља да и даље имају обележје националног. Разуме се, не у смислу националне романтике XIX века, далеко од неопростивих националних искључивости које су се у XX веку не једном трагично испољиле, него у племенитој и хуманој тежњи да се мултикултуралности пруже што крепкија извориштa, да национална култура допринесе што више универзалном складу.

Матица српска у садашњости и у будућим временима треба да настави своју мисију очувања и унапређивања културе свога народа. Чувајући све своје делатности у науци и култури које су се показале плодотворним, она не сме да се одрекне ни нових задатака које намећу измењене историјске околности. У последњој деценији злог XX века српски народ задесиле су катаклизме које су жестоко уздрмале темеље његове егзистенције. Кобне олује нас развејавају, границе премрежавају, осиромашеност гони у економску емиграцију, терор затвара у енклаве. Последице такве разбијености и исцепканости, претње новим однарођавањима и расрбљивањима треба отклањати, поново као у стара времена, заједничким духовним простором, културном, књижевном, уметничком, научном саборношћу. Дакако без агресивности, нетолеранције, омраза старих и нових. Заједничким или паралелним ходом са другим народима од којих ваља примати духовна блага у размену за своја.

За мене је незамислив свет који би се остваривао искључиво у утилитарној сфери пуке прагматичности. То би водило роботизованом моделу друштва у коме је свака посебност сувишна, како индивидуална, тако и национална. Бољи део света не сме да у оваквим тенденцијама, каквих има у свим, па и најразвијенијим срединама, превиди опасност по духовно опадање човечанства, које води, у крајњим консеквенцама, до ерозије човека као умне врсте.

Своје снаге Матица српска ваља да прикључи оним хуманим потенцијалима данашњег друштва који ће спречити да се свет одвуче у варварство духовног осиромашења, па ће тако и своју националну културу заштитити, неокрњену и неокаљану предати будућим поколењима.*

---

* Уводна реч на скупу словенских матица, у Новом Саду 15. септембра 2001.

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ

НЕСТАЈАЊЕ ЋИРИЛИЦЕ ИЛИ ПОСЛЕДЊИ СРПСКИ СЛОМ

Српско национално писмо везано је са судбином српског језика у целини: у наше дане они су доведени до прага нестајања. А када је реч о путевима који су до тога довели, могли бисмо поменути најпре две добро познате чињенице (после ћемо им додати и неке које се обично прећуткују или се њихово значење забашурује):

1) Модерни српски језик утемељен је делом Вука Караџића током друге деценије 19. века, а после 1847. било је само питање дана кад ће он бити и службено прихваћен као опште средство комуникације у српском народу (у Србији то се догодило 1868, а у Војводини три године касније);

2) Поткрај 19. века, захваљујући Даничићу и „хрватским вуковцима" (пре свих, И. Брозу, Т. Маретићу и Ф. Ивековићу), *вуковски језички модел* прихватили су и Хрвати, али под другом етикетом — *хрватски или срйски.*

Та је друга чињеница јасно наговестила касније посртања српског језика: током много следећих деценија он се појављивао и под другим етикетама: у својој граматици на немачком језику (1914) Лескин га је одредио као *срйско-хрватски*, једно време између два светска рата он је био *срйскохрватскословеначки*, до Новосадског договора био је накратко и *срйски*, а после њега *срйскохрватски* и *хрватскосрйски*, у Војводини и Босни и Херцеговини био је и *срйскохрватски/хрватскосрйски*, али међу Хрватима тај језик најчешће је био једино *хрватски.* Уз све то, да би се замрачила његова српска („вуковска") основа, он је одређиван и као *„новоштокавска фолклорна коине"*, у Босни и Херцеговини (у којој се инсистирало на „неутрализовању" српских и хрватских варијантних разлика) он је бивао и *„стандарднојезички израз"*, а томе списку из новијега

времена могу се додати и *„бошњачки/босански”* и *„црногорски језик”*.

Растакање српског језика и осамостаљивање његових „заперака” спада у ред најтежих српских пораза током 20. века, а нестајање ћирилице као његовог најпрепознатљивијег обележја претворило се у појаву која се најмање примећивала. Иза декларативног залагања за њену „равноправност” са латиницом у оквиру „српскохрватског језика” деценијама је после Другог светског рата систематски утиран пут њеном потискивању из јавне и сваке друге употребе. Таква је накана креатора српске судбине назначена већ 3. тачком Закључака Новосадског договора: „Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом.” Ти су закључци формулисани у Новом Саду 10. децембра 1954. на *латиничком* предлошку испод *ћириличког* заглавља Матице српске, у њима је латиница поменута као *прво* писмо тога језика, потписници су на њима постројени по *абецедном* поретку, латиницом су их потписали сви Хрвати, али и понеки Србин (Радован Лалић и Милош Московљевић, рецимо). Треба рећи, уз то, да је Матица српска имала тада и ћириличку писаћу машину и на њој је припремљен текст сагласности са закључцима који су потписали истакнути књижевници, научници, посленици културе, покоји представник власти, њих укупно 63, од чега само 23 — *ћирилицом*.[1]

Помињем ове појединости зато што ми се чини неспорним схватање да је Новосадски договор означио почетак организованог („институционалног”) прогона ћирилице и разарања српског језика уопште, при чему су у томе одлучујућу улогу преузели они који су у тим пословима већ имали искуства, уз свесрдну помоћ „Срба” који су своју националну припадност заменили „пролетерским интернационализмом” и први успели заборавити ћирилицу. Договор о заједничком језику и правопису у Хрватској је, наиме, привидно прихватан тек неколико година, али тамо за ћирилицу ни тада није било много више места него у време НДХ. Спорови о језику почели су већ на

---

[1] Према факсимилима тих докумената објављеним у *Правопису српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад—Загреб (Матица српска—Матица хрватска), 1960. Биће, при том, занимљиво утврдити (можда већ у следећем тому *Историје Матице српске*?) чија је била идеја о припреми Новосадског договора јер је она, с једне стране, послужила као моћно средство да се забашуре усташки и комунистички злочини над Србима и да се, под плаштом „братства и јединства”, угаси још свеже српско памћење на тек минуле ратне (и још непрекинуте — поратне) страхоте, али и да се припреме темељи за каснију деструкцију српског језика — с друге стране.

Конгресу Савеза славистичких друштава Југославије у Сарајеву 1965, заоштрили се 1967. појавом *Декларације о йоложају и називу хрваūскоī књижевноī језика*, а завршили се две године касније када су Хрвати дефинитивно напустили Новосадски договор. Срби су, међутим, истраја(ва)ли и на „српскохрватском језику"[2] и на „равноправности" његових писама више од тридесет година и дочекали да се за то време из њега осамостали „босански/бошњачки језик", да се појаве захтеви за осамостаљење „црногорског језика" (оба заснована на латиници), али и да у српски језик силовито почне надирати латиница.

О томе на какве је гране данас спала ћирилица најбоље сведоче подаци које су сабрали чланови Удружења за заштиту ћирилице у Новом Саду и Београду:

1) У најужем центру Новог Сада број ћириличних натписа свео се на тек 18,5%, док је у најужем центру Београда тај проценат нешто повољнији и, засад, износи 31,8%.

2) Од дневних новина у Србији се данас ћирилицом штампају само оне са вишедеценијском традицијом (*Полиūика, Новосūи, Дневник, Борба, Ексūрес* је неколико месеци штампан и латиницом) и само једне новије (*Глас јавносūи*), али је међу овима последњим све више оних које се штампају латиницом (*Danas, Blic, Građanski list*, закратко *Novi Ekspres*; такве су биле *Naša Borba* и *Vojvodina* које су у међувремену престале с излажењем). Треба, међутим, рећи да је и у оним новинама које се штампају ћирилицом све више латинице, а врло често и страних језика (најчешће енглеског).[3]

3) Међу недељним и периодичним новинама и часописима, ревијалним или забавним издањима, само их је двадесетак штампано ћирилицом, опет највише оних са дужом традицијом (*НИН, ТВ Новосūи, Полиūикин забавник, Базар, Моћ ūрироде, Добро јуūро*) и само покоји међу новијима (*Поīледи, Војска, Срūска реч, Пензионерске новине*, уз десетак енигматских),

---

[2] Тај термин није, практично, напуштен ни у Закону о службеној употреби језика и писама (*Службени īласник РС*, 45/1991): „У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком." Таква формулација има крупне последице и на положај српског језика у међународној библиотечкој номенклатури (уп. напомену 11), али и за однос највиших српских националних институција и према српском језику уопште и према његовом имену посебно: САНУ није дозволила да се промени наслов њеног великог *Речника срūскохрваūскоī књижевноī и народноī језика* и тиме остала и *иза имена које су сви наūустили и иза језика којеīа нема.*

[3] Тако се, рецимо, у *Полиūици* од 26. марта 2001. нашло 35 таквих текстова (30. марта и неколико више), при чему је међу њима једна страница штампана у целини латиницом, друга највећим делом латиницом, а трећа на енглеском језику.

док их је латиницом штампано преко 130.[4] Занимљиво је, при том, нагласити да се све оно што је намењено *најмлађој читалачкој публици штампа једино латиницом*, а исти је случај са часописима који се баве електроником, музиком, аутомобилизмом, ловом и риболовом, најчешће и спортом, али и са тзв. „лаком литературом" (љубавни романи, еротски романи, крими-приче, вестерн романи, стрипови а најчешће и енигматика).

4) Ћирилица се засад чвршће „држи" једино у уџбеничкој литератури за основну и средњу школу (мада и тамо, посебно у средњошколским уџбеницима, она већ почиње да „посустаје"), али на универзитету латиница има апсолутну превагу и ћирилични наслови тамо се срећу тек у безначајним процентима.[5] Јасно је, при том, да је идеологизована школа какву имамо од Другога светског рата до данас највише утицала на затирање ћирилице тиме што је у њој све било важније од развијања свести о томе да је на ћириличном писму створено све оно што је у српској култури настало током десет векова њене историје и по чему је она и самосвојна и препознатљива. Отуда се може рећи да је превага ћирилице у основној и средњој школи само привид заснован на *несагласности између писма у уџбенику и писма којим ученик пише и којим се потписује*. Деца, наиме, имају прилике да уче ћирилицу само у првом разреду основне школе, а већ од другог разреда, када формално почињу учити латиницу, она почињу схватати да су то писмо већ давно видели на својим играчкама, на соковима, сладоледима, чоколадама, сапунима, шампонима, на телевизијским реклама-

---

[4] Десетак таквих часописа имају необичне наслове: *Top Speed, Dolce Vita, The Game, My Love Story, Joker, Placebo, Rock Express, Extreme, Focus, Time out, Shock sex*, али и *Lepota & zdravlje, Lepi & pametni, Lov & ribolov*. У једном случају на чудан се начин укрштају латиница и ћирилица, најпре у називу новина (*Naša крмача*), а затим и у сваком тексту у коме се наслови доносе ћирилицом а сами текстови латиницом. (Треба, при том, рећи да се највише латиничких наслова које овде помињемо штампа у Београду и Новом Саду, али једино латиницу „знају" и многи издавачи по целом простору српског језика, не само у Г. Милановцу, Пожаревцу или Зрењанину него и у Рушњу, Борчи или Адранима, на пример.)

[5] Кратак преглед ћириличних и латиничних наслова у књижари Завода за уџбенике и наставна средства у Новом Саду показао је да се на једној полици од 155 уџбеничких наслова за основну и средњу школу латиницом нашло само 17, али је у књижари Stylos тај однос већ драстично друкчији: на полици са *речницима* 8 наслова штампано је ћирилицом, а латиницом 58; на *архитектури / грађевини* тај је однос 6 : 102; на *електротехници / електроници / енергетици* — 16 : 142; на *хемији* — 2 : 24; на *медицини* — 3: 80, на *математици* — 17 : 100, што се у укупним процентима своди на однос 8,15 : 91,85. (Накнадно се показало да су у једној серији приручника ћирилицом штампане *само корице*!)

ма, у „цртаћима" које свакодневно гледају, у својим стриповима, на дресовима својих спортских идола, на касетама својих музичких љубимаца, једном речју — на свему на чему им се поглед заустави. Без родитеља или старијих који би им рекли да латиница *није* српско писмо, без школе која би им то потврдила, без државе која о свему томе не води рачуна — деца су остављена сама себи и неосетно израстају у кругу друкчије, *шуђе*, културе и духовности.[6]

*

У основи свих поменутих појединости, извесно је, налази се настојање Ватикана и Великих сила, нарочито после уједињења Италије, да се онемогући уједињење Срба и формирање јаке православне државе на Балкану. На то су били усмерени сви политички потези у Хрватској с циљем да се отуд Срби протерају или униште (формирање правашке странке, деловање католичке цркве и њених великодостојника, Штросмајера, на пример), а исто се догодило и у Босни после Берлинског конгреса када је иза свега о чему говоримо „стала и језичка наука", тј. када је В. Јагић подржао Калајев предлог да се *српски вуковски језик* тамо назове *босанским*. (Јагићевом схватању да је тај назив „најпогоднији да препријечи распру" могао би се додати још један детаљ којим се у Босни додатно „забашурује" српско име: тамо је један старији варијетет ћирилице 'преименован' у *босанчицу*.)

Томе свему сада би се могла додати и појединост да данашњи „кумови бошњачког/босанског језика" не могу замислити никакву спољашњу везу са језиком „невјерника" (ако засад не могу пореći природу његове супстанце) и због свега тога биће занимљиво пратити његов даљи „развој". У тренутку ослободилачког одушевљења, наиме, они су тај језик назвали „бошњачким", али су се брзо предомислили и преименовали га у „босански". Већ сама чињеница да се један језик може

---

[6] Схватање по коме је латиница *и српско писмо* наметнуто је Србима, под плаштом „равноправности", и *механизмима просте административне присиле*: латиница је као службено писмо уведена у војсци, а почела се ширити и у свим видовима комуникације државних органа са грађанима, личне исправе издаване су латиницом (ћириличке писаће машине у Бугојну нису се „производиле"), а ако је неко инсистирао да му се издају ћирилицом, могао је рачунати на то да ће његов захтев бити забележен „тамо где треба" — као „националистички". У вези с тим треба, ипак, прецизирати: латиница *јесте била и српско писмо*, али само дотле док је било и Срба—католика, а откад су они „отишли у Хрвате" — ваља схватити да су они, сасвим легитимно, са собом однели и латиницу.

називати и „овако" и „онако", била би у нормалним националним и/или социокултурним срединама довољна да покаже да он може бити само некаква *локална реализација другог језика* (у том смислу управо је карикатуралан случај са хрватским језиком који је у својој прошлости имао више десетина имена[7]), али у муслиманској Босни „враћање на Калајево кумство" има и нека дубља стратешка значења. Када тако говоримо, имамо на уму чињеницу да се данас у свету не може наћи ниједна мултиетничка и мултикултурна држава с исламском већином (или са њеним изразитим процентом) у којој нема жестоких сукоба заснованих на верској нетрпељивости и тешко је веровати да ће у том правцу Босна моћи (п)остати изузетак, а увођење *босанског језика* само је први корак према некој будућој босанској муслиманској држави.[8]

Када је, међутим, реч о осамостаљивању „црногорског језика", на анимозитет неких црногорских научних и културних кругова према српском језику може се гледати као на неизлечиву менталну девијацију, а она је најжешће погодила неке „лингвисте" и „дукљанске академике" који за лингвистичку науку никад нити су чули нити из ње ишта научили, али однекуд „знају" да су Његош, Марко Миљанов, Стефан Митров Љубиша и краљ Никола вазда били „Дукљани" и да никад нису ни могли чути ни за Србе ни за ћирилицу. Тај су „језик", наиме, средином тридесетих година први лансирали комунисти (заједно са идејом о црногорској нацији), што су после прихватили талијански окупатори („lingua montenegrina"), да би у време „хрватског пролећа" он поново оживео и у наше дане постао „службени језик" Матице црногорске и Дукљанске академије наука и умјетности, с изгледима да тамо убрзо стекне и „статус државног језика", при чему се то сада поставља као „питање свих питања" црногорске будућности.[9]

Деструкција српског језика почела је, дакле, крајем 19. века, а током 20. могло би се рећи да је завршена: одлуке Като-

---

[7] Уп. Драгољуб Петровић, „Хрватски испод Вукове штуле", *Дуга*, бр. 406, 16. до 29. септембра 1989, 81—82.

[8] Ових дана муслимански политички прваци у БиХ траже ревизију Дејтонског споразума истичући да треба „стварати босанску нацију", али „не као етнички него као државни појам" (*Građanski list*, Нови Сад, 6/7. октобар 2001, 7). Није тешко погодити шта се налази „иза" таквога њиховог захтева.

[9] О мери црногорске „лингвистичке памети" сведоче и неки „бисери" са међународног научног скупа *Штокавски језици у породици словенских стандардних језика*, одржаног крајем новембра 2000, на коме, изгледа, поред неких „дукљанских академика", нико од лингвиста није могао доћи до речи. А они су тамо, између осталога, „открили" да је „језик тамо ђе је народ", да је „Нови завјет првобитно преведен на чисти црногорски језик" и да је то био знак да им је „језик зрио", а да је „Библија преведена на српски језик тек прије неколико година" итд.

личког конгреса 1900, франковачки терор 1902. и Велеиздајнички процес 1909. утрли су пут хрватским покољима Срба у Мачви 1914. и непрекинутим злочинима муслиманских милиција по Босни и Херцеговини током Првога светског рата и представљали увод у оно што ће се са Србима уопште догађати за време Другога светског рата, али и после њега, све до наших дана, захваљујући, пре свега, деловању Комунистичке интернационале и њених домаћих експозитура. Њихова је заслуга, наиме, што су Срби систематски уништавани, почев од Јадовна и Јасеновца, преко Неретве, Сремског фронта, Кочевског рога и Голог отока до онога што се са њима догодило током последње деценије и што се са њима и даље догађа и у Хрватској, и у Босни, и на Косову и Метохији, и у Македонији, и у Црној Гори.

Сва настојања да се деструира српски етнички простор и српски етнички корпус починьала су, дакле, од деструкције српског језика и његовог писма и тај посао у наше дане може се сматрати завршеним: Дејтонски споразум, сетимо се, потписан је на *хрва̄тском, ср̄пском* и *босанском* језику, с једне, и само на *енг̄леском*, с друге стране, и у томе треба видети дефинитиван резултат стратегије коју су за разарање Срба припремили они креатори новога светског поретка који су се некад називали фашистима или комунистима, а сада се називају мондијалистима или глобалистима. То су, наиме, исти они мајстори који су из руског језика издвојили *украјински* и *белоруски*, из румунског *молдавски*, а најуспешнији били у разарању српскога језика: осим *хрва̄тског̄* и *босанског̄/бо̲шњачког̄*, њиховом списку треба додати и *македонски*, готова је чињеница и *„црногорски”*, ускоро би се могло очекивати осамостаљивање *„влашког̄”* и *„ш̲ок̄ског̄”* (при чему бисмо се око идентитета онога првог „договарали” са Румунима, а око онога другог са Бугарима), а неће бити изненађење ако се томе списку „српских језика” у догледно време прикључе и *„војвођански”* и *„ш̲умадијски”* и можда још покоји. (И занимљиво је да за све то време никоме у свету није пало на памет да би се по истој логици из енглеског могао издвојити *„амерички”*, *„канадски”* или *„аӯстралијски”*, из шпанског *„мексички”*, из немачког *„аӯстријски”*, из арапског *„ег̄ӣпа̄тски”* или *„либијски”*, као што се ни Швајцарци још никако не досећају да живе без „националног” језика; толико „лингвистичке памети”, наиме, могло се срести једино међу источнохришћанским народима.)

Степен до којега је стигло растакање српског језика најбоље се огледа у вишедеценијском систематском потискивању ћирилице као писма на коме је, рекосмо, заснована десетовековна српска културна традиција. Ако се присетимо да је, уз

остале разлоге, Вуковој реформи деценијама пружан жесток отпор и због тога што је *у српску азбуку увео само једно слово из латинице* (јер се у томе видела опасност од почетака унијаћења Срба) и ако сада осмотримо прилике у којима се нашла ћирилица као „српско свето писмо" (како га је назвао, рецимо, Лазо М. Костић), показаће се да страх пред оним што је нудио Вук није био безразложан, али силина са којом је латиница последњих деценија преовладала у српском језику сведочи о томе да Срби, у наше дане, практично остају и без писма и без језика, као што су већ остали и без великог дела свог етничког простора и без националног идентитета.[10]

*

Скицирали смо овде оквир у коме су се данас нашли и српски језик и ћирилица, а неке чињенице у вези са њима имају много далекосежнији значај.

1) „У међународном информационом систему за културни и научни развој, чијих се стандарда придржавају све чланице УНЕСКО-а, не постоји одредница „српски језик-латиница" и већ се годинама све што је икада и игде написано и штампано тим писмом аутоматски уписује у хрватску културну баштину.[11]

2) Хрвати су после распада Југославије „етнички очистили" своје библиотеке на исти начин као и недавно Шиптари, при чему се не зна ко је од њих у таквом послу био „успешнији": Шиптари су, истина, били мање селективни па су спали-

---

[10] Срби се одавно не помињу ни у Уставу Републике Србије („Србија је држава грађана"), а изгледа да им тамо неће бити места ни надаље. Наиме, експерти који припремају нови нацрт тога највишег државноправног акта имају „јединствен став" да се Србија не може дефинисати као „етнонационална држава" јер „не можете имати мултиетничку демократску државу ако кажете: ово је држава српског народа у којој остали уживају права као мањине". Да те речи не би изазвале било какву недоумицу, предводник те експертске групе Лидија Баста-Флајнер разјашњава: „Свима који нас оптужују да смо угрозили српске националне интересе поручујем: *ово је наше читање српских националних интереса*" (*Политика*, 27. септембар 2001, 7; курзив — Д. П.). Српски национални интерес, дакле, своди се на то да се српско име нигде не помиње, тј. да Срба нема ни у Србији — као што их (под надзором мондијалистичких гаулајтера) више нема ни у Босни ни на Косову и Метохији (а и другде их већ темељито проређују).

[11] Тамара Спаић, „Крађа по — писму", *Новости*, Београд, 27—30. новембар 1995, 19 (наднаслов: УНЕСКО одузео право српском језику на латиницу). Накнадно „прекњижавање српске латинице" у хрватски језик почело је пре десетак година и зауставиће се на 1892. години — када је објављен правопис И. Броза (др Србислав Букумировић, „Игнорисање вишевековне традиције", *Политика*, 27. мај 2001, 18).

ли преко два милиона и српских и хрватских књига, а Хрвати су спаљивали само ћириличке.[12]

3) Дода ли се свему томе и чињеница да Бугари већ више од једног века својом језичком територијом сматрају сав појас источне и јужне Србије (тј. све призренско-тимочке говоре) и да Јужну Мораву зову *Буґарском Моравом* (Западна Морава по њима је *Срїска Морава*[13]), а да је српска власт деценијама више водила рачуна о очувању комунизма него о судбини српске државе и српског народа, постаће јасно да таква „брига" српском народу није могла донети боље резултате од оних које је донела.

Све што је досад наведено упућује само на један закључак: деструкција српског језика послужила је као основа за деструкцију српског етничког простора али и за деструкцију српског националног идентитета.

*

Српску судбину током историје одређивали су туђински окупатори, а у много последњих деценија њу су дефинитивно запечатили комунисти, међу којима су водећу „идеолошку" улогу у сатирању српског народа имали Хрвати и Словенци (Броз, Кардељ, Бакарић), док су у тим пословима Србима могле припасти једино улоге егзекутора (од А. Ранковића и Сл. Пенезића-Крцуна до Сл. Милошевића). Такви односи према Србима успостављени су, опет, по моделу који је проверен у

---

[12] Симптоматично је, међутим, да се Хрвати током последњих година почињу „досећати" да је ћирилица *и њихово* писмо и да је, рецимо, *Мирослављево јеванђеље* споменик „њихове писмености" (при чему ваља очекивати да ће се са Црногорцима као „Црвеним Хрватима" лако споразумети да им је то „заједничка културна тековина", а небитно је у чијој ће се „националној витрини" она налазити). Помињем тај детаљ зато што је он непосредно везан и са још једном хрватском претензијом према српском етничком простору: у Павелићево време Хрвати су свој етнички простор доводили до Дрине, а сада га проширују до арбанашке границе, Драгачева, Краљева (или бар до иза Мрчајеваца) и преко Такова и ваљевске околине до Тршића, при чему о томе не питају ни Бошњаке ни Црногорце (а на Србе ионако више нико не рачуна).

[13] Драгољуб Петровић, *Школа немушшоґ језика*, Нови Сад, 1996, 109—113. Текст у коме је на то скренута пажња понуђен је НИН-у 1979, али тада није објављен, вероватно зато што су комунисти сваки знак бугарских претензија према Македонији доживљавали као удар „на темеље југословенске државности и интегритет земље" док је такве претензије према Србији увек било добро макар забашурити — ако се већ нису могле отворено подржавати. (Сличне аршине они су примењивали и према „угрожавању" права Словенаца у Корушкој или у Италији, али се о судбини Срба у Румунији и Мађарској није могла чути ни реч, као ни о Србима на Косову и Метохији или у другим крајевима Југославије.)

разарању руског народа после доласка бољшевика на власт (на најважнијим местима у врховима те партије 1920. године, на пример, у Савету народних комесара, у Војном комесаријату, у Комесаријату унутрашњих послова и Комесаријату иностраних послова, могао се наћи тек покоји Рус док је њихова огромна већина потицала из редова нерuских националности, међу којима су доминирали Јевреји) и то се огледа и у неким другим занимљивим појединостима.

Поменућемо међу њима неке најзначајније.

1) Разарањем Српске православне цркве комунисти су директно ударили у темеље српске духовности и традиције; они су порушили више православних цркава и попалили више манастирских библиотека[14] него сви српски непријатељи за време рата заједно и то у целини подсећа на оно што су њихови совјетски узори учинили са Руском православном црквом (а тамо је порушено 76.000 цркава). Уз све то, комунисти су толерисали верска и национална права сваком осим Србима па су, према сведочењима људи који су војску служили непосредно после рата, у службене евиденције једино њих уписивали као „Југословене" и „без вере", а у неко послератно време понегде се у Црној Гори у матичне књиге рођених могла уносити свака националност новорођенчета осим српске. Тако су комунисти стварали „нове нације" и „нове цркве" (из СПЦ давно се већ издвојила Македонска православна црква, а сада смо сведоци издвајања и „Црногорске православне цркве"), при чему су директно одлучивали и о изборима највиших црквених великодостојника. И јасно је зашто је све то чињено: „велики комунистички учитељи" добро су знали да се народ најлакше може уништити ако му се разоре темељи традиције, духовности, културе и националног памћења и да га је тада лако превести у „нешто друго", па су тако Срби превођени у „Југословене" или у „друге нације", док се свима осталима нико није мешао у оно што су били или што су већ имали. (Покушај СПЦ да после вишедеценијског прогонства поново нађе место у духовности српског народа одмах је, међутим, изазвао подозрење „пробуђеног дела" тога народа, представљеног, рецимо, у лику Хелсиншког одбора за људска права у Србији, који у свему томе види „клеронационализам" и „православни фундаментализам" и процењује да садашњи „агресивни наступ СПЦ

---

[14] Остало је, рецимо, сведочење Владимира Мошина о непроцењивом богатству библиотеке Манастира Мораче, које је тај велики зналац старе српске књиге упоређивао са богатством Народне библиотеке. Њу су после рата комунисти спалили и тиме се нашли на истом послу на коме и Хитлерови пилоти 6. априла 1941.

и државног врха представља покушај да се склони на страну питање одговорности Цркве за пропадање овога друштва за последњих десет година".[15] Са тим у вези било би занимљиво поставити макар два питања: 1) о каквој се то одговорности Цркве може говорити ако се зна да су *неки други* за све то време „пропадали" и њу и српски народ у целини и да су то чинили једнако успешно као и током више претходних деценија; 2) јесу ли се наши „хелсиншки одборници" икад досад толико престрашили пред „исламским" или „католичким фундаментализмом" или мисле да они легитимно могу да харају светом, а да се православљу не сме дозволити да се опорави од разарања која су му приредили покровитељи и финансијери наших „хелсиншких правдољубаца".)

2) Уништавање српске интелектуалне и привредне елите почело је одмах после „ослобођења" Београда 1944, а у логорима који су ослобођени од Немаца убрзо су почеле ликвидације свих оних виђенијих Срба који су преживели немачку окупацију, али се током ње нису понашали у складу са неким комунистичким мерилима. Никад, при том, није утврђено колико је најугледнијих Срба прошло кроз Главњачу и завршило у Јајинцима и на другим стратиштима (најчешће се за Београд помиње бројка од 13.000, а за Србију у целини чак преко 200.000), али се зна да су се на удару најпре нашли најистакнутији интелектуалци и универзитетски професори, али и привредници чија су сва имања и богатства „ослободиоци" одмах присвојили. (Занимљива је у вези са тим и једна паралела између онога што се догађало на Београдском универзитету и онога на Загребачком свеучилишту: док су многи истакнути београдски професори пострељани или осуђени на губитак грађанске части и уклоњени из наставе, на Загребачком свеучилишту комунисти се нису много мешали у Павелићеву „кадровску политику".)

3) Сатирање српске младости почело је од јесени 1944. када су голобради момчићи, без икакве претходне војне обуке, мобилисани и послати да, напросто, изгину на Сремском фронту и да се тиме Србија биолошки осакати, при чему се никад неће сазнати колико су Брозови генерали у Срему ископали српских гробова за пола године свога „рововског ратовања" (процене се крећу од 12.000, колико се имена налази на некаквом њиховом споменику, до 70.000, колико се помиње у

---

[15] *Danas*, 6. decembar 2000, 4. На истом таласу налазе се и неки „хуманитарни фондови" (међу њима истакнуто место припада Фонду за хуманитарно право Албанаца чији је директор Наташа Кандић) и више стотина „невладиних организација" (међу којима је најпознатија она којом руководи Соња Лихт).

неким другим освртима), као што ће заувек остати тајна колико је уопште Срба изгинуло од бугарске границе до Дравограда и Кочевског рога. Такву „статистику" комунисти нису никад направили, свакако зато што би се могло показати да су у свом „ослободилачком налету", током првих послератних година, сами смакли неупоредиво више српских глава него сви страни окупатори за претходне четири ратне године заједно (а ако им се у то уброје и „јасеновачке и сличне заслуге", показало би се да њихов допринос српским поломима неће бити мањи од онога који је досад ишао на рабош других окупатора).

4) Уништавање српске младежи на Сремском фронту наставило се после рата уништавањем најбољих српских домаћина и пустошењем њихових имања путем „колективизације и откупа". Изгледа, уз све то, да је тај руски „економски модел" опет важио само за Србе, али не и за друге националне заједнице на простору Брозове Југославије јер су само по Србији постојали логори за оне домаћине који нису могли одговорити захтевима комунистичких харачлија. (У једном таквом логору код Дечана несрећници који нису издржали „мере преваспитавања" сахрањивани су плитко — таман толико да би им пси могли развлачити кости.[16])

5) Оснивање Голог отока, изведено по моделу провереном „у првој земљи социјализма" (тај модел је као узор послужио и Хитлеру) комунисти су замислили као прилику да се дотуку сви они „сумњиви Срби" који на друге начине нису били побијени. А у вези са тим могле би се поменути и још неке занимљивије појединости, пре свега оне које се тичу паралела између механизама по којима су функционисали Хитлерови концентрациони логори и оних које су „усавршили" комунисти. Хитлер је, наиме, логоре замислио као најпростију хладну машинерију за убијање људи, а комунисти су то радили са садистичком остраšћеношћу (они су то називали „преваспитавањем") убијајући у човеку најпре људскост а тек потом и човека самог. Сада се зна доста о томе како је Голи оток функционисао, како су логораши мучени и убијани, зна се да су у томе, као чувари и мучитељи, учествовали и усташки кољачи доведени из других казниоиица, али се никад неће сазнати ни колико је људи тамо било заточено (помиње се податак да их је било око 57.000, а више од 90 одсто међу њима били су Срби) нити колико је од њих тамо оставило кости (помиње се, истина, нека цифра слична оној са Сремског фронта, али ни једној ни другој не може се веровати, јер у тако неважном рачуну комунисти се никад нису добро сналазили).

---

16 Љубомир Тешић, „Црвени терор за сељаке", *Глас јавности*, 8—28. фебруар 2001 (фељтон у 22 наставка).

6) Дислокација српских индустријских капацитета по Словенији, Хрватској, Босни и Арбанији представљена је најпре као „братска помоћ братским народима", али се убрзо показало да је и то само један од путева економскога разарања Србије, посебно од тренутка када је почела припрема *за йошайање Србије* „пред опасношћу од совјетске инвазије" 1948. У такву „одбрамбену стратегију" нормалан ум не би могао поверовати да се у Ђердапу још не налазе бетонске платформе на којима је било сложено 4 милиона кг. тротила планираних да се њиме прегради Дунав и „спречи инвазија"). Када је, међутим, и поред свих покушаја да се уништи привредни потенцијал Србије, ипак кренуо њен силовит успон, комунисти су га онемогућили сменама најуспешнијих привредника („сеча директора") и „привредном реформом" од које се 4.000 најуспешнијих српских предузећа више никад није опоравило, при чему су све касније „реформе" (засноване на Кардељевој „договорној економији" и „самоуправљању") биле усмераване на то да тешку економску ситуацију учине неподношљивом. Од тога времена, у ствари, почиње српски економски суноврат који траје до наших дана.

7) Шиптарске и усташке злочинце комунисти су после рата наградили додељујући им српске етничке просторе: Хрватима — Барању и Западни Срем, а Шиптарима — Косово. За оно прво највише заслуге стекао је Милован Ђилас: он је тај простор даровао Хрватима зато што су они тамо „били у већини". Ђилас се, међутим, није оптерећивао чињеницом да је та већина успостављена покољима тамошњих Срба у Јасеновцу и на другим стратиштима и Павелићевом колонизацијом херцеговачких усташа по запустелим српским имањима у Срему, Барањи и Славонији.[17] А није се тиме оптерећивао свакако зато што је све што је чинио улазило у елементе усташке и комунистичке стратегије сажете у формули „једну трећину тамошњих Срба побити, једну асимиловати, а једну протерати", при чему је народна воља, и њему као и комунистима уопште, служила једино као изазов да је погазе (у нашем случају, то је била одлука о присаједињењу Војводине Србији 1918).[18] Слич-

---

[17] Уп. Јован Пејин, *Колонизација Хрвайа на срйској земљи у Срему, Славонији и Барањи* Сремска Митровица, 1997.

[18] Добро је познато и то да је Броз у „својој Југославији" Србе „распоредио по свим републикама" брижљиво водећи рачуна о томе да они у свакој буду обесправљена мањина, при чему је његова разарачка стратегија била двоструко успешна: тамо где то није могао обезбедити друкчије, као у Македонији и Црној Гори — рецимо, он је републике „унапређивао у нације", а у самој Србији, где се таква „памет" није никако могла применити, шиптарска мањина на Косову и Метохији и мађарска у Војводини послужиле су као изговор за

но је уређивана и судбина Срба на Косову и Метохији, једнако као и у Хрватској и Босни и Херцеговини, при чему је стратегија комунистичких моћника у свим случајевима које поминемо била сасвим јасна: систематски проређивати и потискивати Србе са њихових исконских етничких простора и припремати терен за дефинитивно уништење њихових остатака — када се за то укаже права прилика. Њима се та прилика указала и они је нису пропустили: Срба више нема ни у Хрватској, ни на Косову и Метохији, а оно што је од њих остало у Босни држи се на танкој омчи код Брчког — *до следеће прилике*.

*

Срби су „народ најстарији" али и *народ-понављач* и зато вероватно неће никад схватити шта им се догађало током последња два века њихове историје — као што не схватају ни што им се сада догађа. Они су током последње деценије увучени у ратове *за које су се други припремали* и из њих изишли свакоруко поражени, али и даље ништа не чине да би из својих пораза извукли макар неке разумне поуке.

Срби посебно не могу да схвате шта се са њима догодило при крају Другога светског рата када је Броз позвао најпре савезничке авионе да бомбама разоре Србију, потом и Стаљинове трупе да је прегазе и тако отворе пут „његовим ослободиоцима" да доврше оно што је од ње остало. Добро је, при том, познато да је тада Броз обећао да ће се према Србији понашати *као према окупираној области* и он се свога обећања држао до краја живота, а с истим жаром продужили су да се тако понашају и „настављачи његовог дела". Добро је познато, такође, да су се у саставу руске армије налазиле и усташке јединице које су у Русију отишле под кукастим крстом, а отуд се вратиле под петокраком и у Србији наставиле са злочинима какве су већ чинили над Србима у Хрватској и Босни.

Мање је, међутим, познато да је све то спадало у део заједничке усташке и комунистичке стратегије усмерене на разарање Југославије као „тамнице народа" и уништавање Срба као њених „главних тамничара". Коју годину после „смирива-
ња хрватског пролећа", главне линије такве стратегије разјаснио ми је један од његових најактивнијих носилаца Далибор

проглашење аутономних покрајина и тиме је тамошњој српској већини обешен камен о врат — којега се она више никад није успела ослободити. Данас не треба никога подсећати на то шта је таква брозовска политика донела Србима на Косову и Метохији, шта им сада доноси у Црној Гори и Војводини — са сасвим јасним изгледима да се разарање Српства на томе неће зауставити.

Брозовић. Према његовим речима, Хрвати су 1941. дочекали као годину добијања државне самосталности и зато их није било у „партизанском покрету" и њему су се почели прикључивати тек кад су схватили да Хитлер у Русији неће проћи боље од Наполеона — и припремати се за оно што ће доћи када се рат заврши. Те су припреме обухватиле припремање и кадрова и општих прилика (са тим циљем покренут је и часопис *Кругови*) — да се следећа прилика не пропусти. Таква прилика измакла им је и 1971, али следећа неће — изричит је био Брозовић. Будући да сам тада често боравио по Банији и Кордуну и добро знао какво је расположење тамошњих Срба, питао сам га како мисле решавати „српски проблем", а он одговорио да ће „Србе дати асимилирати". — А ако они на то не пристану? питао сам. — Има и других начина. — Нови Јасеновац? — Ако буде требало — да![19]

Хрвати су почетак Другога светског рата дочекали као прилику за систематско уништавање Срба и, уз подршку комуниста, успели да Јасеновац „остане у функцији" и у време када су сви Хитлерови концентрациони логори већ били погашени (као што је Загреб стекао славу по томе што је ослобођен само један дан пре Берлина — и вероватно зато добио орден Града хероја!). Све време после тога рата, међутим, они су Србима припремали нови Јасеновац, а кад су га дочекали — Срби су безглаво улетели у њихов пројекат и пред светом испали главни кривци за све злочине који су над њима почињени: и за Медачки џеп, и за Вуковар, и за Пакрачку пољану, и за Бљесак, и за Олују. Као и за све оно што им се догодило и у Хрватској, и у Босни, и на Косову и Метохији. И што ће им се, и тамо и другде, и даље догађати.

Черечење српскога језика и затирање његовога писма само су пречица којом су, како видимо, неке мутне идеологије одавно већ завитлале Србе — према тминама историје. И то види већ свако осим Срба.[20]

---

[19] Морам рећи да је Брозовић тада био добро наливен алкохолом, али такве речи могу се и изговорити једино у пијанству. Ја сам о томе његовом „обећању" Србима више пута и говорио и писао, али су моја упозорења увек остајала без одјека („Стари и нови Јасеновац", *Српска земља*, Сремска Митровица, 1991, Год. I/4, 10—11).

[20] Срби се никако не успевају осветити и схватити зашто им непријатељи, кад год им се за то укаже прилика, најпре насрћу на ћирилицу. Тако су Аустријанци поступили после освајања Београда 1915. када су поскидали све јавне ћириличке натписе и заменили их латиничким; тако су они поступили и у Босни и Херцеговини (*Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Komad XLIX, 11. novembra 1915); тако је поступила и усташка власт у НДХ када је њен министар унутрашњих послова др Андрија Артуковић, као једну од својих првих „проведбених наредаба", потписао ону о забрани ћирилице „у јавном и приватном животу" (*Narodne novine*, Zagreb, br. 11, 25. travnja 1941).

ЈОВАН ДЕЛИЋ

АНТОНИЈЕ ИСАКОВИЋ — МАЈСТОР ПРИПОВИЈЕТКЕ

Мада је, мјерено бројем књига и њиховим обимом, романсијерско дјело Антонија Исаковића барем равно приповједачком, прва асоцијација на овога писца јесте — приповијетка. С разлогом. Исаковић је, наиме, с приповијеткама имао књижевноисторијску мисију: он је први српски писац послије Другог свјетског рата који је приповијетку обновио и иновирао. Стегао ју је до пренапрегнутости, али тако што је сажео реченицу, што је увео готово драмски дијалог и драмску напетост, што је у приповијетку унио лирску енергију; што јој је промијенио и синтаксу, и тон, и осјећајност отворивши је према драми у лирској пјесми; што је у немушту соцреалистичку пустош с почетка педесетих унио нову осјећајност и знатно помјерио тадашњи концепт и књижевности и стварности; што је човјеку вратио људску димензију; што је, прво постепено, а онда све одлучније, освајао нове, дотад забрањене тематске просторе, готово никад на штету умјетничке вриједности, што је најавио и подржао раскошни дар Миодрага Булатовића; што је био на страни модерног израза и слободне мисли. Није коректно данас, а није ни право, када је лако бити храбар, порицати ни Исаковићево приповједачко мајсторство, ни његову књижевноисторијску мисију, ни његове заслуге за помјерања у књижевном животу. Превредновање традиције је процес природан и неминован, али је ситуација српске, па чак и свих југословенских књижевности, доиста знатно другачија него ситуација осталих националних књижевности Југоисточне Европе послије комунистичког слома. Зато је за мене природно што је нова збирка приповиједака Антонија Исаковића — *Нестајање* — иако разнородна и вредносно неуједначена, међу најбољим дјелима српске књижевности објављеним у посљед-

њих годину дана. Та књига не живи од Исаковићевог минулог рада, који је за свако поштовање, већ од својих најбољих, чак изузетних домета, какве су приповијетке: *Образ, Сто седамдесет и седми дан, Надница за страх*, а нарочито *Нестајање* и бриљантни *Рачански клошари*.

Наиме, ова Исаковићева књига — за разлику од *Велике деце, Патрати и ватре* и *Празних бregова* — није компонована као циклус или вијенац приповиједака, па је њена вриједност у појединачној вриједности сваке приповијетке. И тематика је разноврсна, највећма у знаку смрти и нестајања.

Ни наратор није јединствен у свим приповијеткама, али се у позицији наратора често јавља неко кога зову Антоније, ча Антоније, Исаковић, неко ко се може идентификовати с писцем, и ко се јавља као свједок или саучесник радње, што такве приче наглашено субјективизује и што их понекад приближе балади или поеми. То је највидљивије баш у приповијеци *Нестајање*, која подсјећа својим сижејним склопом на пјесме Стевана Раичковића о Црном Владимиру.

Простор у којем се догађаји одвијају јесте болница. Приповиједање тече из перспективе субјективног приповједача, болесника Исаковића. Прича има два сижејна крака: један о осамдесетогодишњем Дракчету, о којем сазнајемо од његове жуте жене Бранке, а друга о младом Милану Колаку, коме је рак ухватио желудац и јетру и који свакодневно копни и нестаје, и коме је остало да се бори за своја посљедња четири дана нормалног живота у породици, изван болнице. Сиже се развија на принципу контраста: читалац слути — према реакцијама Дракчетове жене — да је осамдесетогодишњаку изгледа кренуло на боље, а млади Колак је на путу нестајања.

И *Надница за страх* се развија у неколика паралелна сижејна рукавца. Један је смјештен у вријеме бомбардовања Србије од стране НАТО пакта; људи на београдским мостовима и у крагујевачкој фабрици својим тијелима бране земљу и њена добра, борећи се за своју надницу за страх и надајући се да ће одвратити непријатеља од разорних масовних злочина. То наратора приче подсјећа на филм Анрија Клузоа *Надница за страх* од прије више од три деценије, а затим се развија сижејна линија емигрантског париског живота Шарла из Грделичке клисуре, који живи свој опасни живот од наднице за страх, заправо наставак живота неког усамљеника и особењака Пиште каскадера. Усамљени животни аутсајдери остављају један другом у насљеђе сав сиромашни иметак и зелени шал, који је симбол каскадерског стила живота од наднице за страх. Међу сижејним линијама се успоставља сагласност и симболичка ве-

за, а зелени шал постаје симбол који повезује сродне животне судбине које се одвијају у знаку наднице за страх.

И *Рачански клошари* се развијају по принципу паралелног вођења трију сижејних линија, које прате судбине тројице рачанских клошара и њихове три различите смрти у Другом свјетском рату. Малоумни клошар Перча, син грнчара Жике из првога брака, спавао је у очевој грнчарској радионици, а дању клошарио или чистио калдрме испред кућа виђених домаћина. Умро је посљедње окупацијске зиме на обали ријеке Раче, скупљен у снијегу у фетусни положај. Свака сижејна линија поентирана је јунаковом смрћу и сваки од клошара је смрћу уздигнут до достојног нивоа:

„Отац је у снегу нашао прво једну, кроз двадесет корака и другу Перчину ципелу. Грнчар Жика је Перчу на реци љутом ракијом умио и опрао. Укопан је на рачанском гробљу поред гроба деде Петра, чије је име носио. Сахраном је престао бити клошар."

Клошар Перча је, дакле, смрћу и сахраном уздигнут до достојног мјеста свога претка.

Луди Гиле је, својим начином јела, пијења воде и лакоћом тестерисања дрва, био на тренутак узор наратору у вријеме дјетињства. Та блискост дјечака и добре Божје луде снажан је лирски моменат ове приче.

Клошар Гиле је из живота и из Раче одјездио побједоносно, у лудом побједничком заносу, на руском тенку, и нашао, у свом побједничком походу, смрт негдје у Европи.

Трећи, Вита, изгубио је живот на раскрсници, посљедње године рата, када је његово магаре, натоварено брадима пуним фекалија из нетом очишћених нужника, налетјело право на немачки тенк у повлачењу, па су меци изрешетали и брад и магаре, док се људски измет расипао по путу испред колоне поражене њемачке армаде, коју је на повлачењу из Грчке „најдуже и једино присилно задржао Вита са својим магарцем". Као у Андрићевој прози, једна луда је понизила и зауставила моћну армаду. Та луда је у предсмртном часу носила на рамену „дугачку мотку и на њеном крају жицом привезан немачки шлем, претворен у велику кашику за нужник".

Цијелу причу писац поентира љепотом Перчиних очију, које су биле очи Грете Гарбо: „чудно светле, прелазиле су из плавог у зелено, већ како се савијао и сунце у њима се померало".

Три клошарске судбине су испричане с великом топлином и с мајсторством у компоновању приче, свакако једне од најбољих коју је Исаковић написао.

Прича *Образ*, посвећена локалном хроничару Раче, Влади Пешићу, дочарава понижавајући први дан окупације вароши и нијему патњу незнаног и безименог главног јунака, ћутљивог мученика коме образ подријети не може да га туђин гази без отпора и који се за српски и за свој образ објесио. Самоубиство, које у Срба нема ни религијско ни морално оправдање, претворено је причом у морални и мученички подвиг.

Прича *Сто седамдесет и седми дан*, посвећена др Јовану Рашковићу, јесте балада о динарском пастиру Радулу Радуловићу, кога Италијани одводе на погубљење због покушаја да врати своје опљачкано стадо. Низ прецизних слика и детаља чине ову причу лирски снажном, отварајући је према балади и лирској пјесми.

Али није у свих пет прича сва вриједност књиге. Исаковић се потврђује као мајстор минијатуре, који од позајмљене и повјерене „фабуле", односно анегдоте, гради мало ремек-дјело, захвалан ономе од кога је фабулу чуо. По томе подсјећа на Гоголља, који је, кажу, увијек био гладан анегдота и говорио: Дајте ми анегдоту, па ћу ја лако створити причу. Такве Исаковићеве минијатуре, односно кратке приче су у овој књизи: *Ждребе*, с чијом фабулом Влада Булатовић Виб није изашао на крај, па ју је повјерио и поклонио Исаковићу, а овај о томе оставио биљешку дужу од приповијетке; па *Писмо из 1976*, прича која је остварила илузију аутентичног документа, писмо које као адресат потписује некадашњи љути ратник и још љући рањеник Сикимић Јован Јоца звани Певац, Црнотравац из Доброг Поља, сада молилац за инвалидску пензију, осиромашени јунак и ислужени, ником потребни војник, без доказа о свом рањавању:

„(...) тај доказ сам касније у рату изгубио. Губе људи живот, хоће да га сачувају ал не вреди, изгубиш га кад се не надаш и после прди у надање ал и то се не може"; и онда *Вајда*, најљепша и најтужнија од свих трију, посвећена Радоју Новичићу, сељаку из Баба, од кога је писац фабулу чуо, па га у причи сачувао и као наратора који прича згоду о свом куму, кога је жена одлучила од себе у другу собу, због хркања, али кум убрзо умре; узалуд се кума сад вајка „да је било боље кад је хркао". Минијатура је све што је о човјеку остало; прича је спасавање успомене на човјека. Послије свега човјек остане или прича, дим, или ништа, осим неке хладне — суве, глибаве или зарасле — хумке, па је, ето, и од приче, и од писања нека вајдица: смисао приче и причања је у отимању човјека „из црнине":

„Једнога дана ће обојицу поравнати земља, и са нама ће се погубити наше згоде и згодице. Ако нека буде упамћена и

пренета, па неким случајем и записана, вајдица је. Човек је прича, отесмо га из црнине."

А да није ових, вјероватно би се истицале по својој љепоти приповијетке *Теча Паун* и *Не дирај гроб*. Прва, нарочито по слици када се теча Паун, вративши се из кафане добро поднапит вином званим цеварика, по обичају ослања на тарабу, ту испушта душу и, већ на оном свијету, стоји ослоњен на тарабу, све док му не прође његова жена, у намјери да га уведе у кућу, па се усправљени и већ помало укочени теча Паун сруши при првом женином додиру, и по завршној сцени, у којој се кафеција пробија до теча Пауновог гроба и сандука да би једним балоном течиног омиљеног вина прелио сандук, а други му прислонио уз сандук, у гробу, тамо гдје је отприлике лежала теча Паунова глава. Друга, по изреци: „Ћорав ћу у гроб отићи", смрти и гробу деде Милића, сахрањеног испод крушке, која се не смије дирати ни продавати. Обје по људској топлини која зрачи из њих. Па приповијетка *Риба*, по свом обрту на крају, када млади риболовац бива упецан „занавек" љепотом дјевојке пливачице, која је, обнажена у води, „сва блеснула као чудна светлост с неба, обневидела ме, и моји су табани на дну реке прогорели". Та притајена, невидљива страст, та „нечујна сексуалност" од које прогоријевају табани у ријеци, чини крај приче незаборавним. Исаковић је, сјетимо се, често био мајстор у дочаравању еротске жудње; није то — не барем као писац — ни у старости заборавио. „Ако је црко ат, није врисак", рекао би Андрић.

Своју чар имају и обје приповијетке насловљене као *Анегдоте*, а нарочито пажљиво припремана и изведена слика мртвога „човека-брега" у првој, и ручак у јеврејској породици, која ће се касније упутити у своје неизвјесно ахасферско лутање и бјекство, у другој. Српска косовска несрећа просто вије попут вијавице из приповијетке *Анкетни листићи*, док се у *Запису првом (Бик и савезник месец)* преплићу сновидовно, поетско и фантастично: један тежак и необичан сан је, наиме, ухваћен у причу која добија симболичко значење. У помало ироничној причи *Живот* двојица се сити изразговарају и растану као присни пријатељи, а да не знају ни одакле се познају, ни да ли су познаници, ни с ким су се испричали.

Зацијело су умјетнички испод Исаковићевог имена приповијетке *27. март у Београду, Слика, слике* и *Сахрана кнеза Лазара*. То се може рећи мирно, јер се тиме само потврђује критичарев строг суд и вриједност оних најбољих приповиједака, односно књиге у цјелини. Ове три приповијетке ће, увјерен сам, бити често цитиране у радовима младих академаца када буду илустровали пишчев однос према сликарству, новијој и

старијој националној историји, односно традицији. Зна Исаковић због чега их је ставио у књигу: ако не значе много строгом критичару, сигурно значе њиховом писцу и једном типу читалаца. Није вазда све ни у умјетности, ни у љепоти: нешто се мора рећи зато што се рећи мора; што не може у човјеку струнути; што се не смије у гроб однијети. А то је писцу који је написао много добрих прича могло бити важније него још једна лијепа минијатура.

Ова књига ће бити захвална за проучаваоце књижевности и због откривања неких тајни пишчевог заната. У том смислу су драгоцјени коментари о настанку појединих прича и о извору анегдота у тим причама искоришћеним. Тако сазнајемо да је прича *Риба* настала „на подстицај и упорност Михајла Пантића", који је припремао антологију прича о риболову. Али ту је забиљежено и Пантићево запажање, које, истина, није усамљено, о значају воде у Исаковићевој прози („много пута сте у додиру с водом, с реком"), што може бити подстицајно за једно циљано истраживање.

Причу *Образ* — о човјеку „у официрском шињелу без епулета" — односно анегдоту око које се приповијетка развила, сачувао је у сјећању „ћопави кројач Цвеле", савременик догађаја. Значај свједока и чувара анегдоте је огроман: без њега би један подвиг и уздизање кроз очајничко саможртвовање изгубили смисао. Чувар приче се показује и као чувар историјске и моралне истине; чувар дијела колективне свијести; „памтиша" који не дâ да се прича о Српском образу изгуби:

„Ћопави кројач Цвеле једини је у целој вароши знао у детаље да исприча зашто зараван испод седам топола народ зове Српски образ."

Заслугом ћопавог кројача, и писца који је имао ухо да га чује и дар да анегдоту обликује у приповијетку, сада то могу знати у детаље сви који умију читати српски.

Истинитост и увјерљивост *Анегдоте* потврђује се личним свједочењем и учествовањем приповједача, а на крају прве *Анегдоте* и документованим стањем у Војно-историјском музеју.

Анкетни листићи сугерирају да је приповијетка заправо документат, или да је барем настала стилизацијом докумената. Тиме је постигнута увјерљивост, односно „истинитост" приповиједања. Исписујући на листу хартије због чега су напустили Космет, сваки од изгнаника с Косова прича своју грозну причу.

У причи *О Бранку* један старац већ зна да пјесма није ништа друго „него чудна ниска речи. Не уме свако да уплиће и расплиће реч", већ је за то потребан посебан дар — дар Скендера Куленовића и Бранка Ћопића. Сва тајна је у томе: у

уплитању и расплитању ријечи, у „плетенију словес", макар се радило и о ратној поезији. Ово упозорење свакако ваља имати на уму и када читамо Исаковићеву прозу: она се не може ваљано протумачити из идеолошке перспективе, већ се ради о прози о људима у трагичним ситуацијама и о сплитању и расплитању ријечи. Један Исаковићев старац зна оно што тумачи књижевности често смећу с ума.

Писац има осјећање једног дијалектолога за ријеч, њен акценат и поријекло. Он непогрешиво, „по говору", погађа одакле је поријеклом његов сабесједник Шарло:

„Сваком Србину погодим одакле је. Ја сам писац."

Познавање језика значи познавање краја, па и карактера.

У истој причи писац је у разговору с књижевним критичарем Зораном Мишићем; критичарем који је имао истанчан слух за кључне ријечи у тексту. У том разговору се развија цио есеј о моћи и значењу једне наизглед неважне ријечи — „ако" — ријечи која се показује непреводивом на француски језик. Критичар је тај који је уочио ту ријеч, њено значење и функцију у причи *Кућа и кости*, и о томе заподијева разговор с писцем. Критичар је тај који открива писца, изнутра отвара његову причу преко једне једине ријечи. Он чак самом писцу чини очевидним пишчеве поступке. Он је друга свијест у истом послу — послу књижевности; послу њеног стварања и њеног тумачења. Писац је чак за тренутак зачуђен критичаревим налазом да би на крају разговора обојица постигли пуну сагласност.

Критичар прво открива ријеч, причу и јунакињу:

„Ту прилошку речцу 'ако', и везник 'понекад', ти си употребљавао код једне сељанке у причи *Кућа и кости*. С тим 'ако' све кажеш."

Затим говори о вишезначности и непреводивости те мале ријечи; тешко да би се дала превести на француски:

„Може, али би се много изгубило. Код тебе је 'ако' различито, само по себи и у контексту. 'Ако' видим, понекад морам, понекад хоћу. У тој речци то су основна три угла. А има их још, нијансе, миголье се значења, мислим да си је двадесет пута употребио. Ако — погодбени везник за означавање услова под којим се радња врши. — Диши, зини 'ако' смеш. А онда је 'ако' у значењу, нека, не мари? — 'Њихове пушке раде; сасуће певцу цео рафал. И кућу има да упале'. — Жена одговара: 'Ако'. 'Како си блесава, и тебе ће убити'. — 'Ако'.

Та прилошка речца 'ако' понекад је одобравање, слагање. Други пут је страшно трпљење; 'ако' — нека иде све у бестрагију; трећи пут 'ако' остави ме, човече, на миру, — та се речца мења као сенка, час тврђа — час мекша, лебди као лахор, загонетка — потражи јој смисао. Тера те да јој једнако у глави до-

писујеш — значи, врло жива реч, једнако се праћака. То је највреднија реч у причи *Киша и кости*."

Критичар наставља да се занима за процес настанка приче, за откриће и поријекло ријечи, па се сада разговор о значењу ријечи развија у кратку, уметнуту причу:

„Још више смо живнули на улици, када смо са себе збацили самаре. Зоран ме је још мувао и испитивао око речце 'ако'. Кад и где сам је највише чуо. Вероватно у Рачи и по њеној околини, 'ако' као везник често употребљавају и као прилошку речцу, ње се држе. 'Ако могу доћи, доћи ћу', 'Ако се коњ пропиње, није блесав', и да не ређам више. Али ово у причи *Киша и кости*, жена из планине из тешке забити, јака, спремна на миран живот и мучна преживљавања, њен говор је морао да буде кратак, сурово тачан. И ту сам размишљао и одлучио да у њеном говору такорећи једина реч буде 'ако'. Ако је нека заслуга, ту се налази. А до ње сам дошао много лакше јер смо имали једну сељанку као кућну помоћницу, која је употребљавала 'ако'. С њим је скоро све изражавала. И својом сентенцом, увек би је употребила на време, тачно, 'Мом се оку не да ништа сакрити'. Карактер је био готов, и ја сам га унео у причу.

— Браво, ту наставља живот — рече Зоран.

— Од нас је отишла у село и можда је прошло две године када се у нашој кући појавила и одмах саопштила, пошто се њеном оку не да ништа сакрити, да је тежак болесник, век јој није дуг; врши нужду у пластичну кесу, па колико издржи, издржи. Од болести рака се не можеш сачувати. Ако! Онда се покупила и отишла и више се никад није појавила.

— Цела прича — рече Зоран."

„Расплићући" ријеч „ако" и њена значења, сплела се прича о оној која ју је најчешће изговарала. Ријеч, прича и јунак се показују међусобно чврсто повезани. Ријеч повезује писца и критичара, живот и литературу. Сплитање и расплитање ријечи потврђују се као сплитање и расплитање приче, као грађење и тумачење јунака, као дијалог писца и критичара у којем је једино споран понеки лингвистички термин.

Један вид „отварања" јунака јесте разговор, други је ћутња и стрпљење. Писац је стрпљив занат и тражи од човјека који му се посветио да је у њему непрестано. То уочава управо Шарло, који би желио да сакрије своју тајну; јунак који се плаши откривања:

„Опасан си, с ћутањем питаш, видим: у стрпљивом си занату, непрекидно писац. Мораћу да те избегавам.

(...)

Па све ћеш о мени сазнати, а ја то не волим. Плашим се, имам своју тајну."

У тој игри откривања и отварања човјека није само писац активан, већ и његов јунак. Не отвара писац јунака сабесједника, већ чини — ријечима, ћутњом и стрпљењем — да се јунак отвара:

„Ух, опет грешим. Не откриваш ти мене него се ја откривам, имаш чудну снагу у својој ћутњи."

И пишчев и критичарев занат се могу, дакле, разумјети као откривање и самооткривање; као отварање јунака кога писац портретише и писца кога критичар тумачи. Пишчево, односно критичарево мајсторство је у томе да наведе јунака, односно писца, и на самооткривање. Тајна је, међутим, и у сплитању и расплитању ријечи које нас вежу и за живот, и за литературу.

Приповиједетка је и зато нешто што се догоди, посрећи или не посрећи. Око „туђе" анегдоте се могу срећно уплести и расплести ријечи, оживјети ситуације, као што са својим доживљајем и даровит човјек, и мајстор минијатуре — а Влада Булатовић Виб је то несумњиво био — не мора увијек срећно изаћи на крај. Као што се ни самом Исаковићу, нити било ком писцу на свијету, свака прича или пјесма, једнако посрећити не може. Иначе умјетност не би била тајна.

Прича је разонода, „души посластица", за двојицу сељака кумова из минијатуре *Вајда*. Прича извире из њиховог богатог животног искуства:

„Између себе разговарамо, увек *неку згоду, прилику нађемо*. Већ смо *стари људи и кроз нас су прошле многе свадбе, кумства и жалосне превремене сахране*, и то мора да буде. Наравно, ишли смо и онима којима је ред да се покопају. Наилазиле су *несреће, поплаве, градобитне године, многе погибије, и рат* се прошао, *заробљеништва*, и *вашар* о Великој Госпојини, *прича је у нама увек много*, неке смо већ заборавили, па нам је *свака нова*, истерујемо *разоноду*." (Подвукао Ј. Д.).

Наратор, Радоје Новичић, и његов кум су *стари људи* кроз које је прошао добар комад живота. Грађа и „згоде" за њихове приче су по правилу кључни тренуци у људском животу: тужни и весели *празници, обреди* и *ритуали*: сахране, свадбе, кумства, вашари, а највећма *граничне ситуације*, несреће, индивидуалне и колективне: рат, заробљеништво, многе погибије, поплаве, градобитне године. Грађа је, дакле, за нове приче узимана из живота, али из оних животних ситуација које нису свакидашње, које су преломне, изузетне, у којима се искуство згушњава. Наратор *Вајде* развија цијелу теорију кратке приче, „згоде". Он има повјерење у *архајску позицију приповједача* и у *архајску функцију приповиједања*: приповиједа се о граничним ситуацијама, причање је одбрана и отимање човјека од смрти, „из црнине". У томе је спој архајског и модерног.

ВОЛФ ШМИД

ПАРАДОКСАЛНОСТ ПУШКИНА

Пушкин као парадокс

Александар Пушкин је посве противуречна појава. И као личност, и као јунак мита о себи, он представља један од најкрупнијих парадокса руске литературе.

Још за Пушкиновог живота, Гоголь га је назвао „руским националним песником", „изузетном, може бити, јединоm појавом руског духа", одразом „руске природе, руске душе". „Сам његов живот је", пише Гоголь, „савршено руски".[1] Али спољашњост ове отелотворене рускости испољавала је очевидне трагове етиопског прадеде. Пушкин је волео себе да назива црнцем и „веома је држао", како је то рекао Синьавски, „до своје црначке спољашњости и своје афричке прошлости".[2]

Руски национални песник, кога су лицејски другови називали „Французом" и чије је књижево формирање прошло у знаку Волтера, био је по свом духовном устројству, по свом стваралачком гесту, по свом писму — неруска појава. Овај парадокс је сјајно уочио Томас Ман, називајући Пушкина „словенским латинистом" („slawischer Lateiner").[3]

Почевши од Гогољевог поређења Пушкиновог језика с вокабуларом у коме се садржи „све богатство, снага и пластичност руског језика"[4], Пушкин је сматран творцем руског књижевног језика и оснивачем нове руске књижевности. Али

---

[1] Гоголь Н. В., *Несколько слов о Пушкине* (1834) в: Гоголь Н. В., *Полное собрание сочинений*, М., Л., 1937—1952. Т. 8. С. 50.

[2] Синявский А., *Прогулки с Пушкиным*, в: Терц А., *Путешествие на Черную речку и другие произведения*, М., 1999. С. 88.

[3] Mann Th., *Über Puschkin* (1937), in: Mann Th., *Gesammelte Werke in 13 Bden*, Frankfurt a. M., 1990. Bd. 13. S. 839.

[4] Гоголь Н., *Несколько слов о Пушкине*. С. 50.

Пушкин, као што је познато, није основао нову књижевну школу и њој одговарајућу традицију. Лаконизам и јасност његове речи, конкретност и прецизност његових ликова тешко је назвати типичном појавом руске књижевности.

Парадокси осећања

Није чудно да песник, који у својој личности оваплоћује мноштво противуречности, у свом стваралаштву тежи стварању парадокса у разним плановима дела. Пушкинов свет и Пушкинова поетика су у потпуности парадоксални. Размотримо парадоксе Пушкинових дела по следећим плановима: парадокси осећања, парадокси карактера, парадокси акције, парадокси судбине, парадокси онтологије, парадокси жанра и, најзад, парадокси саме књижевности.

Обратимо пре свега пажњу на парадоксалне појаве на нивоу приказиваног света. У Пушкиновом свету широко је распрострањена противуречност осећања, емоционални парадокс. Већ у *Посвети* у *Кавкаском заробљенику* говори се о томе да ће читалац у овој поеми наћи „притувречности страсти" (IV, 92).[5] Парадоксалну природу осећања, људску склоност према противуречностима Пушкин открива у *Евгенију Оњегину* на примеру главне јунакиње. Татјану, персонификацију његове поезије и, можда, тајну инкарнација њега самог,[6] аутор карактерише парадоксима које је уочио у себи самом. Госпођица васпитана на западној књижевности, која у себи обједињује — како пише Андреј Синњавски — „руске укусе са француским навикама, здрави смисао са магловитим сањалаштвом, великосветски сјај са провинцијалношћу",[7] верује, у складу „са предањима народне старине" — као уосталом и сам аутор — у сваковрсна предсказања и знамења,[8] ма како страшни били:

---

[5] Сви цитати из Пушкинових дела и писама дају се према издању: Пушкин А. С. *Полное собрание сочинений.* М.; Л., 1937—1959. Римска цифра означава том, арапска — страницу. Уз цитирање текста *Евгенија Оњегина* (ЕО) број главе се означава римским бројем, а строфе и стиха — арапским.

[6] Уп. Синявский А., *Прогулки с Пушкиным*, С. 20.

[7] Ibid.

[8] Паралелизам између карактера јунакиње и аутора је очевидан. Пушкин, као ученик француског 18. века, био је склон веровању у окултне силе, како то и показују неки његови поступци у важним животним ситуацијама. Петар Грињов, правдајући своје веровање у пророчанско значење снова, пише (у многоме и у име аутора): „Читалац ће ми опростити јер из искуства зна, како је својствено људима да се предају сујеверју, без обзира на свеопшти презир према сличним предрасудама". (VIII, 289).

Па? Много чудних тајни
У страшноме је нашла она.
Природа чини такве ствари
Противуречном увек склона. (ЕО, V, 7, 1—4)

И елегијска лирика Пушкина обилује емоционалним парадоксима. Зрели Пушкин све недвосмисленије остварује стару дефиницију овог жанра.[9] Боало је предметом елегије називао „des amants la joie et la tristesse" („радост и тугу заљубљених"). Хердер је елегији приписивао „die sinnlich vollkommene Beschreibung unserer vermischten Empfindungen" („савршени осећајни опис наших помешаних осећања").[10] Лицејски наставник Пушкина, Александар Галич, дефинисао је елегију као „сетно и весело певушење".[11] Таква двогласност елегије, која се од давнина приписује двоструком тону лидијске флауте испољеном у метричком устројству елегијског дистиха, у руској поезији се ретко остварује. Суморна елегија је у Русији и била, у суштини, управо суморна. Зрели пак Пушкин меша не само мотиве смрти и живота, него и различита расположења. „Мој јад је лак и светла моја сета" — звучи у љубавној елегији *На грузијске брежуљке ноћна тама слета* (1829, III, 228). У болдинској елегији *Безумних лета угасло веселье* (1830, III, 158) Пушкин остварује *сукоб* емоционалних позиција. Тегобна свест о немогућности среће („На свету среће нема" или „Мој пут је худ. Обећава ми рад и тугу / Будућности узбуркано море") праћена је парадоксалним оптимистичким исказима субјекта који се супротставља сумору:

Ал нећу, друзи моји, ја да умрем;
Хоћу да живим, у мислима и патњи.

За Пушкинов приступ теми карактеристично је да је у пречишћеном рукопису последњи стих гласио: „Хоћу да живим, у мислима и *машти*". (III, 838, курзив мој — В. Ш.)

Нескривено мешање супротних расположења среће се и у дистиховима елегије *Bajap* (1836, III, 416, подвукао — В. Ш.):

И тужан и весео *улазим, мајсторе, у твој атеље:*
(...)

---

[9] Сендерович С. Алетейя, *Элегия Пушкина „Воспоминание" и проблемы его поэтики*, в: Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 8. Wien, 1982.

[10] Превод С. Сендеровича.

[11] О цитираним дефиницијама видети код: Сендерович С. Алетейя, С. 110—117.

Ту је Аполон — идеал, тамо Ниоба — туга...
Лепо ми је. Али међу мноштвом пустољивих идола
тужан проходим. Са мном старог Дељфига нема.
(...)

Семантичку противуречност може да прати и аналогни формални контраст. На тај начин се у елегији *Време је, жено моја. Покоја срце иште* (1834, III, 330) добија ритмички контраст. Позив „време је" обично се употребљава као позив на одлазак, на промену свог положаја, а овде се испоставља да је реч о позиву на смирење. Присутна парадоксалност ванредно се истиче сударом ритмичких структура оба полустиха шестостопног јамба. У првом полустиху, који изражава позив, јампски акцент синтагме оснажује припадајућу јампску стопу — „Време је, жено моја." Стопе се поклапају с речима.* У другом пак полустиху, који доноси мотив покоја, долази до налегања трохејског акцента речи, тј. акцента који се не поклапа са наглашеностима јампске стопе — „Покоја срце иште".

И у поезији и у прози Пушкина не једанпут срећемо емоционални парадокс сличан постоперативној депресији. Дело је завршено, али уместо очекиване радости, стваралац наилази у свом срцу на „неразумљиву тугу". Очигледан пример такве постоперативне депресије срећемо у елегијском епиграму *Дело* (III, 20), написаном 1830. године, непосредно након завршавања *Оњегина*.

Стиже и жељени трен: завршен рад је многолетни.
Зашто ме нејасна туга тајно нагриза сада?
Зар да, свршивши подвиг, стојим ко надничар неки
Што нетом прими плату а посла ниоткуд новог?
Зар ми је жао дела, пустољивог ноћног друга
Весника златне зоре, парњака светих пената?

То је парадокс у свом изворном облику. Парадокс је по Аристотелу оно „што противречи раније пробуђеном очекивању".[12] Завршивши многогодишњи рад, песник је запањен „неразумљивом тугом", која израња мимо сваког очекивања. Парадоксалност депресије израња, може бити, још приметније у два стиха коначне редакције (III, 841), који су потом ипак одбачени:

Тихо ја одлажем перо, тихо кандило гасим.
Зар ми у душу неће жуђена радост да груне?

---

* Тај аспекат еуфоније није преводив на српски језик због природе српског акцента. — Прим. прев.

[12] Aristoteles. *De arte rhetorica* 1412a.

Парадокс непојмљиве туге ствараоца који је свој рад успешно привео крају среће се још два пута у делима прве болдинске јесени, како у прозном тако и у пародијском виду. У новели *Укопник*, јунак, који се приближава новој кућици, „која га већ одавно беше очарала, те ју је најзад и купио за поприличну своту новаца" с чуђењем осећа да му се „срце не радује"... (VIII, 89). У *Историји села Горјухина* Белкин завршава своје историографско дело речима:

„Данас ... завршивши свој тешки подвиг, одлажем перо и с тугом идем у свој врт да размислим о ономе што сам урадио. Све ми се чини да, написавши Историју Горјухина, више нисам потребан свету, да сам испунио дужност и да је време да отпочинем!" (VIII, 133).[13]

Парадокси карактера

У Пушкиновој прози наилазимо на честе парадоксе у карактеру јунака. Међусобно сукобљене црте карактера испољавају се у појединим случајевима на позадини противуречности између потенције и чина, предиспозиција јунака и његовим стварним понашањем. Такви су примери Силвија и Хермана. Силвио који, мада у мировини, три пута дневно вежба гађање из пиштоља и цео свој живот посвећује идеји освете, на крају ипак не пуца у грофа. Херман, „коцкар у души" (VIII, 235), који, како потврђује поуздани сведок, проводи „целе ноћи ... за коцкарским столом, пратећи с грозничавим заносом различите преокрете у игри", не усуђује се да сам уђе у игру. Стрелац који не потеже оружје и коцкар који не улази у игру — то су, дакако, само почетни парадокси. Али и када јунаци превладавају самоограничења, претварајући могућност у стварност, све се завршава фијаском. Осветнику освета не полази за руком, а коцкар због своје непромишљености губи све, тј. и наследство од оца и све раније добитке.

Слично се дешава и у *Станичном надзорнику*, где се развија оксиморон „слепог надзорника". Када надзорник напокон прогледа, тј. постане очевидац среће тобожње „заблуделе овчице" и „вука" Минског, он се враћа на своју станицу и од туге се одаје пијанству.

---

[13] На кореспонденцију мотива епиграма *Труд* и *Историје села Горјухина* већ су обраћали пажњу: Черняев Н. И. *История села Горюхино*, в: Черняев Н. И., *Критические статьи и заметки о Пушкине*, Харьков 1900, С. 543—545; Томашевский Б. В., *Заметки о Пушкине*. 2. Белкин и Гиббон, в: Временник Пушкинской комиссии, Т. 4—5, 1939, С. 484—485. На паралелизам са *Укопником* указала је: Петрунина Н. Н., *Первая повесть Пушкина* (*Гробовщик*), в: Русская литература, 1983, С. 74—76.

Контраст између супротних црта карактера повећава се, по правилу, интертекстуалним алузијама. На пример у *Мећави* пројекција јунакиње на њене интертекстуалне еквиваленте разоткрива у њој несклад између тешко помирљивих страна. С једне стране, она се приказује као девичанска Артемиза, што већ представља оксиморон, пошто је античка Артемиза била узор верне удовице, а с друге стране италијанске речи „se amor non e che dunque" (VIII, 84) које можемо посматрати и као цитат из 132. Петраркиног сонета *Посвећено Мадони Лаури*, и као њихову пародију из фриволних *Разматрања* писца из епохе препорода, Пјетра Аретина, бацају посебну светлост на строгу моралност јунакиње. На средокрађи противуречних интертекстуалних веза одвија се парадоксалност кокетне Артемизе.

Пушкинови парадокси карактера надахнули су Достојевског, пажљивог Пушкиновог читаоца, на стварање његових познатих парадокса душе.[14] Није случајно што у *Записима из подземља* и аутор и приповедач-парадоксалист више пута упућују читаоца на Пушкинов *Пуцањ*.[15]

У неким Пушкиновим прозним делима парадоксалност карактера задобија метатекстуалне нијансе. У *Пиковој дами* парадокс коцкара који не игра изазива чуђење код правих играча и приморава Томског да, коначно, исприча своју анегдоту. У друштву коцкара први ступањ чудноватости је Сурин — који улаже крајње опрезно, никада не пада у ватру и не да се смести — али који ипак стално губи. Његова истрајност задивљује остале играче. Од овог парадокса још је чудноватије Херманово понашање: „Шта тек рећи за Хермана! Никада се није машио карата ... а седи са нама до пет сати и посматра нашу игру!" (VIII, 227). Томски се труди да засени тај парадокс једним још чудноватијим, помињући своју баку која не улази у игру, што је сасвим несхватљиво. Његови другови у чињеници што старица не игра карте, не препознају парадокс: „А шта ту има чудног ... што се осамдесетогодишња старица не карта?" (VIII, 228). Да би демонстрирао прикривену парадоксалност своје баке, Томски прича анегдоту која са своје стране наводи Хермана на жељу да овлада тајном *Venus moscovite*. И тако се, у овој метатекстуалној новели, „шарени фараон"[16] текстова и жанрова открива посредством три парадокса, који са сво-

---

[14] Gerigk H.-J., *Dostojewskijs „Paradoxalist": Anmerkungen zu den „Aufzaichnungen aus einem Kellerloch"*, in: Das Paradox. Eine Herausforderung des abendlandischen Denkens / Ed. Geyer P., Tubingen 1992, S. 481—497.

[15] Шмид В., *Проза Пушкина в поэтическом прочтении. Повести Белкина.* СПб. 1996, С. 195—199.

[16] Уп. „А мисли пред њим пуне сања / Свој шарени фараон држе" (ЕО VIII, 37, 3—4).

јом растућом интензивношћу побијају један другог као карте у игри.

У *Укопнику* се срећемо са минус-парадоксом. Условном књижевном контрасту између ћуди и заната супротставља се стварно одсуство таквог контраста:

„Просвећени читалац зна да су и Шекспир и Валтер Скот приказали своје гробаре као веселе и шаљиве људе, да би овом супротношћу изазвали што јачи утисак у нашој машти. Поштујући истину, ми се не можемо угледати на њих, него морамо признати да је нарав нашега укопника сасвим пристајала његовом суморном занату." (VIII, 89)

Условни контраст се одбацује као реторски поступак, усмерен само на ефекат. Деловању на читаоца претпоставља се „поштовање истине". Али таква књижевна полемика прикрива да, у ствари, руског укопника код Пушкина много тога везује са гробарима из енглеског подтекста, и да у датом плану повести парадокс има одлучујућу улогу.

У извесном смислу је метатекстуалан и парадокс карактера у *Госпођици-сељанки*. Представљајући јунакињу, приповедач хвали привлачност провинцијских гопођица, чији главни квалитет јесте — „*особитост карактера, самобитност* (individualite), без чега, по мишљењу Жан Пола, нема ни људске величине" (VIII, 11; оригинални курзив). Оксиморонски наслов повести је оправдан, како се на почетку чини, мотивом пресвлачења. Али се после испоставља да Јелисавета Муромскаја и стварно спаја у себи противуречне црте. Спој супротности не опстаје само захваљујући реторици, или игри, или древном поступку комедије *qui pro quo*. Маска не скрива суштину карактера, као у *Игри љубави и случаја* Маривоа, него је, шта више, разоткрива. Јелисаветине улоге — нису обмана, оне на парадоксалан начин откривају оно противуречно у њеном *indivudualite*. У Јелисавети постоји истовремено и нешто од сеоске девојке и од светске госпођице епохе Луја XIV. Отуда је на страни провинцијске шипарице несумњива предност у односу на престоничке даме које, „вероватно, добијају боље образовање", али чији карактер је обезличен великосветским навикама и чије душе су „ једнообразне као и њихови украси за главу" (VIII, 111).

Парадокси радње

Парадоксалност неретко одређује и поступке јунака као и њихову мотивацију. Парадоксалне акценте, на пример, носе

Салијеријеви монолози. Њихово исходиште је — неправичност неба:

Сви веле: нема на земљи истине.
Ал ни на небу је зато нема (...)
Зар је то твоја правда, господе,
Да дар свештени, генић бесмртни
Не дајеш оном који изгара
У љубави, у жртви усрдној
У вечном раду и молитви, —
Већ озарујеш главу безумног
И пустог лењивца... (VIII, 123—124)

Одслушавши неколико звукова из Моцартовог *Requiem*-а, патећи и усхићујући се истовремено, Салијери кличе:

(...) — Боже! — Моцарте,
Ниси достојан себе самога.
(...)
Моцарте, бог си, а сам не знаш то (VII, 127)

Отровати генија — за Салијерија то значи спасти уметност:

Која је корист, буде ли Моцарт жив
И нову славу још те постигне?
Слави ли тиме уметност? О, не!
Она ће пасти, чим он ишчезне (VIII, 128)

Убица је изабраник који приноси себе као жртву у име музике, али пре свега ради њених жреца и посленика. Због тога, када је Моцарт испио отров из чаше, Салијери може да призна кроз сузе:

Ове сузе
Први пут лијем: и болно прија;
Ко да сам тешки испунио дуг,
Ко да сам ножем себи одсеко
Болесни део. (VII, 133)

На сличан, парадоксалан, начин правдаће се Велики инквизитор код Достојевског. Он исправља Божју творевину, жртвујући спасење своје душе зарад среће милиона. У његовој парадоксалној аргументацији амбициозни Бог захтева немогуће од човека којега је сам он створио слабим. Хришћанско ми-

лосрђе према слабима не испољава Христос, већ он, Велики инквизитор, безбожни тужитељ Бога, који је људе лишио слободе одлучивања.

Парадоксима обилује роман *Капетанова кћи*. Пугачов представља у целини противуречну фигуру — он је и окрутни одметник од закона и штедри доброчинитељ. Али парадокс се испољава пре свега у логици радње. Поклонивши скитници-„водичу" зечији зубун, Петар Грињов не само да добија много драгоценије уздарје, него три пута бива спасен од стране свога окрутног покровитеља. Овде се реализује древни парадокс губитка као добитка, који води све до стоичке атичке комедије Менандра и Филемона. Овај парадокс се испољава у још једном односу. Стари Грињов, шаљући сина у удаљени гарнизон, саветује га пословицом „Чувај рухо док је ново а част одмалена", а мајка му налаже да „чува ... здравље" (VIII, 182). Сва три блага — рухо, част и здравље — младић у потпуности чува, али на парадоксалан начин, увек изнова их стављајући на коцку и на тај начин нарушавајући родитељски завет. Да је Петар Грињов на почетку мећаве послушао слугу Севељича и да се вратио, не би имао прилике да Пугачова учини обавезним према себи; да, по савету слуге, није поклонио непознатом самозванцу детињи прслук, не би изазвао ланчану реакцију која се заснива на пословици „Чист рачун — дуга љубав". Да Грињов није ризиковао живот, сасвим сигурно би га и изгубио.

Парадокси судбине

У Пушкиновом наративном свету у радњу се често уплиће судбина, отворено држећи страну срећницима, на пример Минском, грофу, лакомисленом Бурмину, а безобзирно изневеравајући губитнике, тј. Вирина, Силвија, Владимира. Тешку судбину несрећника Пушкин, ипак, ублажава, уводећи парадокс среће-несреће, према формули присутној у поднаслову једног од подтекстова *Белкинових ūрича* — „Свако зло има своје добро".[17] И стварно, да ли је очај губитника баш сасвим оправдан? Каква срећа би могла да очекује станичног надзорника да је несташна лепотица-кћи остала код куће; или ситничавог Владимира у браку са предузимљивом Марјом Гавриловном? То што се на први поглед чини не-успехом, испада у

---

[17] Мисли се на оперу-водвиљ Николаја Хмељницког *Суженого конем не обьедешь, или Нет худа без добра* која се током 1821. године у обе руске престонице давала с великим успехом.

крајњем резултату спасоносним. Невоља је само у томе што су несрећници у свету *Белкинових ūрича* до те мере слепи и заслепљени да не могу да схвате колико су имали среће у својој тобожњој несрећи.

Парадокс судбине се открива и у финалу *Пикове даме.* Херманов пораз представља казну за насиље над жанровима и дискурсима, јер он је чудесном придао значење регуларно-обавезујуће и неизоставне реалности. Парадокс се састоји у томе, што се неодрживом показала позиција самог коцкара а не тајна трију карата. А магија се, пак, потврдила на најубедљивији начин — у све три партије три тајанствене карте постају добитне.

Парадокси онтологије

Централно место у стваралаштву зрелог Пушкина заузимају парадокси онтологије. Њихова класична варијација јесте парадокс живота и смрти типа „живети значи — умирати". Пушкин нам нуди крајње прозаично лице овог парадокса у новели *Укоūник*, где јунак живи на рачун својих клијената. Живот на рачун смрти — то није апсурд него парадоксална истина укопниковог постојања. Када поднапити патролција Јурко предлаже укопнику, као и свим осталим занатлијама скупљеним код обућара Шварца, здравицу за његове клијенте, Немци-суседи прсну у смех. У смеху Немаца у ствари нема ничег увредљивог за укопника. Тај смех је просто спонтана реакција на изненадно откриће одиста парадоксалне околности укопничког заната. Али сам укопник не може да се смеје, јер је он већ давно претворио неспознати парадокс свог заната у апсурд. Као прво, он сам живи у својој новој кући, жутој попут лица мртваца, као у ковчегу, припадајући више смрти него животу, препустивши кухињу и гостинску собу мртвачким сандуцима који су, како показује познати Пушкинов цртеж, наслагани као застрашујуће планине, истискујући сваки живот. Друго, укопник мисли и говори о мртвима као о житељима сандука које прави, и који им замењују куће. Зато покојни бригадир и може, у име „тога читавог поштованог друштва" које је дошло на укопников позив, да каже да су „*код куће* остали само они који нису били у стању да дођу, јер су се сасвим распали или су им остале саме кости без коже" (VIII, 93, курзив мој — В. Ш.).

Зрели Пушкин воли да се враћа говорним клишеима који се употребљавају у преносном значењу, као што су пословице, изреке, обрти речи, метафоре и предсказања, истичући њихов

првобитни, дословни смисао. Говорни клишеи и свакодневне сујеверице сижејно се развијају и реализују у смислу сасвим неочекиваном за оног ко их употребљава. На тај начин стално се генеришу парадокси: говорни клише испада веродостојан и у исто време лажан. Они, који употребљавају дати клише, греше по правилу локално, такорећи „доксално", али сижејно су у праву, што они, ипак, не могу да појме. Овај процес де-семиотизације или реификације не тиче се само говорних клишеа, него и других семиотичких система, као што су пиктографски, колористички или пластични симболи.

На тај начин можемо разматрати *Пикову даму* као сижејно развијање њеног оксиморонског наслова, као причу о „дами с копљем". У свим овим случајевима парадоксалност проистиче из сливању двају планова (који се јасно разликују по докси) тј. реалистичког и фантастичког постојања, семиотичког и предметног статуса предмета.

Идеја о двоструком карактеру, о интерференцији између знаковности и предметности, између означујућег и означеног — привукла је Пушкина теми статуе. Поменута интерференција доводи до снажних противуречности, када се оријентација на знаковност смењује или повезује са оријентацијом на предметност. У најогољенијем виду парадоксотворно померање и сажимање тих гледишта налазимо у епиграму *Царскоселска статуа*:[18]

Ћуп са водом испустивши, о стену га дева разби.
И жалосно седи дева, држећи разбијен ћуп.

До сада смо имали пред собом само оријентацију на радњу и ситуацију, које се означују и подразумевају од стране статуе као знака. Сада се тачка гледишта мења, показатељи означеног, тј. вода која се излива из ћупа и девојка што сетно седи, пресликавају се на материјалне одлике означујућег, тј. неисцрпну струју као елеменат скулпторског дела са његовим неизмењеним знаковним материјалом. Такво померање и преклапање гледишта подстиче чуђење, карактеристично за сусрет с парадоксом:

Чудо! Не сахне воде млаз из сломљеног ћупа;
Дева над вечитом струјом, вечито жалосна седи. (III, 231)

---

[18] Уп. Kletzke D., *Poetologische Gedanken in Puškins elegischem Distichon „Carskosel'skaja statuja"*, in: Romantik-Moderne-Postmoderne, Frankfurt a. M. 1998. S. 62—70.

Парадокси жанра

Парадоксално је и Пушкиново опхођење са жанровима, по свом обједињавању језика и говорних сфера које се међусобно искључују. У поезију Пушкин уводи елементе прозе, а у прозу — поетску стихију. Прозаизација поезије долази до изражаја претежно у зрелим елегијама. Поетизација прозе се, опет, највише испољава у *Белкиновим причама*. Наравно, мешање језика и поступака карактеристичних за одређене жанрове, само по себи није парадоксално. Али парадокс настаје управо стога што поетски поступци у прози и прозни поступци у поезији не подривају њихову основну сферу, не уздрмавају је, чак и не слабе, него је, напротив, оснажују. Пушкин је сувише добро познавао неотуђиву својеврсност како поетског тако и прозног пола уметничког света, да би настојао на било каквој њиховој хибридизацији. Поетска проза и прозаизована поезија остају проза и поезија, само још осетније као такве, под претњом супротне стихије.

Жанровски парадокс Пушкина повезан је са парадоксом рецепције, који се јасно осећа у *Белкиновим причама*. Само нас поетско и помно читање те прозе, тако рећи „пешице", уз честа заустављања и ослушкивања сваке речи доводи до оног поетског смисла, тј. до многостране прозе живота и противуречне прозе људске душе, што и чини одлику овог ремек-дела. Прозно и журно, усмерено ка расплету читање, доспева само до оног неоригиналног смисла који се крије у поезији подтекста.

Следећи парадокс се тиче међусобног односа површине и дубине Пушкинових текстова. Пушкину је, како знамо, страна свака експлицитна филозофија. Тим пре је његово стваралаштво испуњено имплицитним филозофским смислом. Смисао се код Пушкина рађа у напрегнутом али ипак уравнотеженом узајамном утицају стилова, језика, дискурса, жанрова. На тај начин, Пушкинова дубина се налази на површини текстова. То, ако заоштримо парадокс, и јесте дубина скривена на површини.

Парадокси интертекстуалности

Са поменутим парадоксом повезан је парадокс интертекстуалности. У Пушкиновом стваралаштву уочавамо чудну закономерност — што више подражава туђе текстове, то слободније се развија његова оригиналност. За своје испољавање Пушкинова оригиналност изискује одређени пре-текст. За Пу-

шкина није *inventio*, способност имагинирања нових сижеа, карактеристична црта талента. Није случајно што он Ивану Петровичу Белкину, једном од својих ироничних аутопортрета, приписује „недостатак уобразиље" (VIII, 61). Белкин препричава догађаје „које је чуо од разних особа", измишљајући тек њихова имена и заједећи имена насеља из своје околине, како вели његов сусед из Ненарадова. На исти тај начин поступа и Пушкин, градећи сижее из хетерогених мотива светске књижевности и преносећи их у руски амбијент.

Пушкинова сфера је — интертекстуалност. Али, она се не да свести ни на органски след ни на утицај претходника, ни на подражавање, ни на пародију, ни на гетеовско усвајање (*Anverwandeln*). Постоје два основна вида Пушкинове интертекстуалности. Први се састоји у томе да Пушкин уноси исправке у неумесности и бесмислице условних сижеа и продубљује их психолошки, супротстављајући им свој нови, сасвим неочекивани модел стварности. Уметност Пушкина — то је уметност контрафакта, који се испољава како у стилу тако и у тематици. Он сам је назвао тај метод — „вез нових шара по старој мустри".[19] Пушкин, тако, узима сентиментално-идиличну Карлхофову причу *Сшанични надзорник* и преокреће њен сиже наглавце или, тачније, поставља га на ноге. Карлхофов јунак, осиромашени трговачки син који се школује у Гетингену, жени се својом вољеном Лизом упркос очајничком противљењу оца и одводи девојку из Петербурга на сеоску поштанску постају, где младић постаје надзорник и где заљубљени пар води скроман али срећан живот, окружен многобројним породом. Пушкин овој идили супротставља огледалски изокренут сиже, у коме јунаци мењају улоге. Овај вид интертекстуалности, контрафакт, код Пушкина увек подразумева ревизију условности.

Други вид интертекстуалности је исто карактеристичан. Пушкин оставља у својим лаконичним текстовима мноштво празнина, шупљина, недоречености. Ове празнине се пре свега тичу главних психолошких побуда јунака. Зашто Херман, напуштајући спаваћу собу умрле грофице, не мисли на изгубљену тајну, него на некадашњег љубавника који се пре шездесет година прикрао у исту ту спаваоницу бивше московске Венере? Упућујући читаоца на туђе текстове, Пушкин га наводи да попуни празнине туђим мотивима. На овај или онај начин, или по аналогији или по контрасту. При томе Пушкин не допушта доношење коначних одлука, него подстиче на експеримент. На тај начин Пушкин васкрсава и сасвим заборављене текстове.

---

[19] Уп. *Роман в йисьмах* (1829), VIII, 50.

Парадоксалност Пушкинове интертекстуалности састоји се у томе да се нова реч о књижевним сижеима, који се демонстрирају у свој њиховој ограничености и неубедљивости, артикулише на језику самих тих сижеа.

Парадокс књижевности

Размотримо најзад парадокс књижевности који представља варијанту класичног парадокса *Лажац*: „Епименид са Крита вели: Сви Крићани лажу." Овај образац семантичког парадокса поседује три особине које се сматрају кључнима за парадокс уопште — противуречност, ауторефлексивност и круголикост.[20]

У Пушкиновом наративном космосу многи јунаци су — читаоци књижевних дела. „Татјана у дубине шума / С опасном књигом сама слази..." (ЕО III, 10, 5). О јунакињи је речено:

Са каквом пажњом сад Татјана
Над љубавним романом бдије
И како живо очарана
Заводљив отров његов пије! (ЕО III, 9, 1—4)

И Силвио поседује књиге, „већим делом војне, али и романе". (VIII, 65) Самсон Вирин се руководи Библијом, и његово скромно пребивалиште красе четири слике са приказом историје блудног сина. Владимирово понашање и његов план отмице вереницe одају да је и он љубитељ романа. Ипак, сувише буквално схватање књижевности, живот према њеним обрасцима, имитирање њених јунака има „погубне последице".[21] Татјану чека велико разочарање. Силвио гине у ослободилачкој борби Грка, међу којима након три године умире и лорд Бајрон. Вирина, који је допутовао у Петербург у улози доброг пастира и који се враћа кући без успеха, пијанство тера у гроб. А Владимир гине у бици с Французима, чију књижевност је сувише буквално применио у животу. Пушкинова ироније циља у схематичност књижевности, у окамењеност живог живота, у понављање истине. Књижевност — то је докса. А истина пак, непоновљива и непредвидива, јесте парадокс, тј.

---

[20] Уп. Hughes P. and Brecht G., *Vicious Circles and Infinity: A Panoply of Paradoxex*, London 1975.

[21] Уп. наслов повести А. А. Перовског-Погорелског *Пагубные последствия необузданного воображения* (1828).

остварује се изван сваке схеме, мимо писаног. Књижевно приказивање, са њему својственом стилизацијом и схематизацијом, никада не може да овлада слојевитом и неизвесном стварношћу. Парадоксално је, пак, управо то, да се та метатекстуална критика пружа управо у форми књижевности.

Парадоксална (са своје круголикости) самокритика књижевности особито упечатљиво је прозвучала у метатекстуалној новели *Пикова дама*. Пушкин овде представља читав низ приповедача, чије приче су забавне али сумњиве са тачке гледишта истинитости. У тај низ аутор је уврстио и себе. Први бео-чуг у ланцу је — Сен Жермен, поседник тајне. У *Записима* Казанове, на које се позива Томски, Сен-Жермен је представљен као шарлатан и разметљивац, али у исти мах и као шармантни беседник, чије неверодостојне приче сви слушају с одушевљењем. „Лакомислени" Томски, који је читао Казанову, није увек поуздан извор, па чак ни када прича своју анегдоту и њоме фатално заокупља Хермана. А Пушкин нам преноси причу Томскога и Херманове доживљаје, при томе сам заводећи читаоца, и подстичући га на тумачења која би могла да открију тајну новеле. У овом низу, књижевни аутор наступа као забављач-шарлатан, који нам не нуди поуздану истину, него добро испричану причу, у чију референтност не вреди да се поуздамо, а поготово не на начин како се Херман поуздао у анегдоту Томскога.

Како изаћи из овог зачараног круга темељног парадокса књижевности? Пушкин нам сам показује пут у новелама *Мећава* и *Госпођица-сељанка*. Марја Гавриловна, Бурмин и Јелисавета Муромска такође спадају у круг читалаца. Али они не постају жртве фикционалних схема, шта више — они се поигравају књижевношћу, употребљавајући књижевне позе и цитате као оруђе у постизању својих љубавних циљева, као средство завођења, удварања, освајања. Ту нема никаквих претензија на истинитост. У књижевном и љубавном двобоју нема ни трага насиља, јер се жртва предаје уз највеће задовољство. Једини излаз из парадокса књижевности представља — одрицање од неизоставности истине, признавање пуновредности игре.

Превела с руског
Драгиња Рамадански

** У овом преводу студије В. Шмида коришћени су и постојећи објављени преводи из поезије и прозе А. С. Пушкина: *Евгеније Оњегин*, у преводу Милорада Павића; *На грузијске брежуљке ноћна тама слеже*, у преводу Ирене Грицкат; *Уметнику, Време је...* у преводу Владимира Јагличића; *Моцарт и Салијери, Уклетник*, превод у редакцији Божидара Ковачевића. Све остале цитате из Пушкина за ову прилику превела је Д. Рамадански.

ДРАГАН ПРОЛЕ

ЖИВОТНИ СВЕТ И ИНТЕРСУБЈЕКТИВНОСТ

Постављањем проблема „природног" света на феноменолошке основе, Хусерлов филозофски интерес није био усмерен на питање кореспонденције моје представе о свету и самог света, већ на разумевање појављујућег у својој појавности, другим речима, на феноменалност света. Сазревање феноменологије текло је у знаку неуморних Хусерлових настојања да на задовољавајући начин одговори том проблему и захтевима који су њиме пред феноменологију стављени. Кулминација тих настојања огледа се у позној концепцији онтологије животног света. Будући да је већ за прво одређење[1] карактеристично да се животни свет појављује у конексу са интерсубјективношћу и да нагласак није стављен на појам живота, већ на интерсубјективно фунгирање — овај рад ће покушати да укаже на системски значај појма животног света у хоризонту проблема интерсубјективног заснивања феноменолошке филозофије.

Са откривањем тешкоћа везаних за статичку конституцију и њиховим решавањем путем увођења генетичке конституције, у предњи план Хусерлове феноменологије ступио је један нови проблем — проблем интерсубјективности. Иако откриће генетичке конституције није био одлучујуће за настанак феноменологије интерсубјективности, јер је до првих формулација тог проблема Хусерл дошао знатно раније,[2] ипак треба констато-

---

[1] „Животни свет је природни свет — у ставу природног живота ми смо живо фунгирајући субјекти уједно са отвореним кругом других фунгирајућих субјеката" Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*, Hrsg. Marly Biemel, Husserliana band IV, Haag 1952, S. 375.

[2] Роберт Соколовски сматра да се не може утврдити директна веза између појма генетичке конституције и проблема интерсубјективности, јер расправа о интерсубјективности датира још пре 1910, али при том истиче и да про-

вати да је појам генетичке конституције у великој мери помогао Хусерлу да проблем интерсубјективности интегрише у целокупан систем феноменолошке филозофије. Могло би се рећи да је генетичким излагањем смисла конституисане предметности на најдиректнији начин отворен проблем интерсубјективности — он је, наиме, показао да је унутар моје властитости присутан и смисао који није мој оригинални производ, те да сам ја тај смисао преузео од других. На тај начин је Хусерл желео да покаже како је у конексу узајамног интерсубјективног језичког разумевања могуће да смисаона творевина неког субјекта буде накнадно активно схваћена од стране других субјеката.[3] Поред тога, консеквентно провођење генетичке конституције Хусерла је довело пред проблем који се поставља након нужне упитаности у то како се ја унутар мог властитог монадичког света могу осведочити да моја сазнања нису случајна и произвољна, већ да имају општи, интерсубјективни карактер: „Не треба ни рећи да је цела проблематика конституције објективног света у исти мах проблематика решавања тзв. *трансценденталног привида*, који унапред заводи сваки покушај започињања консеквентне трансценденталне филозофије, привида који њу неизбежно мора одвести ка *трансценденталном солипсизму*. Ако је све што за мене може имати важење битка конституисано у мом его, тада се све бивствујуће чини пуким моментом мог властитог трансценденталног битка."[4] На наведеном месту, значење појма трансцендентални привид Хусерл преузима од Канта — субјективна нужност наших појмовних одређења и субјективна увереност у конзистентност целокупног филозофског система не може бити проглашена за објективно, опште важење, односно објективну нужност. Међутим, док за Канта трансцендентални привид представља „*природну* и неизбежну *илузију*"[5] коју дијалектика чистог ума не може искоренити, већ само може помоћи да она не наноси штету нашим сазнањима — Хусерл сматра да је могуће решење трансценденталног привида, и то управо систематским развијањем конститутивне проблематике. Од њеног даљег развијања у пот-

---

блем интерсубјективности није тематизован у оквиру првог тома *Идеја*, што указује на то да Хусерл тада још увек није могао пронаћи систематско решење тог проблема. Robert Sokolowski, *The Formation of Husserl's Concept of Constitution*, The Hague 1964, p. 190.

[3] Демонстрација те могућности представља средишњи проблем Хусерловог *Огледа о пореклу геометрије*.

[4] Edmund Husserl, *Formale und transzendentale Logik, Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*, Halle 1929, S. 213.

[5] Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft, Werke Band III*, Suhrkamp, Frankfurt, 2. Auflage 1996. B. 354.

пуности зависи да ли ће феноменологија успети да реализује свој програм умне конституције збиљности, или ће подлећи релативизму, а тиме и напуштању изворно научног заснивања филозофије као своје основне претензије. Уколико феноменологија не одговори на прави начин „неизбежној" претњи трансценденталног привида, оно што она именује светом би се испоставило као објективност зависна од индивидуалних конститутивних делатности мислећег субјекта, што би представљало довољан разлог да феноменологија буде „жигосана" као једнострани трансцендентални солипсизам. У Хусерловом појму солипсизма не ради се о његовом колоквијалном значењу, већ је у њему реч о једном нужном ступњу[6] развоја феноменолошког става. Наиме, са методом трансценденталне редукције, разумевајућа искуства света дата у искуственим модусима пасивног веровања и мњења, као и свет каквим га виде појмовне грађевине како позитивних, тако и духовних наука — модификују се у искуствени свет моје властите трансценденталне субјективности. На тај начин је отворена могућност нововрсног, трансценденталног искуства, а тиме и трансценденталне егологије која би требала да представља темељ за све корелативне феноменолошке дисциплине.

Истицањем неопходности трансценденталне егологије Хусерл је покушао да укаже на могућност одстрањивања натурализма, позитивизма и релативизма и њихових погубних утицаја на научну свест. Основно настојање феноменологије зато је фокусирано на излагање смисла који овај свет има за све нас, и то пре сваког филозофирања. То излагање, дакако, није излагање нечега што је свима већ одавно познато, већ је покушај научне експликације истог оног света који је приступачан и наивном, природном ставу, али се у њему ипак не може обелоданити у свом истинском смислу и приказати у богатству својих димензија. Сагледана у оптици феноменолошке филозофије, одлука за науку је увек одлука за научно испитивање преднаучне животне збиље. Међутим, у својим покушајима да пружи властиту слику преднаучног света, научна свест новог века се одлучила на напуштање и радикалну дистанцу спрам наивности преднаучног света, а да при том ипак није успела да доспе до истинског, трансценденталног тла, до истински научне димензије свести. „Проведен у универзалној консеквенци, тај став (природно научни — прим. аут.) од универзалне

---

[6] „Као феноменолог ја сам нужно солипсист, иако не у уобичајеном тривијалном смислу који корени у природном ставу, него ипак у трансценденталном смислу." Edmund Husserl, *Erste Philosophie II*, Husserliana Band VIII, Haag 1959, S. 174.

теме свет прави универзалну тему пука природа."[7] Када се свет тематизује као пука природа, онда је оно по себи дохватљиво само по мери математике, а такав став је неминовно слеп како за субјективни[8] карактер света тако и за његове преднаучне димензије. Експанзија нововековног научног духа на тај начин је начинила двоструку грешку: научна свест је обманула преднаучни свет, од ког се у потпуности отуђила, тако да се он више није могао појавити у својој истини; али се и она у исти мах огрешила и према самој идеји научности, јер се заснивала на начин који тој идеји није примерен. Стару тезу да научна истина заправо представља виши ступањ искуствене, преднаучне истине, и да је стога неопходно радикално превладавање свега онога што се у преднаучном ставу може научити, Хусерл одлучно одбацује — истичући значај чињенице да је аутентична, „објективна" истина фундирана у преднаучном свету. То не значи да наука треба да одустане од властитих идеализација и медијума општости у ком се креће њен говор и да се стихијски препусти преднаучном свету, већ да наука једноставно мора водити рачуна о преднаучном свету као нечему од чега се не сме апстраховати, што је нововековна наука по правилу чинила. Због тога Хусерл жели да нас увери да више не смемо олако давати признање нововековном научном духу и да се задатак примереног утемељења науке може извршити једино уз радикалну критику научних натурализација и конструкција, које су уследиле као логичне последице изгубљеног преднаучног тла. Основни напор феноменолошке редукције зато треба сагледати и као покушај напуштања позитивно-научне рационалности и чишћења свести од конструкција које је позитивно-научно оријентисана свест покушала да промовише као истински свет. Управо феноменолошком редукцијом Хусерл настоји да омогући: *повратак на саме ствари или стања ствари у изворном искуству и увиду*.[9] Тај повратак позива на суспензију научних интерпретација света, али и на суспензију световних интереса који су се показали као изузетно значајан фактор научног „прогреса". Истински повратак на саме ствари захтева од феноменолога да постане „незаинтересовани посматрач",

---

[7] Edmund Husserl, *Phänomenologische Psychologie*, Vorlesungen Sommersemester 1925, Hrsg. Walter Biemel, Husserliana Band IX, Haag 1962, S. 382.

[8] Антонио Агуире је показао да је још од првог тома *Идеја* непрекидно Хусерлово настојање да релативизује говор о по себи истинитом свету и да коначно „разголити представу једног безсубјективног по себи као фикцију" Antonio Aguirre, *Die Phänomenologie Husserls im Licht ihrer gegenwärtigen Interpretation und Kritik*, Darmstadt 1982, S. 103.

[9] Edmund Husserl, *Cartesianische Meditationen*, Husserliana Band I, Hrsg. von S. Strasser, Haag 1950, S. 6.

при чему се његова незаинтересованост не огледа у некаквој привацији, у томе да се он устеже или одбија да нешто учини. Незаинтересованост такође не треба схватити ни као позив на филозофску равнодушност или на бекство од света.[10] Њен смисао се састоји у Хусерловом уверењу да уколико се више не руководимо световним интересима, и то тако што смо најпре принципијално незаинтересовани за битак или небитак објективитета — утолико смо ми заправо на одговоран начин заинтересовани за њега. Тек са ставом незаинтересованог посматрача може се обезбедити самоодговорност[11] филозофа за сва своја сазнајна постигнућа и показати могућност праве алтернативе „заинтересованом" позитивизму и њему сродним научним интерпретацијама света, које нису водиле рачуна о одговорности научника као оквиру на основу ког се у име аутентичног научног става могу одбацити научно постварење и манипулација. Желећи да обезбеди науци неопходан критички потенцијал,[12] феноменолог, у својој „незаинтересованости", покушава да избегне негативне консеквенце традиционалне алтернативе — он, наиме, не жели да буде у потпуности „непрактичан", али одбија и могућност да се без остатка стави у службу праксе. Феноменолог се одлучује за извршавање „хабитуелне epoché",[13] која имплицира занемаривање властитих световних интереса и усмереност на критичку праксу, која се огледа у тежњи ка самоодговорности легитимисаној у апсолутном увиду. Као незаинтересовани, али одговорни посматрач,

---

10 „Разумети epoché као растанак од света исто тако је погрешно као схватити став тзв. 'незаинтересованог посматрача' као ескапизам... Хусерлов 'феноменологизирајући' незаинтересовани посматрач... је у истину све друго само не 'незаинтересован'." Sebastian Luft—Markus Asper, *Husserl, Horaz und die Heilsmächte der Phänomenologie*, Husserl Studies 16, Kluwer 1999, S. 29.

11 Бернхард Валденфелс је приговорио Хусерлу да трансцендентално феноменолошка рефлексија води само до одговорности „за мене", а не пред неким другим, пред „страном инстанцом", пред којом би се одговорност заиста могла легитимисати као таква. Bernhard Waldenfels, *Das Zwischenreich des Dialogs. Sozialphilosophische Untersuchungen in Anschluss an Edmund Husserl*, Den Haag 1971, S. 50. Чини се да Валденфелс има право када тврди да Хусерлов појам одговорности није фундиран унутар дистинкције ја-други, при чему ипак пропушта да укаже да је по питању одговорности Хусерлова нит водиља вођена разликовањем световних и научних интереса и свешћу о томе да се они међусобно потиру — истински научни интерес лежи у самоодговорности која се може обезбедити једино протеривањем световних интереса из науке.

12 Валтер Бимел је с правом нагласио да се за Хусерла критеријум аутентичне научности крије у степену њене критичке рационалности. Walter Biemel, *Reflexionen zur Lebenswelt-Thematik*, objavljeno u *Phänomenologie Heute*. Festschrift für Ludvig Landgrebe, Den Haag 1972, S. 60.

13 Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie*, Hrsg. Walter Biemel, Husserliana Band VI, Haag 1954, S. 140.

феноменолог је и апсолутни почетник — у феноменолошком ставу, након провођења epochḗ и трансценденталне редукције, он нема на располагању ништа друго, сем свог властитог трансценденталног свесног живота. Смерајући на осигуравање аутентичне научности, феноменолог је из методских разлога постао усамљени трансцендентални солипсиста, а његова наука — трансцендентална егологија. Међутим, оно што се у оквирима трансценденталне егологије може показати као конститутивна делатност свести и њој корелативна конституисана збиља ипак јесте само једна страна трансценденталне феноменологије као строге науке, а не трансцендентална феноменологија у својој целокупности. Превладавање становишта солус-ипсе је нужно, јер мој монадички свет може задобити опште важење само унутар интерсубјективне заједнице монада. Уколико би моја трансцендентална монада сачињавала једно, у себи потпуно затворено јединство, ја не бих могао пронаћи критеријум на основу ког бих за конституисану збиљност могао тврдити да она не представља моју приватну творевину, већ да изражава објективну збиљност која важи за све субјекте. Свим категоријама конституисане збиљности, задобијеним на основу редуковања мог свесног живота на пуну корелацију ego-cogito-cogitatum, не може се осигурати опште важење уколико се позиционирамо искључиво унутар субјективног подручја. Трансцендентални субјективизам јесте први, али није и коначни облик феноменологије — сва важења до којих је он дошао могу бити легитимисана као општа једино унутар интерсубјективног подручја, а опасност трансценденталног привида се може отклонити једино интерсубјективном конституцијом. Због тога Хусерл истиче да ваља разликовати трансценденталну субјективност, под којом мисли збиљски трансцендентални его у смислу монаде и трансценденталну субјективност напросто која се исказује као трансцендентална интерсубјективност.[14] Када се ова разлика има у виду, јасно је да код Хусерла трансценденталност и интерсубјективност не иду „руку под руку" и да је, да би се од трансценденталне субјективности доспело до трансценденталне интерсубјективности потребно начинити корак који није ни мало једноставан. На то је важно указати, јер је и сам појам интерсубјективности код Хусерла многозначан, и то пре свега због тешкоћа везаних за саму интерсубјективност — њу, наиме, ваља мислити и као предмет филозофског истраживања, при чему се интерсубјективност ипак знатно разликује од свих других предмета истраживања, јер је ваља испи-

---

[14] Edmund Husserl, *Kartezijanske meditacije II*, Zagreb 1975, prev. Frano Zenko, 68.

тати и као инстанцу на основу које се филозофска сазнања могу легитимисати у смислу општости својих важења. У интерсубјективности није реч у простом именовању неког затеченог стања ствари, већ је „у том појму кондензован интензиван истраживачки рад".[15] Увид у неопходност интерсубјективног утемељења у извесном смислу је проширио и реформисао Хусерлов програм легитимације феноменолошких сазнања. За њихову легитимацију више није довољна конституција објективитета у оквиру пунине и непосредности доживљајног актуалитета, већ се сада захтева и потврђивање конституисаног смисла унутар интерсубјективне сагласности.

Напуштање трансценденталног солипсизма неопходно је и уколико феноменологија не жели да буде дефинисана као специјална варијанта трансценденталне теорије сазнања. С друге стране, ако феноменологија, као филозофија трансценденталне субјективности уопште има онтолошку претензију — појмови интерсубјективности и повесности морају добити одлучну функцију у оквиру њеног целокупног самоосмишљавања, тј. системског утемељења. Због тога феноменолошка онтологија, као умна конституција збиљности може пронаћи своје истинско тло само унутар интерсубјективности, а не путем солипсистичког излагања трансценденталног субјективитета. Тамо где је солипсизам на делу — ум једноставно није могућ, а тиме ни онтологија. Улогу феноменологије интерсубјективности стога не треба разумети као пуко проширење трансценденталног солипсизма са интерсубјективним категоријама, већ је ваља сагледати у светлу онтолошког утемељења и истинског разумевања саме трансценденталне субјективности: „субјективност је само у интерсубјективности то што јесте: конститутивно фунгирајуће ја".[16] Јединство феноменологије и онтологије ипак не представља саморазумљиву тековину конститутивне проблема-

---

[15] Bernhard Waldenfels, *Topographie des Fremden*, Frankfurt am Main 1997, S. 89. И сам Хусерл је признао да су му за решавање тешкоћа везаних уз феноменологију интерсубјективности била неопходна дугогодишња истраживања: „Дуго година ја нисам видео могућност да је (феноменологију — прим. аут.) успоставим као интерсубјективну. Али коначно се отворио пут, који је од одлучујућег значаја за омогућавање потпуне трансценденталне феноменологије и — у вишем ступњу — једне трансценденталне филозофије." Edmund Husserl, *Erste Philosophie II*, наведено дело, S. 174.

[16] Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie*, наведено дело, C. 175. Становиштем у ком је интерсубјективност схваћена као основ субјективности Хусерл на нов начин исказује оно што је Хегел показао у *Феноменологији духа*: „Свака је свест другој свести средина, помоћу које се свака са собом посредује и уједињује, и свака јесте себи и другој непосредно бивствујућа суштина, која уједно постоји за себе само путем тог посредовања." Georg Wilchelm Friedrich Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Leipzig 1909, S. 142.

тике. Аутентични задатак онтологије Хусерл види у конституцији општих, суштинских структура зорног света у ком се ниједног момента не сме изгубити из вида да је тај свет субјективно-релативан. Нагласак на нераскидивој везаности спрам субјекта показује се као неопходан, јер се на тај начин спречава да априорна онтолошка конституција прерасте у бестемељну конструкцију и „јалову" метафизику која поништава све научне амбиције филозофије. Идеја једног несубјективног, или изван-субјективног битка са феноменолошком онтологијом губи сваку филозофску озбиљност и релевантност. Поред тога, треба истаћи још једну веома важну карактеристику Хусерлове онтологије. Њу не треба схватити као допуну феноменологије, у смислу да би феноменологија била „мање" филозофска уколико у себи не би обухватила и онтолошку проблематику. Хусерлу није стало само до онтологије ради онтологије, већ до свестраног развијања идеје филозофске научности и рационалности. Феноменологија се не своди на деструкцију позитивно научне и конструктивне филозофске рационалности, нити покушава да једноставно декларише шта је то наука, а шта није, већ се њена средишња тежња састоји у промовисању идеје истинске научности, чије озбиљење је могуће једино на тлу универзалне онтологије. Међутим, чак и ако се призна методско преимућство које зрење суштина има у односу на методе „старе онтологије", нема никакве сумње да су провођење и реализација властитих онтолошких претензија задали много мука Хусерлу и да су се показали као посао који у оквирима феноменолошког мишљења није ни мало лако обавити. Хусерлу је, наиме, било јасно да је сваки говор о онтологији на тлу егологије, односно трансценденталног солипсизма потпуно беспредметан. Битак је мислив као битак једино на темељу интенционалног заједништва. Стога је разумљива његова тврдња да смислу битка света припада оно *за-сваког̄-т̄у* које ми увек мислимо када говоримо о објективној збиљи. Феноменолошко откривање трансценденталне сфере битка није могуће провести на основу мог „приватног", трансцендентално искушеног света, већ се ја на неки начин морам запитати да ли је тај искушени свет у начелном сагласју са светом који су искусиле друге монаде, или се у њему напросто ради о једној фиктивној, уображеној творевини. Систематском решењу тог проблема Хусерл је подредио целокупан ток *Карт̄езијанских медит̄ација*. Наиме, у прве четири медитације ради се о једном јединственом феноменолошком путу ка трансценденталном его и излагању универзалних структура његових трансценденталних искустава у ком се сво бивствујуће сагледава као творевина која је конституисана управо од стране трансценденталног его.

Међутим, са петом медитацијом долази до једне значајне корекције у којој се открива да се у једној од могућих конститутивних творевина заправо крије само средиште феноменолошке конституције. Значи ли то онда да је Хусерл целокупну замисао феноменолошке конституције од почетка „поставио на главу"? — на то питање се не може дати једнозначан одговор. Наиме, у природном ставу ја сам непоколебљиво сигуран како у властито постојање, тако и у постојање других индивидуа, које је саморазумљиво попут постојања предметног реалитета. Са редукцијом на моју трансценденталну субјективност ја апстрахујем од важења која сам раније придавао свету природног става, па самим тим апстрахујем и од других индивидуа, тако да ми преостаје једино властити живот трансценденталне свести у ком се други могу конституисати искључиво као феномен. Управо тај феномен — феномен другог — ступа у средиште истраживања која су везана за проблеме конституције објективног битка и постаје тема трансценденталне теорије искуства другог; односно феноменолошке конституције *алтер его*. На темељу те теорије Хусерл демонстрира градуелну разлику између самоконституције трансценденталног его у којој он бива солипсистички конституисан, такорећи сам за себе, и конституције интерсубјективности, односно објективног света као нужног корелата интермонадолошког заједништва и сагласности. За разлику од конституције унутар солипсистички омеђене субјективности, интерсубјективна конституција показује један неочекиван резултат. Нити мој трансцендентални субјективитет, нити сам свет — не представљају „услов да нешто уопште јесте",[17] већ се тај услов крије управо у трансценденталној интерсубјективности.

Не упуштајући се детаљно у све аспекте Хусерлове феноменологије алтер ега, (аналошку апрезентацију, асоцијативно сједињавање и редукцију на примордијалну субјективност) — овде ће бити изложена само системска улога теорије алтер ега у оквирима целокупне трансценденталне феноменологије, као и рефлектовање тог проблема у појму конституције. Самим тим, у оквирима овог рада ће остати нетематизована и расправа о томе да ли у феноменологији алтер ега треба препознати тријумф феноменологије који се огледа у томе што је телесност у свом јединству са свим интенционалним актима постала приступачна теоријској филозофији (В. Силаши), или пак у њој треба видети сегмент у ком Хусерлово мишљење трагично заказује (Д. Родин). Без обзира на могуће исходе те

---

[17] Antonio Aguirre, *Die Phänomenologie Husserls im Licht ihrer gegenwärtigen Interpretation und Kritik*, наведено дело, S. 40.

расправе, може се установити да се несумњиви резултат пете картезијанске медитације састоји у томе што други више нису изворно приступачни као предмет посебне интенционалности и не представљају више конституисану творевину међу другим творевинама, већ се испостављају као сафунгирајући у целокупном интенционалитету. Конституција интерсубјективности се на тај начин легитимише као повратак на оно што онтолошки „претходи" целокупном свесном трансценденталном животу: „Мој мени самом аподиктички дат его, којег једино у апсолутној аподиктичности могу ставити као бивствујуће, а приори може бити его који искушава свет, само уколико је са себи једнаким другима у заједници..."[18] Када га сагледамо из те перспективе, о целокупном току *Картезијанских медитација* можемо говорити као повратку у основ, у смислу медитирајућег, феноменолошког заснивања трансценденталне субјективности. Најзначајнији резултат тог заснивања јесте *децентрирање трансценденталне субјективности* у ком се интерсубјективност, а не више усамљени трансцендентални его, исказује као основ и услов целокупне конституције објективитета. Међутим, са децентрирањем трансценденталне субјективности се на неки начин доводи у питање полазиште целокупне феноменолошке филозофије, јер је оно суштински црпено на темељу егологије субјективности која најпре „солипсистички" филозофира. Ако се узме у обзир да трансцендентална егологија апстрахује од интерсубјективности, за коју се испоставило да представља њен основ и темељ, онда је њено легитимисање као изворне феноменолошке науке постало у најмању руку спорно. У једнакој мери је проблематична и Хусерлова назнака система феноменолошке филозофије, која је понуђена као закључна реч *Картезијанских медитација*: „Према систему, по себи прва филозофска дисциплина би била солипсистички ограничена егологија, егологија примордијално редукованог его, да би тек тада дошла у њој фундирана интерсубјективна феноменологија, додуше у општости која се пре свега бави универзалним питањима, да би се затим разгранала у априорне науке."[19] У тој назнаци су сабране све тешкоће „картезијанског пута у феноменологију" — на основу њега се додуше може доспети до интерсубјективности, која по речима самог Хусерла представља „пуну" трансценденталну субјективност — али таква тематизација интерсубјективности неизбежно има накнадан карактер. Уколико признамо да се у интерсубјективности крије основ трансценденталне субјективности, и да се без ње не може на

---

[18] Edmund Husserl, *Cartesianische Meditationen*, наведено дело, S. 166.
[19] Ibid, S. 181.

задовољавајући начин разјаснити смисао њеног конститутивног делања, онда је неизбежно да у солипсизму трансценденталне егологије откријемо конструктивне моменте, због којих је управо Хусерл упорно критиковао Кантове трансценденталне моћи. Један од тих конструктивних момената би се свакако могао пронаћи на основу реконструкције појма трансценденталног солипсизма. Наиме, са полазиштем у радикално проведеном солипсизму, мишљеном у апсолутном смислу примордијалног солипсизма ми не би смо могли да пронађемо начин на који би установили дистинкцију ја—други, и тиме омогућимо интерсубјективност. Ту дистинкцију је могуће начинити једино унутар интерсубјективности и на темељу заједничке припадности истом свету. Покушај конституисања феномена интерсубјективности почевши од солипсистичког слоја у извесном смислу већ претпоставља сам тај феномен као евидентан учинак конституције. На тај начин се утемељујућа улога солипсистичке феноменолошке егологије показује као неконзистентна и фиктивна.[20]

О разлозима због којих се Хусерл ипак одлучио за трансценденталну егологију до сада је већ било речи. Они проистичу из захтева за новим заснивањем нововековног научно-филозофског ума, захтева који је прецизиран и конкретизован путем феноменолошке методе чија основна улога јесте управо обезбеђење тог ума од замки попредмећења, натурализовања и психологизовања. Међутим, када се битак трансценденталне интерсубјективности испостави као битак који је по себи „први" и који претходи свакој световној објективности, и када се у интерсубјективности појмовно уоквири подручје унутар ког се реализују онтолошке претензије феноменологије — тада се замисао трансценденталне егологије на нити водиљи солипсизма неминовно мора потиснути у други план. Хусерловој феноменологији, након *Картезијанских медитација* — упркос толиким претходним напорима и многоврсним покушајима чији заједнички именитељ је био трагање за заснивањем феноменолошке филозофије које би у себи могло да обухвати све кључне проблеме и да их изложи у специфичној феноменолошкој оптици — није преостало ништа друго, него да изнова покуша да реши проблемску напетост феноменолошке

---

[20] Таква интерпретација би могла наћи поткрепљење и у ставовима Михаела Бенедикта, који Хусерлову позицију из *Картезијанских медитација* карактерише као „холизам еголошке централне монаде", чије тешкоће се директно рефлектују у проблематици интерсубјективности, Michael Benedikt, *Wurzeln und Missverständniss der transzendentalen Phänomenologie von Lambert und Kant bis heute*, објављено у *Die Krise der Phänomenologie und der Pragmatik der Wissenschaftsforschritts*, Wien 1986, S. 29.

субјективности и интерсубјективности. Евентуално решење би било прихватљиво уколико се интерсубјективност коначно на консеквентан начин покаже као родно место — како саме субјективности, тако и „објективне" заснованости феноменолошке онтологије и истинитости њених сазнања. Можда би се у *Кризи европских наука* могао препознати управо тај покушај. Хусерл се, додуше, никад није изјаснио о могућности такве интерпретације његовог позног дела. Међутим, он исто тако није ни порекао континуитет феноменологије (упркос свим значајним променама које је она претрпела у току свог развоја), већ је у неколико наврата истакао да је још од *Логичких истраживања* непрестано настојао да пронађе кључ на основу ког би целокупан систем феноменолошке филозофије могао да се на задовољавајући начин прикаже као јединствена целина у којој је адекватно одговорено њеним унутрашњим захтевима. Онтологија света живота и заснивање трансценденталне феноменологије са полазиштем у животном свету представљају управо онај кључ, који је у *Картезијанским медитацијама* неповратно измакао Хусерлу фундирањем феноменологије у субјективном солипсизму. Један од могућих аргумената за такву интерпретацију могла би пружити чињеница да Хусерл у *Кризи европских наука* више ни не спомиње трансценденталну егологију, а да не говоримо о њеном промовисању у прву феноменолошку науку. О трансценденталном солипсизму и проблемима везаним за трансцендентални привид такође више нема ни речи. Стога би се у Хусерлов говор о симптомима кризе европске духовности можда могла уврстити и његова властита учења о трансценденталном солипсизму и егологији као кључној феноменолошкој науци, јер они доиста у извесном смислу представљају консеквентан израз позиције филозофа у отуђеном и попредмећеном свету.

У сваком случају, несумњиво је да је са онтологијом света живота из основа промењено основно темељно полазиште феноменолошког филозофирања. Да би се смисао те промене могао разјаснити неопходно је указати на одлучујућу улогу коју је у њој одиграо појам света живота.[21] Полазиште у свету живота не би се могло окарактерисати као Хусерлов повратак

---

[21] Џон Вајлд је с правом указао да полазиште филозофије у свету живота није толико ново и непознато, како би се то на први поглед могло учинити. Многе Платонове дескрипције, попут оних у *Федру*, или тематизација односа господар-роб у Хегеловој *Феноменологији духа* базирају се у извесном смислу на феномену животног света, али до Хусерла тај дескриптивни задатак никад није сагледан као ствар од централног значаја. John Wild, *Man and His Life-World*, објављено у књизи *For Roman Ingarden. Nine Essays in Phenomenology*, Editorial Anna Teresa Tymieniecka, M. Nijhoff 1959, p. 90—91.

природном ставу. Напротив. Оно би се много адекватније могло означити као конкретни корелат трансценденталне корекције природног става, будући да његово уверење у постојање света није садржано у празној евиденцији „света изван нас", јер је евиденција животног света трансцендентално структурирана и диференцирано разјашњена. „Животност" животног света стога не треба схватити као Хусерлову „капитулацију" пред неминовношћу природног става у којој феноменологија настоји да се приближи пред-научном свету полазиштем у чулној извесности и ригидном емпиристичком урођеношћу у непосредност живота и евиденције које у њему бивају понуђене. Животни свет није једноставно онај свет у ком сви живимо. Сваком покушају да он буде схваћен било на физиолошки начин, било у домену апела на непосредна сазнања, његов смисао би неповратно измакао. На питање шта би онда требао да значи животни свет не може се пружити унапред припремљен одговор, јер Хусерлово одређење те синтагме не кореспондира ни са једним традиционалним значењем. Да би се она могла схватити, најпре се управо та значења морају ставити ван снаге. Животни свет се не може једноставно понудити сазнању као тема у којој се не крије ништа непроблематично, јер би, наводно, захваљујући свакидашњој упућености човека на њега он представљао нешто „најпознатије", те тиме и „лак залогај" за сваки покушај дескрипције. Напротив, Хусерл управо ту познатост показује као најпроблематичнију, и чини је средишњом темом филозофских истраживања, а не више успутним, парцијалним проблемом. Феноменологија тако израста у привидном парадоксу, јер оно саморазумљиво мора да посматра као проблематично, тежећи „да универзалну саморазумљивост битка света — за феноменолога највећу од свих загонетки — преобрази у разумљивост."[22] Атрибут „животни" Хусерл је изабрао да би тај свет јасно контрастирао спрам света позитивних, егзактних наука. У таквом избору крију се значајне повесно филозофске консеквенце — Кантово разликовање субјективитета и објективитета Хусерл премошћава разликовањем животног света и света позитивних наука. За разлику од света позитивних наука, чији начини датости бивају математички и логички трансформисани у настојању да се сазна његово објективно „по себи" — животни свет је субјективно-релативан,[23] а зорни приступ начинима датости животног

---

[22] Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und transzendentale Phänomenologie*, наведено дело, S. 184.

[23] „За одређење субјективно-релативног света суштински је однос према субјекту, у смислу да без осигуравања и познавања те везе са субјективним животни свет не може бити одређен *као* животни свет" Ulrich Claesges, *Zwei-*

света одређује тај свет у складу са оним смислом који бива зорно показан. У разлозима који су га определили на такав избор може се без великих тешкоћа препознати конкретизација Хусерлових напора који су у *Картезијанским медитацијама* и *Формалној и трансценденталној логици* (па и у неким другим списима) чињени у правцу превладавања бестемељности осамостаљених научних конструкција — с тим што сада целокупна Хусерлова критика нововековне рационалности бива заокружена у једном имену. Насловом „фундирање наука у животном свету" Хусерл је коначно установио језгровиту формулацију коју је могао понудити као антипод нововековној рационалности, јер се њоме исказује баш оно што је тој рационалности недостајало — живот као фундамент који онемогућује апсолутизацију научних конструкција. Питање о животном свету зато је пре свега питање о темељном карактеру тог фундамента. Фундамент научно-филозофског ума свакако не би смео да буде у потпуности ван-филозофски, па стога и животно-световно искуство може задобити дигнитет филозофског фундамента једино уколико је исказано на трансценденталан начин. Уколико се животни свет интерпретира искључиво као повратак у пред-филозофско и пред-научно искуство онда се неизбежно намеће и опасност да буде схваћен као универзална тема једне мундане дескрипције, што би тада представљало и поуздан сигнал за констатовање Хусерловог дефинитивног растанка од трансценденталне феноменологије. Животни свет означава ипак нешто више од повратка у сферу преднаучног искуства. Заједно са Робертом Соколовским, могло би се рећи да је „окрет ка животном свету филозофски корак",[24] јер он исказује дескрипцију света на трансценденталан начин, а не напуштање трансценденталне субјективности. Управо та дескрипција се може интерпретирати у светлу настављања оног посла који је Хусерл започео у петој картезијанској медитацији, јер оно што пре свега треба имати у виду јесте да са фундирањем наука у животном свету проблем интерсубјективности није потиснут у други план, већ је још одлучније инкорпориран у темеље трансценденталне субјективности: „Интерсубјективно идентични животни свет служи за све као интенционални 'индекс' за разновсрности појављивања, које, повезане у интерсубјективној синтези, јесу оно кроз шта су сви Ја-субјек-

---

deutigkeit in Husserls Lebenswelt-Begriff, објављено у *Perspektiven transzendental-phänomenologischer Forschung*, Den Haag 1972, Hrsg. von Ulrich Claesges und Klaus Held, S. 86—87.

[24] Robert Sokolovski, *Exact Science and the World in Which We Live*, објављено у *Lebenswelt und Wissenschaft in der Philosophie Edmund Husserls*, Hrsg. von Elisabeth Ströker, Frankfurt a. M. 1979, S. 92.

ти (а не путем пуких њима својствених индивидуалних разноврсности) усмерени на заједнички свет и његове ствари, као поље свих активности повезаних у општем Ми."[25] Наглашавањем да су разноврсности појављивања повезане у интерсубјективној синтези, Хусерл настоји да покаже како се након утемељења трансценденталне субјективности у интерсубјективности, може именовати збиљским само оно што је интерсубјективно осведочено, а не оно што се исказало као нужно у имманенцији трансценденталног живота свести. Питање о животном свету је питање о начинима битка оног субјективног виђеног у јединству са објективним,[26] при чему је „објективитет" његових истина мислив само као њихов интерсубјективитет. Једно од кључних Хусерлових одређења животног света које је изнесено у ставу да он представља „царство изворних евиденција" може се разумети једино уколико се он разуме као свет трансцендентално утемељене субјективности. Свака евиденција која би желела да буде названа објективно научном морала би се темељити управо у евиденцији света живота. На тај начин Хусерл у извесном смислу „превреднује" класично становиште указујући на неопходност да научне истине буду фундиране у животном свету, а не обрнуто. Животни свет се легитимише као *prius* научних истина и стога што он у себи обухвата све практичке творевине, па тако и научне истине као творевине трансценденталне субјективности и културне чињенице. Универзални хоризонт те субјективности више није свет, као што је то био случај у првом тому Хусерлових *Идеја*, већ сада ту улогу преузима повест. Будући да животни свет и интерсубјективност стоје у односу узајамне импликације, задатак који се поставља пред конституцију животног света, развијен у свом пуном обиму, није ни један други него конститутивна експликација света као повесног света. Одлучујућа синтетичка функција животног света за целокупну феноменологију састоји се, с једне стране, у томе што тај свет именује изворну димензију искуства, димензију ослобођену било какве предикације и логике, чији смисао и логика бивају исказани тек путем предикација генетичке конституције, док с друге стране, животни свет уједно означава и свет који је битно повесно одређен, јер обједињује целину елементарних функција свести које су заједничке свим људима, без обзира на то којој групи или епохи припадају. Управо у том смислу је исказан животни свет као априори повести, као инваријанта заједничка свим индивидуалним

---

[25] Edmund Husserl *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und transzendentale Phänomenologie*, наведено дело, S. 175—176.

[26] Martin Steinhoff, *Zeitbewußtsein und Selbsterfahrung Band II*, Königshausen-Neumann, 1983, S. 573.

животним световима, или, речено Хегеловим језиком, оно по себи и за себе индивидуалних животних светова. Априори животног света доиста именује изворну трансценденталну димензију искуства, утемељујућу и обавезујућу за све творевине које себе желе називати рационалним. Тиме се животни свет може окарактерисати као најпрегнантнији трансцендентално-феноменолошки појам, док би се у феноменолошком нацрту онтологије животног света могао идентификовати Хусерлов дефинитивни искорак из позиције Декартовог ego cogito и Кантове трансценденталне аперцепције. Међутим, и поред значајних предности тог појма и његовој мултидимензионалној улози: тла, нити водиље и повесно обједињујуће функције — појам животног света, па самим тим и онтологија која се развија на темељу тог појма — ипак болује од извесних једностраности. Упркос честом наглашавању конкретности животно-световног трансценденталног искуства, Хусерл ипак примарно поима животни свет са становишта једног сазнајућег субјекта. *Стога би се могло рећи да је у животном свету суштински реч о једном теоријском појму* — самим тим, његова практичка димензија не може бити разјашњена на задовољавајући начин и поред Хусерловог инсистирања да су у њему уједињене и практичка и теоријска сфера. Када се сазнајно-теоријски резидууми појма животног света ставе у први план, онда се намеће и питање може ли се уопште провести утемељење феноменологије у коме би се у потпуности напустила њена сазнајно-теоријска ограничења, или се, заједно са Бернхардом Валденфелсом, може рећи да је и сама идеја утемељења постала вишезначна и спорна? Несумњиво је једно — у сазнајно-теоријској обојености феноменолошке онтологије пружен је кључни аргумент критичарима Хусерлове феноменологије који јој највише замерају то што она суштински не прекорачује оквире метафизике субјективности.

ДРАГИША ЖИВКОВИЋ

КАКО СЕ МЕСИ И ПЕЧЕ ДОБАР ХЛЕБ

Поводом првог дела трилогије о Лази Костићу: *Причина и друга књига причине* Миленка Пајића

Са текстом Миленка Пајића сусрео сам се први пут негде почетком деведесетих година XX века. Био је то одломак прозног текста у *Књижевним новинама*, затурен у дно једне средишње странице, са описом шетње г. Костића и његовог сусрета са неком погребном поворком на улицама неког неименованог града. У то доба припремао сам неке рукописе о стилским невештинама и рогобатностима неких наших познатих и непознатих прозних писаца, па ми се овај текст Миленка Пајића учинио *узорним примером* за илустрацију мога схватања о талентованом и бравурозном књижевном стилу мени дотада непознатог писца. Потражио сам његово име у *Адресару писаца Југославије* (1984), у публикацији *Ко је ко у Србији* (1991), у библиотеци Филозофског факултета у Новом Саду, и свуда наишао на празнину у помену тог имена. Помислио сам, како могу понудити читаоцима једног непознатог писца као *узорног приповедача*, када о њему нико ништа није писао у текућој књижевној критици и штампи нити је забележен као познатија личност у популаризаторским медијима?! Касније сам сазнао да су неке његове приповетке већ биле објављиване у антологијама „младе српске прозе" или „прозе постмодерног доба" (Александар Јерков, 1984, 1992) или у „постмодерној српској фантастици" (Сава Дамјанов, 1994). И тек 1995. године СКЗ и Културно уметничко друштво „Вук Караџић" из Лознице објавили су његов роман *Причина и друга књига причине*. Видео сам тада да моја прва процена Пајићевог стила није била погрешна: пред собом смо имали новог креативног стваралоца

модерне српске прозе, Миленка Пајића (рођеног у Београду 1950. године и писца неколико прозних књига: *Једноставни догађаји*, *Нове биографије* и *Пут у Вавилон*, све у издању „Просвете", 1982, 1987, 1992). Дакле, моје праћење савремене књижевности закаснило је приближно читаву деценију.

Сада видим да су Пајићеви романи *Причина и друга књига причине*, *Женидба и аgонија* у ствари романсирана трилогија о Лази Костићу, једна постмодернистичка микстура књижевног есеја и романескне визије о овом нашем чудесном песнику и зачетнику поезије XX века, једна креација колико знанствено утемељена толико, и још више, маштовита фантастична приповест о писцу песме *Santa Maria della Salute*. То је једно сновидовно сагледавање Костићевог и општељудског живота у магличастим просторима слутње, заноса и снова, права прозна поетизација једног песничког бивствовања.

Какву сам то одлику стила видео у текстовима Миленка Пајића? То је, пре свега, обиље слика, читав слап појмова и речи које извиру из његове причалачке маштовитости. Пајић је богом дани приповедач коме навиру слике и призори, једно асоцијативно богатство, у чијој основи лежи ониричка визија, саткана од снова и „причина", један необично рељефан и плодно приказан свет свакидашњег живота, али оживљен чаробном моћи људске креације и људског виђења. Довољно је навести једну реченицу било којег Пајићевог описа, па видети богатство и динамику његовог креирања тога света: „Онамо куда се господин Костић невољно упутио почињало је већ предграђе, око кућа су бујали воћњаци, преливали се преко ограда и сједињавали једни с другима. Отуда се видело и поље, слободно и празно, посуто црним мрљама покислих гаврановa, као јединим својим црним плодовима. Те су црне флеке, неправилне, узнемирене, променљиве, из даљине подсећале на површ проврелог катрана, поготову по плавим и љубичастим преливима и кратким одсјајима на калотама, које прскају и претварају се у појединачна крила и кљунове, кадикада устремљене увис. Уз болно грактање слично гласовима самртника, та су се мастиљава јата затим дизала и спуштала, ковитлала и мрсила око оголелих, као очерупаних и оглоданих крошњи тополa." Његов опис шишања господина Костића у малој, запуштеној периферијској берберници и искеженог лица мајстора берберина у белом мантилу, не заостаје, чак и надмаша, призоре из Кишових *Раних јада* и *Пешчаника*, и показује да је Пајић добар следбеник прозе Данила Киша: „Мајстор у белом мантилу дочека господина Костића уста пуних несажвакане хране, бришући руке о нечисте скуте, клањајући се затечено и задављено... Берберин се халапљиво ухвати у коштац са густом

и богатом гривом господина Костића, као да ће њоме да утоли неку велику своју исконску глад. У честар који се просуо испод господиновог шешира, у то тамно и својеглаво растиње које испуни готово пола собе, мајстор се удуби, зарони, изгуби. Облизујући остатке хране са ивица својих усана, одсецао је, одлучно, живахно, многе црне праменове, као да ужива, као да тражи или губи нешто врло важно на узвишицама и по сановратима господинове лобање." Ово минуциозно и детаљно описивање сваког детаља призора, и ово фиксирање речима сваког појединачног дела слике показује да је Пајић са успехом научио поступак постмодернизма да се слика преноси у речи динамичким обиљем црта. Пајић се учио том поступку и код наших и код страних писаца: код Киша, Д. Албахарија, А. Галице, Г. Петровића, Борхеса, Маркеса (код представника латиноамеричког „магичног реализма") и остварио прозни израз који плени својом речитошћу.

Али није само учење и усвајање поступка резултирало богатством те речитости. То је у исто време и плод талента, бујица асоцијација, жива уобразиља овога писца. Треба погледати са каквим обиљем синонимичности и преклапања слика Пајић тумачи измишљену реч „причина" у наслову првог и другог дела ове трилогије: „авет, аветиња, варка, вила, илузија, мистификација, обмана, опсена, приказа, сабласт, суђаја, тлапња, утвара, фантасмагорија, халуцинација, химба, чаролија; повест слична бајци, пуна претеривања, изопачености, измишљених бића, разуздане фантазије, снова, поглавито еротских; врацбина, гатка, призивање нечистих сила и чини; једна наративна нит као у вртлогу ('гласови у гротлу ноћи'), као у окцу вихора, као у гротлу вулкана, спушта се све до Евине материце; стари зачин, нека врста халуциногене дроге, можда — главни састојак или екстракт љубавног напитка". Ово богатство асоцијација последица је и ониричког талента овога приповедача, његовог одушевљења за ноћ и снове, за разигране призоре једног гротескног сновиђења које употпуњује његово доживљавање дневних маштовитих замисли. „Мноштво снова", вели он, „одувек ме је одушевљавало. Било каква оскудица да наступи, човек је може савладати ослањајући се на непресушно обиље снова. Богатство у сновима је наслеђе даровано човеку и он га ни под којим условима не би пристао да се лиши. Уживајући и исписујући бесконачну раскош снова, сневач се приближава бескрају. Сваки сан је један корак у бесконачност. Сваки сан представља приближавање Богу. Сан је божански процес и спонтани наук усавршавања и напредовања свести... Без сна овај би свет био безличан, неслан, одвратан. Да нема сна, не би било могуће поднети страхоте дана и ума. Без сна измакла

би се најважнија стајна тачка, уништила главна 'причина' живота. Кад не би било сна, свет би био гори од најгоре тамнице."

Ето, на тој подлози сна и сневања Пајић је остварио најблиставију евокацију чина *мешења и печења доброг хлеба.* Причајући о идиличним и срећним тренуцима када је мајка месила и пекла хлеб, чији се заношљив мирис распростирао по целој кући, Пајић тај чин асоцира са груменом *квасца* којим се ритуално подмешује вечити процес непрекидног трајања живота и циклуса „поновног рађања", дакле, једног божанственог и боготворачког чина бесмртности у овом свету умирања и нестајања људских бића. Евоцирајући те стваралачке тренутке делатног човека и животворну моћ хлебног квасца, Пајић на следећим страницама описује поступак „испирања злата" и „читања очима воајера": „Важно је, на крају, добро посолити, да текст не буде блутав, недосољен, добро испечен, да штиво не буде гњецаво, него допечено, мекано, укусно, читљиво. *Тако се справља солидан текст у кухињи вештог прозног писца.* Као за мајчин хлеб, важи исто правило: без љубави, без правих осећања посао неће дати очекиване резултате."

И сада долази прави екскурз поетике овога писца: „Мени је важно да напишем прву верзију, да се дисциплинујем толико да уобличим први запис, скицу, обрис идеје. После тога све иде много лакше. То је квасац о коме сам говорио на почетку. Тај квасац доста уради сам. Када процес крене и када сам цео у њему, онда нема проблема, на помолу је солидан текст који могу потписати."

И управо на овом плодном земљишту пишчеве маштовитости разрастао је *Дневник снова* Лазе Костића. Полазећи од тог „дневника" писаног на француском језику, у коме Костић бележи своје кошмарне снове после смрти Ленке Дунђерски, Пајић гради своју трилогију о животу и агонији Лазе Костића у последњим двема деценијама његова живота. При томе романсијер полази од трагичног виђења те позне Костићеве љубави, приказујући његов *Дневник снова* као мучитељску етапу његовог пађеничког живота: *трилогија* је достојан песнички помен необичног мучеништва овог несхваћеног корифеја српске поезије. Пајић је са научном акрибијом пришао проучавању живота и поезије Лазе Костића, консултујући бројне написе о Костићу, почев од Милана Савића и доктора Симоновића, све до Милана Кашанина и Младена Лесковца. Разуме се, главну пажњу је посветио оригиналу и преводу *Дневника снова* и његовом песничком тумачењу.

Дневник снова и песма *Santa Maria della Salute* били су при томе прва верзија, прва скица ове трилогије. Варирајући

речи и смисао оригиналног *Дневника снова* Пајић је у низу духовитих и надахнутих одломака исписао варијанте ове потресне приче: *Сањао сам ноћас своју Ленору, Сањао сам један сан више пута, Знао сам да ћу је тамо наћи, У нас је све као у мужа и жене, Понекад наручимо кишу, летњу и плаху, Искушење, Славујев знак, Игра, Сан о Њој а без Ње, Душа на дохват руке, Пир, У постељи, У павиљону, Последњи сан.* Пајић је за Њу узео име из чувене Биргерове баладе *Ленора* из XVIII века, Лазино име је употпунио словом *р*: Лаза*р* Костић, исправио је, попунио и, разуме се, покварио последње стихове ове дивне Костићеве песме, и на крају, у одељку *У Хипносовом храму* дао визионарске сцене тог свог „лучанског сна" (трилогија је писана у Лучанима код Чачка), у облику сценских дијалога између учесника тога сна и фантастичних ликова из грчке и римске митологије и накнадних дописивања сродности ове Костићеве песме са другим светским песничким остварењима: Ноћ, кћи Хаоса, оплођена ветром, снела је сребрно јаје, из кога се излеже Ерос; ту је и Морос, Танатос, бог смрти, Немеза, Апата, Филотас, Герас, Ерида, ериније (Алкета, Тисифона и Мегера), Хемера и Етер. Не би се могло рећи да су ове странице само набрајање грчких богова и полубогова, који настањују „доњи свет", пределе око „реке заборава", Лете; оне су често презанимљиви коментари о могућностима које је имао врховни бог при стварању света: „Да је неко из мрака узвикнуо ЉУСКА ЈЕ НАЈВАЖНИЈА И НАЈЛЕПША, ми бисмо сада били кристали, камење, белуци или стене. Хладно и слано сматрало би се врелином. Непомично, бесполно било би обично. Такав свет можда не би био мање разноврстан, савршен, привлачан, инвентиван." Али у свом разиграном маштовитом сну Пајић можда и претерује у својим измишљеним призорима. Нарочито то упада у очи у завршној глави *У крчми „Код српске крваве заставе"*, у којој је апотеоза песника Лазе Костића из првог дела књиге сведена на кафанске доскочице једног шареног друштва из Костићеве свакидашњице.

Али у целини узев, ова трилогија стварана је у радионици правог мајстора постмодерне прозе, који је свој таленат разигране сновне маште претворио у заносни текст књижевне уметничке речитости, тако потребите нашој тривијализованој причалачкој нивелизацији данашње прозе. На основу овог романа Миленка Пајића можемо рећи да смо у њему добили савременог врхунског приповедача.

Октобар 2001

ЛАЗАР ЧУРЧИЋ

У МАНАСТИРУ ШИШАТОВЦУ ДЕСЕТ ГОДИНА ПОСЛЕ

Проф. др Тихомиру Љ. Ђорђевићу у сйомен

Сва моја путовања у манастир Шишатовац организовали су други, они који су имали аутомобил. Први пут сам био онде са професором новосадског Филозофског факултета Боривојем Маринковићем. Ауто је возила његова супруга, Мирјана. Возила је вешто и добро познавајући пут до манастира. Било је тада тужно гледати Шишатовац у рушевинама. Пустош никада не прија. Око порушеног манастира није било живе душе. Чак ни пса. Од конака није било трагова. Некадањи парк обрастао у коров није се ни наслућивао. Само део цркве, према звонику, био је покривен црвеним црепом. Неко је бар малчице заштитио део цркве начинивши комад привременог крова. Зашто нису покрили целу цркву нисам никада чуо. Онако, делом покривена, деловала је још јадније. У средини цркве биле су изваљене и поломљене надгробне плоче Вука Исаковића, Секуле Витковића и још неке. Коме су оне сметале да су их тако изломили? У олтару је била поломљена часна трпеза. Црква без иконостаса, икона и књига деловала је сабласно. Ходали смо по том простору и гледали места где су биле царске двери, часна трпеза, проскомидија и нисмо веровали, и нисмо могли да верујемо, да су све то уништили људи. Још мање смо се надали да ће све то бити обновљено да би подсећало на св. Стефана Штиљановића, Вука Исаковића, Лукијана Мушицког, Вука Караџића, Филипа Вишњића, Тешана Подруговића, Шљепицу из Гргуреваца и још толике друге. Било нас је страх да ће бити затрти трагови места где се живело за духовни живот и стваралаштво. Сећање на ону посету Шишатовцу подсећа ме

увек на најлошије особине људи и опомиње да их у зачетку треба спречавати да почине оваква недела.

Пре десет година, 4. маја 1991, пожелео је песник Милорад Грујић да крене у Фрушку гору да сними оновремени тренутак бар неких фрушкогорских манастира, пре свега оних највише уништаваних. Повео је једног фотографа, професионалца, и позвао мене. Радо сам се одазвао позиву.

Прво смо стигли у Бешенову. То је ваљда најтужнија судбина једног фрушкогорског манастира у Другом светском рату и после њега. Од њега нема ни темеља цркве, а камоли од конака. Од порушеног манастира после рата су односили цигле да граде задружне стаје. Успут смо прошли кроз Лежимир и снимили родну кућу београдског књижара и издавача новијег времена, Глигорија Возаровића. У Гргуревцима смо имали срећу да уђемо у цркву. Црквењак је пословао око ње и отворио нам је врата да је погледамо. Светосавски манастир Кувеждин био је онакав какав сам га видео и раније. Његов класицистички конак морао је бити изузетан. Можда најлепши у Фрушкој гори. Од њега су остали само спољни зидови. Црква је била закључана. На њој су се виделе интервенције како не би пропадала даље, а у дворишту се играле неке девојчице. У Ђипши су мајстори пословали око цркве, а калуђерице обављале своје дневне послове.

Сада, 3. маја 2001, прве године 21. века и трећег миленијума, путујем у Шишатовац са др Тихомиром Љ. Ђорђевићем, његовом супругом Милком и својом Маријом. Знамо да је црква обновљена, а Ђорђевићи су веома покретни и воле да понегде скоче. Тихомир је професор на Саобраћајном одсеку новосадског Факултета техничких наука. Ваљда је саобраћај студирао, а сада га предаје, по неком скривеном, а можда и њему непознатом нагону за путовањем. И његова супруга, Милка, веома је покретна. Марија и ја нисмо никада имали ауто. Најчешће смо на овакве путове полазили када би нам неко понудио да кренемо. Ђорђевићи нас често позивају на путовања и имају лепу особину да нас питају где да нас поведу. Предложио сам им да пођемо у Шишатовац. Они су предлог прихватили као да су га чекали.

Од Тителa нас је пут према Шишатовцу водио преко Новог Сада и Беочина, па даље. Дунав смо у Новом Саду прешли преко моста на баржама. Тужно је ићи преко њега. Још тужнији су стубови негдашњег железничког моста срушеног октобра 1944. године. Тихомир је често понављао да не разуме како шездесет година нико није искористио те стубове макар за пешачки мост. Најтужније је гледати мост према Каменици и Срему. Никада ми неће бити јасно, а верујем да никоме то

не може бити, зашто је било потребно, 1999, порушити Жежељев мост и Хајдинов мост. Хајдинов је жалосна слика бомбардовања. Када би га могло очувати тако оштећеног да опомиње све рушиоце света вредело би. Оба моста су и ауторска и грађевинска дела и далеко су од Косова и Метохије. Срушити их било је као спалити књиге или слике, разбити скулптуре, порушити куће, историјске споменике. Рушење новосадских мостова може се само приписати мржњи, чак геноциду.

Пролазећи кроз Сремску Каменицу видели смо лепо обновљену и дотерану православну цркву. Беочин је, као и увек, био обавијен прашином цемента. Прошли смо Черевић и мало затим ушли у планину. Пут је узан, додуше асфалтиран, али запуштен. Срећом, онога дана по њему је пролазило мало возила.

Стигли смо у Лежимир. Увек ми се чини да је то уз Ердевик понајлепше село у Фрушкој гори. Лево од цркве, мало узбрдо, нашао сам брзо, по сећању, родну кућу Глигорија Возаровића. Још је јаднија него пре десет година. Више на њој нема ни телевизијске антене. Једна жена, која је изишла из дворишта преко пута Возаровићеве куће, рече да у њој још увек неко станује. Чека да неко обнови кућу и не стара се о њој нимало. Око куће је коров. Могао га је бар почупати. Уосталом, онолики београдски књижари и издавачи не брину о некада лепој планинској кући родоначелника њиховог позива. Многи и не знају да је подигао дрвени крст, и обојио га црвено, на месту за које је држао да је оно на којем је спаљен свети Сава, а цео крај се већ поодавна зове Црвени Крст. Још мање се зна да је пренео Доситејеве кости пред београдску Саборну цркву и да је први објавио сабрана дела Доситејева, прва таква у српском издаваштву. Када би београдски ђаци и студенти дали само по један динар нашло би се новаца да се спасе кућа Глише Возаровића. Само, ко да се ангажује око сакупљања тог новца и да још брине о обнови куће? Коме то треба, коме та брига?

Из Лежимира брзо смо стигли у Шишатовац. Пред нама је била обновљена манастирска црква. Дочекао сам да је видим обновљену, истински лепу. Срећни су сигурно сви они који су то дочекали. Садањи њен тренутак биће непоновљив. Око ње још нема конака, који ће је заклањати, па се чини као драгуљ на длану. Сунчаног дана, са прилаза делује црква на узвишици прелепо. Она сведочи да је градитељство уистину уметност. Када би је сада надахнуто насликао неки сликар, задужио би сликарство, али и посведочио ускрснуће и манастира и онога што оно значи у духовном животу и стваралаштву.

На месту манастирске цркве у Шишатовцу постојала је црква од давнине. Њу је око 1520. заменила новија. Саградили

су је калуђери из Жиче, игуман Теофил и монаси Висарион и Иларион. Градили су је мајстори са Приморја, Јован и Гашпар. Они су касније саградили и цркву манастира Кувеждина посвећену светом Сави. Обе су сазидане да подсећају на манастир Жичу. Тих цркава већ давно нема. Замењене су новим, у 18. веку. У Шишатовац је 1543. године пренето, из Шиклуша у Барањи, тело светог деспота Стефана Штиљановића, рођењем из Паштровића. У манастиру је 1560. преписано једно *Четворојеванђеље*. Био је то догађај кад се „ва то време когда се сврши сија књига, а они свети и богоносни мужи сабраше се ва светују и великују саборнују црков, и тако рекоше посред цркве стојешти [стојећи]: кто се хоште [хоће] покусити преписати от ње, или да ју изнесе изнутра манастира пред портнена врата без повеленија отца игумена и еклисарха и васе братије монастирске, а тај човек да јес он проклет". То је најстарија позната преписана књига у Шишатовцу, а можда је и пре ње била преписана још која.

Потпуковник Подунавске милиције Вук Исаковић дао је 1742. да се сазида уз манастирску цркву и звоник. Он је 1753. платио Христофору Џефаровићу израду бакрореза св. деспота Стефана Штиљановића на коме је и слика старе шишатовачке цркве, дуго најпознатија по њој. Ту стару цркву заменили су 1778. године новом, рушеном у Другом светском рату и после њега. Доситеј је посећивао Шишатовац када је у њему била стара црква. Не зна се да ли је био у манастиру и пошто је сазидана нова.

Пре десет година, 4. маја 1991, гледао сам како се обнавља манастирска црква у Шишатовцу из 1778. године. Мајстори Црнотравци зидали су уистину мајсторски сводове изнад олтара и брода цркве, као и кубе. Сада када је посао иза њих, а они се отиснули подаље да доказују своју вештину и умеће, црква делује величанствено. Ваљда је највећа, или од највећих, међу фрушкогорским манастирима. Они који у будућности неће знати да су Црнотравци озидали сводове и кубе шишатовачке цркве само циглама домишљаће да је све то урађено челиком и бетоном. У Покрајинском заводу за заштиту споменика културе истрајали су у намери да се у обнављању цркве поново градитељство старих мајстора. И зато ће, док буде обновљене цркве, бити помињани хвалом. За сто, двеста и више стотина година, не буде ли више зала и рушења, и посао данашњих Црнотраваца и људи из Покрајинског завода за заштиту споменика културе биће историја и сведочанство мајсторског умећа и професионалног односа према грађевинској баштини.

Нови становници манастира Шишатовца јамачно ће се постарати да црква и ликовно буде обогаћена. Оно што је уништено неће бити могућно обновити као што је обновљена цр-

ква, али ће и нови ликовни садржаји учинити цркву богатом и лепом. Сведочиће о уметничким дометима овог, 21. века, током трећег миленијума, а и потом.

На поду обновљене цркве сада је само једна надгробна плоча. Пре десет година било их је више испред цркве. Та једна надгробна плоча подсећа на капетана Бачке Паланке и Петроварадинског Шанца, а после развојачења Подунавске милиције потпуковника Сремског хусарског пука у Старим Бановцима Секуле Витковића, који је 1754. сахрањен у манастиру Фенеку, а 1771. пренет у Шишатовац. У *Старим српским записима и натписима* Љубомира Стојановића забележен је само натпис са његовог гроба (бр. 3.061). У његовој непосредној близини био је сахрањен и Вук Исаковић. Секула Витковић је био ујак Симеона Пишчевића, оног чији су мемоари били повод Милошу Црњанском да напише *Сеобе* и у њима изванредно наслика лик Вука Исаковића.

Љубазни старешина манастира, отац Пајсије, рођењем Суботичанин, показао нам је ново престоно *Јеванђеље* штампано на народном језику у штампарији патријаршије. Рече да је оков руски. Из Русије је, казао нам је, и нови позлаћени путир и петохлебница. У цркви је и неколико руских књига из 18. века. Некада их је било много више. Старих србуља нема ниједне.

У манастиру је обновљен тек део конака. Био је такав и пре десет година. У још увек привременој и пријатној одаји, таква нам се бар чини, разговарали смо са оцем Пајсијем о његовом школовању и обнови манастира. Успут нам казује да је Бачка најлепша земља на свету. Можда сам мало нападно и непозвано рекао оцу Пајсију да би било добро објавити књигу о обнови манастира. Показао нам је много фотографија о томе како се радило. Има много и слајдова. Уистину би то вредело да уђе у књигу. Нисам му рекао, уздржао сам се, да би вредело објавити и имена свих оних који су нешто учинили за обнову манастира, архитеката Покрајинског завода за заштиту споменика културе, мајстора Црнотраваца и других. Отац Пајсије рече да би могао обезбедити врхунско штампање, а све, ипак, чека неког да то пише и напише.

У соби, уз црну кафу и сокове, разговарамо и о књигама. Има их свугде. Још нема библиотеке. Отац Пајсије, чини се, не жури са њоме. Као да страхује од поклона који би је могли оптеретити. Може бити да је у праву. Ипак, издања Матице српске, Српске академије наука и уметности, Српске књижевне задруге, уз издања Српске православне цркве и других православних цркава, руске и грчке пре свих, поред других издавача и институција духовног стваралаштва могле би већ да се нађу на полицама будуће библиотеке.

Поново смо се нашли пред црквом. Професор Тихомир Ђорђевић је начинио неколико снимака. Парк још није у пуном сјају, али то више није царство корова. Ваљда ће и он, не задуго, опет бити у малом оно што је некада био и што је подсећало на бечке дворске баште. Ваљда ће се наћи и места за ликове Лукијана Мушицког, Вука Караџића, Павла Јосифа Шафарика, Георгија Магарашевића и још неких који су у другој деценији 19. века започињали нове странице историје српске књижевности. Ликова Филипа Вишњића, Тешана Подруговића и Шљепице из Гргуреваца нема, а уметници би могли нешто смислити да начине обележја који би подсећали на њих и њихове боравке у Шишатовцу у времену када је гусларска поезија откривана у свету и стизала до браће Грим и Гетеа.

Растали смо се са Шишатовцем уверени да је његова тужна судбина на путу да буде само историја и у уверењу да ће и у ово време, почетком трећег миленијума, у њему бити довољно места духовном животу и стваралаштву.

Из Шишатовца, путем који чека људску бригу, зачас смо стигли у Гргуревце. Мало смо застали, да видимо накратко то лепо село. Пред једним малим кафићем, у маленој башти, нашли смо сто у хладу. Млади келнер био нам је на услузи. Професор Ђорђевић и ја смо наручили по чашу домаће ракије, а наше сапутнице воћне сокове. Ракију смо попили за спомен Шљепице из Гргуреваца. Мало смо излили ракију из чаша по земљи за њену душу. Питали смо келнера има ли у Гргуревцима улица са именом Шљепице из Гргуреваца. Рече да не зна. Позвао је власника кафића, веома пристојног човека, који нам рече да нема такве улице. Ваљда се зачудио и питању. Да му отклоним недоумицу, кажем му да је то једна од најбољих зналаца и гуслара певача косовских песама.

Посматрали смо гргуревачку цркву. И око ње је зидана ограда. Има два улаза грађена са знатним претензијама. Први пут примећујем да китњасти звоник није начињен од бакарног лима него је зидан.

Напустили смо Гргуревце питајући се да ли деца тог лепог фрушкогорског села уче да је ту негде живела Шљепица из Гргуреваца о којој се у науци увек писало с поштовањем, а песме које је певала уз гусле безброј пута су цитиране и још више пута улазиле у читанке.

Одлазећи из Гргуреваца мало смо залутали. Уместо у планину, кренули смо њој насупрот. Доспели смо тако до Стејановаца. Као ни до Лежимира, и Гргуреваца, ни до Стејановаца нема путоказа нити табла са именом места. Када сам схватио да сам у Стејановцима, обрадовао сам се. Стали смо на средини села пред кафићем који би вредео и у већем месту. На баи-

ру десно од њега је повелика црква. Окречена је не тако давно. Брину о њој. И око ње је обзидана ограда. Било је нешто после 13 часова и није била прилика да замолимо свештеника да нам отвори цркву. Нисмо га ни потражили.

Пре неколико месеци писао сам о класицистичком песнику Василију Суботићу и требало ми је да нешто сазнам о Стејановцима. Утврдио сам да се налазе северозападно од Руме. Ваљда сам прошао поред њих априла 1941. у колони изгнаних Шајкаша на путу од Руме до Митровице. Стејановци су подаље од главног пута. Нисам их упамтио са оног пута пре шездесет година.

У кафићу сам само ја наручио чашу ракије. Попио сам је, мало просувши, за душу Василија Суботића. Он је у Стејановцима био свештеник 1847—1849. године. Заменио је Уроша Милутиновића када је овај други премештен у Митровицу. Урош Милутиновић је прве песме у *Летопису* објавио 1834, у 37. частици. У 70. књизи *Летописа*, 1845, објављен му је значајни рад *Обичаји сватовски у Срему*. Ваљда их понајвише описивао према обичајима у Стејановцима, а онде му је и отац био свештеник.

Не зна се да ли је Василије Суботић писао и у Стејановцима. Из тог села премештен је у Земун, где је објавио неколико књига и где је умро. За време боравка у Земуну био је у жестоком сукобу са Урошем Милутиновићем, тада протом у Митровици.

Могућно је да у стејановачкој цркви и парохијској канцеларији има трагова о Урошу Милутиновићу и Василију Суботићу. Не знам да ли наставници српског језика и књижевности у Стејановцима знају да су у њиховом селу живели песници пре Народног покрета 1848/9, и да се један од њих, Василије Суботић, од 1964. сврстава у врх српске поезије епохе класицизма. Вредело би да знају и да понекад подсете ученике на обојицу.

Из Стејановаца смо кренули мало путем којим смо, срећом за мене, погрешно доспели у то село, а одмах мало даље кренули пут планине. Ручали смо у ресторану на Дунаву, у Бечину. То је повелик, чист и уредан ресторан. Нов је. Није га било пре десет година. Услужили су нас брзо, добрим јелом и лепим избором вина. Јефтинији су него у Тителу.

*

Десетог јуна по подне, 2001. преминуо је у Тителу изненада професор др Тихомир Љ. Ђорђевић. Идуће године ваљало је да оде у пензију.

МИРО ВУКСАНОВИЋ

ДВАНАЕСТ СЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА

ПИСАЦ ПЛОВНИХ РЕЧЕНИЦА

Бошко Петровић, последњи можда српски интелектуалац класичног реда, наочит знак Новог Сада и Матице српске у њему, дугогодишњи, писац скулпторски уплетених прстију на рукама, јединствено тростран, као песник нежан и шкрт, у жућкастоцрвеним сликама, рујан, есејист који провиђа више уметности појединачно и одједном, замаштан, приповедач и романсијер чије реченице иду као босутске и дунавске реке, лено, вијугаво, матичним путем и рукавцима, с обале на обалу, замодрено, у ритму који се ломи и мења, изненађује и понекад збуњује, увек говорећи исту истину: Бошко Петровић је писац пловних реченица.

(На дан испраћаја, Нови Сад, 2. VII 2001)

ПРЕД СЕНОВИТИМ МОТОВИЛОМ

Пре слушања и пре гледања Матије Бећковића док казује своје стихове, у свакој прилици, одвишно је увођење у посао, добро би било да се сваки уводничар повуче, да оде међу слушаче, имаће шта чути, међутим, и ипак, мора се и тада понешто рећи, можда не о поезији Матије Бећковића, она ће то понајбоље, сама собом, то се проверава у читањима њених тумача, а тумачења Матијине поезије има у нарамцима, али их нема која дотичу дно, неће их ни бити, јер би то значило да се може дотаћи дно речи, а то се не може, то није никоме досад дато, сачекаћемо и нећемо о томе, хоћемо друго да покушамо, може бити и то сувишно, али јесте зазовно, тражи малу др-

скост, тражи и нешто куражи, да кажемо шта ће после ове реченице доћи, да унапред опишемо казивање Матије Бећковића док говори јавно, пред публиком, и пред онима који долазе а да не знају шта је песма, не разумеју шта чују али не умеју да оду, исто као и они што поезију воле или пишу, да кажемо како нема другог српског песника, вероватно га није ни било, нисмо за њега дознали, који може на своју удицу од речи ухватити хиљаде људи одједном као што је то учинио Матија Бећковић пред црквом у Никшићу, примерице, пред црквом о којој је увеличане стихове уоквирио, и свуда где дође, ако нису хиљаде јесу стотине, у добу када се књиге песама штампају српским језиком у мањем тиражу од најмањег броја долазника на Матијину књижевну приредбу, у добу које није нимало поетично, у свету који је оврљавио гледајући шта раде други, источно и западно, у свету који грезне у све дебљи смет без пртине, који мари за сонете као за лањски снег, тај исти свет митингује око поетске и беседничке речи Матије Бећковића, бива друкчији, зачуђен пред ровачким чудом, затечен, збуњен, отворених уста, са смејавицама на образу, док им говори Матија Бећковић, док гради своје сеновито мотовило од стихова, свечано одевен, закопчан за све осим речи, као да је кренуо да проси девојку, као што јесте јер песник не престаје да проси реч, задовољан ако га реч узме, распеван, док је очигледно да је песник у ритуалу, у заварчивању, у обреду, под записом у дрвету, под крстом, видар који је видео тајну видања речима, као да лечи од уједа змије, никад у кошуљи кратких рукава, никад кратак у читању а увек на крају као да је на почетку, док је све на једном месту, и писац, и реч, и стих, и редитељ, и глумац, и сваки инспицијент, све у Матији Бећковићу док казује своју поезију, наглас, из дубине, понекад промукло, пригушено, увек подешено, увежбано, где приличи лагано, где приличи брзо, речи пред собом, каткад му се подижу груди, као да хоће да се дигне са стихом, док прстима обе руке листа књигу а памћењем сваки ред у њима, као да све иде само од себе, самоникло, саморасно, јер што ради Матија Бећковић није имао од кога видети, није му то нико умео показати, нити он може на друге пренети, зар нисмо видели глумце од великог дара како се аче и јакају са Матијиним поемама, како је у њиховим гласовима Бећковићева реч као сироче, јер њу отац најбоље разуме и исто тако изговара, јер је Матија Бећковић човек који се не крије док се исповеда, јер док збори ово он збори оно, јер је једини успео да окупи главу до главе, сваку седу, оних који су га ћерали да му аплаудирају док им у очи говори своју истину, не њихову, ни дао бог, јер њему осим њега није потребан нико када крене у емитовање поезије, јер

му капу скидају и они који га мрзе, у страху да их не узме на реч, јер ни он не зна колико је која његова песма имала премијера, јер је ово слика Матије Бећковића која лебди, јер не може бити исто описано и уживо виђено, јер се може силуетно описати како Матија Бећковић говори и може се описати слушање његове песме, овако као што је учињено или друкчије, лепше и потпуније, али се не може рећи шта ће нам реч Матије Бећковића рећи и не може се рећи шта се дешава у онима који примају оно што је Матија Бећковић рекао, јер поезија не би била магична да није непредвидљива.

(Речено у Новом Саду, 13. IX 2001)

ЧИТУЉИЦА НЕНАПИСАНОМ ТЕКСТУ

Знам човјека, живи у Врбасу, презива се Булатовић, њих има доста, али је само један он, нико тако не стиже на сваки рођачки, кумовски, земљачки испраћај, нико као он не показује, уживо, како се велича, и колико, чин одласка под камен, у каменим крајевима, као нигдје, који због таквог култа, лелекачког, годинама, исијеца из новина читуље свих преминулих из његовог краја, из Роваца, из обје Мораче, Доње и Горње, из околине Колашина, са простора који је раније био исти срез, има, дакле, Булатовић који каже да исјечке чува у *кутијама од ципела*, да је у њих стрпао неколико стотина изрезака, не зна сигурно, одавно није бројио, умножило се умирање и објављивање, додаје како се и по томе види ко је имућан а ко није, да први дају велике читуље, заједно, породично, и појединачно, свака својта жалост за себе, као да се с неким такмиче, а други, сиротни, једва неколико ријечи плате, без набрајања фамилије, без имена̂, па се не види ко је иза покојника остао, не види се ништа за родослове и за приче о испраћају, и каже Булатовић још доста тугаљивости, сав разњежен и заливен туђим сузама, а све то потура под чесму одакле се излијева његова срцба, двострука, јер се све удвостручило, све је постало двокрако и дворого, па се раздвојиле и читуље, *преселиле се и у 'Дан'*, подвикује Булатовић, а *Дан* је лист, дневни, црногорски, више српски мање црногорски, није више *Побједа* једини дневник, подгорички, иако је дан-данји његована..., но, то хоће на другу страну, нашу и садашњу, а под другом страном су, у залатку, све *побједе* и сви *дани*, херцеговачки, крајински, барањски, косовскометохијски, свукудашњи, тешко је о томе овако, припадом, и иначе је тешко о томе, као што је мука о којој сам почео на Булатовићу, јер не може да добија оба листа са читуљама, не може да обнови претплату, нема плат-

ног промета између два ока у једној земљи, израстао међу очима огроман нос, толика носина да оба гледају за себе, да ни читуље нијесу заједно, да су се на путу у онај крај, недоходни, у два реда (најмање у два) нанизали, о чему нијесам мислио ни ријечи да кажем, све је казано, не о очима но о слепоочницама, и овима овдје и онима тамо, хтио сам тек да пожалим нашег Булатовића који се мучи хобијем и чекањем да чудо стане, али чудо никад не стаје само и не долази само, а ако се неко — не неко но сви! — међу слушачима, ако их има, сад, чуди одакле је кренула и гдје ће стићи оваква тужбалица, хоће ли се слегнути и починути (*да и ми починемо*), ако неко ишта још очекује од оваквог гоблена, ваља га барем мало заговорити сличношћу, једним што је налик на друго, више него налик, готово да је исто само се друкчије зове, за невољу, као што је у невољи мој Врбашанин и сваки намјерник који хоће данас да каже ријеч о савременој прози нашој, на српском језику писаној, јер се вијести о српској прози, добре и лоше, као и она сама, разилазе политичким поточинама, растоцима, не: притокама, гледају нас врљаво, да не можемо погодити шта виде и колико виде, све се раздробило, разрочило, као Булатовићеве читуље, па се тако расула и наша умјетничка проза, не можемо је никако окупити у цјелину, да бисмо је такву добро замотрили и рекли шта о њој мислимо, пошто је она дио нас а није обрнуто, па ће бити тако, дуго и још дуже, ако не будемо склонили истину, свакоме на путу, да не може бити обухватног погледа *ни на шшо* што није *учијело*, па нема ни критичара који може дати збирни и непристрасни опис савремене прозе на српском језику и неће га бити док је овако, сада, српска и србијанска, црногорска и српска, српска и босанскохерцеговачка, српска позајмљена, узета и одузета (немрдајућа), дијаспорна, расејанска, а нико не зна гдје почиње дијаспора, расејање, и гдје се завршава матица, сигурно је да им границе нијесу на нашим границама, па ову читуљицу мојем ненаписаном тексту о задатој теми ваља чути као вијест да је мој прилог преминуо прије одређивања теме о којој је данас говор, али још нијесам одабрао гдје ту вијест да објавим, да не бих додатно мучио мојег одвише поменутог пријатеља Булатовића.

(Речено у Билећи на симпозијуму *Срйска йроза данас*, 20. IX 2000)

ДАШИЋЕВЕ ИСТОРИЈСКЕ ПРОВЕДРИЦЕ

Можда би пре приче о историјским студијама и огледима академика Миомира Дашића, уз његову најновију књигу која окупља раније написане и објављене радове и која тим радови-

ма даје друга и друкчија значења, са убедљивим доказима да је пред нама поуздано, прегледно, сажето и прецизно писано штиво, како није чест обичај у наших историчара, који не умеју увек да одвађавају и ређају чињенице по вредностима и значају, који тако затрпају оно што је главно и збуне читаоца, како Дашић не ради, напротив, његови огледи су готово енциклопедијски оцеђени, тачни, погађају у центар или близу њега, али би, почео сам, пре описивања научног поступка и резултата што долази из пернице Миомира Дашића, можда би ваљало напоменути да нико, вероватно, не троши толико речи и толико времена у причању историје као што чине Црногорци, да нико није толико загледан уназад, у догађаје који су се раније нанизали, увек просејани или увеличани, како је коме дато, увек за завид и завист, никад са признањем о слабостима, кукавичлуку, издајама и сличним, не дај боже, особинама, јер их Црногорци из своје историје чисте као *губу из шорине*, јер сваки Црногорац има своју историју Црне Горе и има властиту родословну приповест, пасовима и звањима развучену, подешену, урешену, јер се чини као да сваки други пензионисани Црногорац пише или хронику својег завичаја или хронику својег братства или хронику свога живота или све то одједном, јер је толико хроника да се за Црногорце може рећи да су хронично оболели од историје, да је међу њима бављење историјом масовна појава, као и прваћење, као и причање, као и писање, да нико неће ни цента са међаша своје истине, што се нарочито понавља у последњим годинама када из Црне Горе и о Црној Гори стижу књиге у јатима, утркују се и престижу једна другу, то гледам свакодневно, на таквом сам месту да ми треба веровати, па зато и примам ову и овакву реч, за понекога, може бити, неочекивано — јер шта би могао да каже књижевник о историјским студијама! — јер сви не знају да нико од писаца не може далеко ако није дошао из историје свог народа и из историје његовог језика, то су му две руке, обе писмене једнако, па сам зато и с радошћу прихватио да кажем утисак после читања нове књиге Миомира Дашића *Огледи из историје Црне Горе*, јер сам ранијих година, дуго, у разним приликама, радознао, ишчитавао два обимна тома историје Васојевића од помена до 1878. године, што је Дашићев животни посао у историјским истраживањима, јер се и ту нашао у истој позицији као што је она општа, црногорска, раније поменута, где су сви исторични, где је тешко бити признат историчар, где се тешко из мноштва издвојити, увек је с неукима најтеже, где свак пише своју историју, понављам, у чему ни Васојевићи нису изузетак, јер имају малу библиотеку књига о себи, занимљивих, научних, обимних, али су све те историјске књиге у сенци

оних што их је написао академик Дашић, историчар ретког дара, човек који уме да уочи и одмери, који не уситњава, не рашчлањује, који даје синтезе и види целину, који се не поводи за догађањима и ранијим књигама о њима које нису увек ни проверене ни добронамерне, научник који је на примеру изучавања чувене и велике лимске области у Црној Гори показао да је историја словенских народа укрштена давно, да је историја Црне Горе и Србије у Васојевићима помешана више него на другим пределима, да и нема црногорске историје која није таква, тако нас учи Дашић, и то чини разложно, ненаметљиво, мирно, без нервозе која је заузела странице књига неколицине савременика, јер је Дашићева историјска слика Црне Горе логична, природна, лако се чита јер је лако писана, као и све што је написао аутор коме је јасно оно што пише, који не калкулише и који се не двоуми, зато је Дашићево писање једноставно и лако, долази из учености, долази из сигурности, не обазире се на дневне и појединачне захтеве, не мари за њих, јер тако не чини научник Дашићевог реда и угледа, јер он није навикао да залази у маглу а да не уме да препозна пут за излазак, његови текстови су историјске проведрице и по томе што не говоре само о погибијама, биткама и ратовима, како се историографија навадила да ради, као да се ништа друго није догађало, већ Дашић окупља све што чини историјско трајање народа и његове државе, све што је важно, а то значи да се код Дашића види намера да догађаје сагледа у оквиру других и околних дешавања, да изучи, рецимо, како су се религијске, културне и просветне прилике развијале у његовим Васојевићима, да издвоји ликове који јесу историјски зато што су имали националну визију и националну свест, као што су их имали и Мојсије Зечевић као верски вођа и Миљан Вуков као ратнички и војводски првак, као што су такву свест имали Васојевићи и пре и касније, као што је имају и данас, као што је све то и много шта још нашло двоструки кров у књигама академика Дашића, у свим његовим расправама, нарочито у *Огледима из историје Црне Горе*, у књизи која је уоквирена текстовима који ће свакоме омогућити да на том месту, само у два прилога, у оном на почетку и у оном на крају, дозна како је расла Црна Гора и њене претходнице, Дукља и Зета, од доласка Словена до 1918. године, са неколико географских карата, тако да сваки читалац може баш ту наћи најкраћу историју Црне Горе као оријентацију у времену и простору, у распону неколико векова, што је само по себи крупан и редак подухват, а између тих текстова има још десет огледа из црногорске историје који су допуне и разраде, примери и илустрације врења историје од краја осамнаестог века до краја Првог светског ра-

та, тачније речено до краја самосталности Црне Горе, до нестанка њене династије Петровић, до нестанка њеног имена, до уједињења са Србијом, до стварања јужнословенске државе, све у Црној Гори, у њеној најгушћој историји, која је динамична и драматична била увек, у описаном добу нарочито, која је у срећном оку академика Миомира Дашића нашла свог сигурног, правичног и непристрасног тумача, а то је највише што историчар може дати и тако бива само у оним случајевима када се истраживач прилагођава догађајима, када догађаје не прилагођава себи, свом добу и савременим наручиоцима, што академик Дашић боље зна од других, што га је пропело на високу коту у савременој историјској истини о Црној Гори и о Црногорцима, што је, признаћете, увек тешко заслужити и што тражи искрена признања и честитке.

(Речено у Матици српској, 18. V 2001)

МЕСТО ЗА УЧЕЊЕ

Ако вас неко, даме и господо, у каквој прилици упита како настаје, како се пише или како изгледа педесета књига неког писца, ако вас упитају ко је у стању да то уради, ако се затекнете у незгодном процепу пошто такав пример немате, редак у нас, редак и у свету, није плодност свуда плодна, није рука која пише увек једнако опуштена, није сваки писац вољан да објави што напише, има их достина који се муче са издавачима и спонзорима, имају писци и других мука, отуда су им и књиге ретке, зато ћете бити у нелагоди како да одговорите, а учтивно је одговорити као што је учтивно казати лепу реч о књизи на њеном првом представљању, када вам одреде све, дан, час и место, само ваља донети похвале, зато, дакле, као потпун одговор узмите другу књигу едиције *Студије и огледи*, у издању новосадског Змаја, књигу Радомира Ивановића, Владовог и Дрекаловића, што је друго име за већину Куча, Иванови-ћеву књигу *Самойиси и казалице Стефана Митрова Љубише*, али немојте одмах о наслову, немојте поредити објашњења да „*самойиси* означава сваки текст написан својом руком", а „*казалице* означава живу личну, својим устима казану ријеч", како прецизно вели академик Ивановић, додавши да се ту ради „о два инвентивна пишчева неологизма", што значи да је речи *самойис* и *казалица* смислио Љубиша који је за себе изричито рекао: „У свом вијеку нијесам изнитио ни једне јединцате ријечи", немојте о томе, то су ситнице, ко мари за њих, није све како је речено, има доста заборавних писаца, немојте ни о

старој двојности Стјепан и Стефан, то је Ивановић тачно преузео, као што је намерно (вероватно) издвојио најбољег црногорског приповедача из прошлог века, бољег од многих из нашег века, јер је све његово, као и Марку Миљанову, кренуло из народа и из народне речи, уздигло се, разгранало се, и поново дошло у народ и у народну реч, што је показао и професор Ивановић у књизи која је пуна као око, насута ученим изразима, цитатима, белешкама, напоменама, па се не зна шта је међу њима више занимљиво, у детаљима и у бројањима као, рецимо, у анализи „фантастичне повијести" *Проклети Кâм*, ради тражења „Љубишине филозофије и психологије стварања", где почиње разлагањем, по главама, по избројаним страницама, по целинама и пребројаним редовима у њима, детаљно, до дна, каткад и испод дна, да би закључио како је поменута повест састављена од једне новеле и четири приповетке, да је Љубиша, истовремено, и онај који прича и онај који причано препричава (*ūрūповедач* и *ūрепрūповедач*), тако, помажући се текстовима Исидоре, Нова Вуковића, Божидара Пејовића, Латковића, Ротковића и других, Љубишином штиву као центру своје педесете књиге Ивановић прилази поступно и дорађено, као и у ранијим књигама својим, у оних 49 ако рачунамо и преводе на македонски језик, које ваља читати онако као што их њихов писац чита и оцењује, када је са собом на ви, по природи ствари и по природи односа према властитим књигама које су, често, уставиле истину о нашим главним писцима — а ко пише о Његошу и онима иза њега неће бити задуго скрајнут! — о моћима српског језика и о досезима научне мисли о књижевности, при чему је, годинама, Радомир Ивановић упоран да свакодневно, једнако, сипа као испод воденичног камена, у мучницу, његову, истраживачку и есејистичку, књижевно-историјску, па је, зато!, збир колик јесте, замашан и усамљен по тој замашности, те није чудно што је баш Ивановић написао богату књигу из које нам Љубиша долази друкчији и разноврснији, преображен, књигу у којој аутор опет демонстрира склоност да ништа не оставља без доказа, без извора, без подупирача, без објашњења и коментара који се у круговима шире око сваког поглавља, у обилатим количинама, са два поговора од којих један, Ивановићев, образлаже Ивановићево „вишедеценијско аналитичко искуство" дато откривању поетике Љубишиног дела, а други поговор је професора Павла Илића који одмерено наглашава да Ивановић „разматра: однос онога што је *ūисано* и онога што је *казано* у прози" Љубишиној, све у књизи где аутору по обичају помажу даме са библиографским радовима, Мирјана Брковић о Љубиши а Јелица Јовановић о Љубишином тумачу, да би се на истом месту

окупило што више чињеница, да би се што боље откопао истраживани мајдан, да би се и на тај начин видело како се укршта мисао Стефана М. Љубише и Радомира В. Ивановића, као *йримарно и нијанса*, што би рекао Славко Гордић, да бисте, даме и господо, свим реченим могли тачно одговорити на питање с почетка ове реченице, да тако настаје, да се тако пише и да тако изгледа педесета књига Радомира Ивановића на чије смо студије и огледе навикли као на годишња доба, из којих млађи уче, као што ће књига *Самойиси и казалице Сйефана Мийрова Љубише* бити право место за учење.

(Речено у Музеју Војводине, 29. III 2000)

ИСПОСНИК РЕЧИ

Није ништа преданије и са толиком страшћу, на свом занимљивом путовању, радио Богдан Џувер — иако је основном струком изван књижевности, формално — осим што је гледао у реч, саму и свемоћну, тражећи у њој први смисао — литерарни, тражећи у њој први знак — песнички, и ритам и звук какве није имала, све по своме, њирећи, за себе, у себи, насамо, као да је отишао у испосницу речи, добровољно и без остатка како се тамо једино и одлази, да пази на сваки црвени датум у календару речи, да сваки пост одслужи, да би се причестио пред творцем речи, на укривеном месту, да би одвајао за под главу, у јастук, у *снијевање*, у снованье, да у речима сања и у сну с њима разговара, да с речима месечари, да их бира за рукописе, за своју велику *Књиīу чудеса* или *Књиīу удеса* — оба наслова су тачна и оба су његова — за свој *Исйисаријӯм*, за своју *Боīданиану*, како је Џувер све то, по себи, крстио, за своје збирке песама, готове и за штампу спремљене — таквих је већина — за збирке које је објављивао у последњих двадесетак година, повремено и помало стидљиво, као да неће, као да му их је жао од себе одвојити, за књиге којима је у име дао понеку од пробраних речи: за прву — *Колиūйе*, за другу — *Повесмо вида* (где се огледнула и ова причица), за трећу — *На усни зе-мље* (и она је за песника проговорила), за четврту — *Рало, оūйори* (као бразда без краја), за пету — *Оīрађеница* (одакле је све кренуло и где се све полако враћа), за шесту — *Врūй на брегу*, за седму — *Свеūле ūаме* (као знак нашег времена) и, недавно, за осму, засад последњу књигу — *У неūобегу једнаком*, без престанка, без почивања, која нас је вечерас скупила да с правдом и праведношћу погледнемо, одједном, целу копу, цео куп, сву ђенидбу, поетску, Богдана Џувера, где нема узмицања и мало-

душности, где има само *даље* и *још даље*, *што више*, расприча-но и препричано, где је све утуљчило на исти извор — бистри и језички, где се реч у себе прометнула па јесте она коју знамо али нам друкчије збори, где се песник снебива, ломи прсте, пред лепотом и пред истином, научен да је тешко докучити обе, где се, *У непобеђу једнаком*, у „породичној хроници", у „чистоти минерала", у успомени која расте из љубави, одакле „криком са дна бића" стижу обриси песникових родитеља, „у недореку", у стиховима који ће свима бити блиски, као да су их сами писали, собом и од свога, јер је једно код свих исто — иста је верност онима који дају живот, још виша ако је неко као песников отац кренуо од нас, у онај свет, са омиљеном књигом крај главе, где се, у том сусрету доњег света и слова, чује песникова елегија, толико елегична да нам се понекад чи-ни како ће од ње утрнути мисао, као што је утрнула дужност оних који су дужни да чувају трагове свог глумца и трагове свог песника, Јовановића и Манојловића, трагове Вуковог пи-сара Сандића, њихове куће и њихове гробове, што нису учи-нили, још су и реку убили, учестали рушевине, „градуш зида, разруш разиђује", како види песник града у чије име мисли и каже укор, без срџбе, нарочитом речју, свечаном, заневешће-ном, речју за изласка, мотовилом речи, загледан, одавно, не-тремице, песник и испосник речи Богдан Џувер.

(Речено у Зрењанину, 12. IV 2000)

ДВОСТРУКОСТ ПРИЧЕ И ПРИЧАЊА

Књига Радоње Вукославовића коју сам у два дана, без од-лагања, прочитао и два пута јој се враћао има у наслову двије ријечи: *сјена* и *ӣрисјена*, множином исписане, као поетско а тачно упућивање да су у њој, у залатку, у заклону, у огледању над водом, у одломцима од сниjевања и од свакидашње суро-вости, окупљени људи и доба које се низ гору отиснуло, у за-сјенак, има на корицама успјеле отиске двију слика Ратка Шо-ћа, а називи тих слика су од имена двају ликова романа (Лије-па Госпођа и Ћићур), има двије фотографије писца (на почет-ку у партизанској опреми, на крају под великим шеширом, иза тамних наочара), има поговор Гојка Јањушевића, као капу и допуну, у два слоја, у двије приче, о писцу и о његовој књизи, има роман Радоње Вукославовића почетак гдје се, одмах, у че-каоници, у предворју богате приче, и у возу, у поласку на ве-лико путовање које није довршено и које је због тога још уви-јек зазовно, у разговорима и сусретима са двојником, има, да-

кле, удвајање као први знак свега што ће са страницама доћи, а то удвојење лако објашњава зашто књигу Радоње Вукославовића гледам и као нарочит двојни разломак, чисто књижевни и чисто мемоарски, магијски и документарни, у којему су именитељ и дјелилац два пута у истом облику — да би лакше и боље дали тражени резултат, што се и десило, да роман Радоње Вукославовића буде дволучац, да има два лука испод којих се наизмјенично провлаче магле и свјетлости сјећања, са двосмислицама у именима личности и мјеста, природно датих или дограђених, увијек двовисинских, доље у Долини и горе на Кому, доље под Градином и горе у Пристрану, доље крај Мораче и горе крај Дунава, гдје коте кажу и раст пишчевих (и општих) година, да је, тако, књига постала двобојна, дигнута на два боја, на два спрата, са широко отвореним вратима и метраним прозорима, са двокрилним кантовима и стажама у њима, двовидним као што је двовидна њена реченица и њена ијекавска ријеч, да је, зато, двовриједно откривати отменост казивања и господско трагање за собом, не би ли се, иза облака, појавио двоврх, онај магични, народски, и онај од непрекинутог служења младалачкој идеји, како би се у два реда, двоврсно, понудили на бирање, несвјесни да ће оностранo одвести достину а огољено остати као већ саслушано свједочење, да ће књига Радоње Вукославовића у двогласју тек одвојеног и раније чувеног, у двоточју, у два тока присјећања, из сна и из јаве, у два облика слова, обичном и курзивном, у двозвуку чокота и крша, троме ријеке и равничарског вјетра, са двије издвојене реченице: *Не вију се гаврани изнад нас... За црне гласове никад није касно...*, обје искидане, са два лика двојице погинулих синова, у горском огледалу, гдје их је мајка у каменом мозаику под водом оставила, са двије силуете у виру ријеке, у дрхтању, када брат који гледа не разликује себе и брата којег одавно нема, када *у кући огледалâ, између ледених санти*, препознаје лик *Радомиров, Душанов, Милошев, Војов, Радованов...* како *лагано клизе по умиреној површини и, један за другим, у колони, нестају...*, у двоимености хитлерског рата, у двојачењу партизана, рањеника, Руса, комуниста, откупа и затварања, поратне обнове и просвјећивања, у двогубом биљегу, у двојини коју је донијело разложно слагање догађаја и слика, у дволинијском кретању кроз скорашње и наше вријеме, у жељи да се врати Јован из Станојеве приче и Вила из Кома, са двије опомене: *Као да се прометнула у нешто друго, можда у невидљиву птицу. Зашто је вила ако се не може прометнути у шта жели?*, у двопјеву међашних киљана, кучког и војвођанског, у двосјеку одабраних узора, Андрића и Лалића, у ријеткој двосложности, у двоусности која нам на оба дошаптава своју

оплемењену причу, искусну и домишљену, која је домаћински населила роман *Сјене и ūрисјене* Радоње Вукославовића, књигу која својом озбиљношћу, редом ствари и образложеном двозборношћу тражи нашу удвостручену оданост.

(Речено у Градској библиотеци у Новом Саду 23. IX 1999. и у Библиотеци „Данило Киш" у Врбасу 22. II 2000)

СУЂАЈЕ РАНКА КРСТАЈИЋА

Ако сте пажљиви читаоци и ако сте замотрили први лист иза наслова прве књиге сликара и писца Ранка Крстајића *Случај ґосūодина Асимова*, у Просветином издању, првом или поновљеном јер је низ прича у тој књизи примљен као књижевно освјежење и доказ даровитости њеног писца, који је, видјели сте, на почетку свог укупног литерарног свијета, на улазу у њега, исписао кратку посвету, у три ријечи и два имена: *Анки* (родом од Кујунџића из Горње Буковице, из Провалије) *и Миловану* (старином Поповићу, од Крстајића који су из укривене Комарнице додигли на своје катуне и ту зазимили, као и сви Језерци), гдје су Анка и Милован 1952. добили сина, дали му име Ранко и пожељели да стигне довде, послије школовања, почетног у мјесту рођења и гимназије у Никшићу (гдје је прву изложбу слика имао 1971, а онда петнаестак самосталних изложби још — у Београду, Земуну, Новом Саду, Подгорици, Дубровнику, три пута у Бечу, у Севиљи, у Лимасолу и другим градовима), послије студија и дипломирања на Филолошком факултету, у Београду гдје је и остао, одакле се књигом сјетио како је док је био мали као и сви онамо стрецао од слијегања леда на Језерима, на студени ослушкивао јек црне и букове горе и потмуло спуштање два неба — доњег које пада људима на главу и горњег које се уставља на самом врху Дурмитора, у магли и у мећави толико густој да је у њој, у лову, отац устријелио сина (па нам се чини да је баш отуда дошао наслов романа Ранка Крстајића *Сенка у маґли*, из времена „које не постоји"), испод Дурмитора гдје је, каже Крстајић, човјек „мало више човјек, односно, мало више Божији створ, него ли у низинама. Мало више Творац, јер је ближи небесима, муњама и облацима...", гдје „човјек се и сам отвара према себи и према ближњима", како се и догодило, у кући одакле је стигао наш писац и одакле је стигао наш сликар, оба у једном лику, у двоструком дару, у сјећању да су му (тако слутимо!) као макањи казивали како је паша законачио на долини, крај воде, под чадором, помаман и жељан, није му било доста што је убио вој-

воду Илију но је тражио да му доведу и његову жену, Анђелију, за коју је сувишно рећи да је била лијепа, а она му, на ткаником декицама, стидећа, у ноћи, с очима при земљи, шапутала да је одвише страсна, да у љубави вришти, молила га да измакне страже од шатора, да се не посрами што је чују, како је лакоми паша и учинио, а Анђелија га без вриска, одмах, ножем усмртила и оставила, отишла на Косориће, одатле у род, у Куче, а њен чин у име мјеста Пашина Вода одакле је Ранко Крстајић (а гдје би се друго и могао родити приређивач *Антологије светске фантастике* но под Дурмитором), гдје му се мисао покренула реченим и сличним причама које он, касније, у књигама, неће доносити ни сирове ни труњаве како невјешти раде, но ће их препране у неколико вода, по неколико пута проциједити не би ли дошло тек понешто од њих, као сјев муње, као удар грома који је код храста на путу од Жабљака погодио младу љепотицу прије но је дошла у путовање и у ноћ ономе што је освануо на њеном гробу са нарученом и свиленом марамом у руци (о чему узбудљиво збори *Недовршена прича*), не би ли тек понешто отријебио, као привид, опет ноћни, из дурмиторског села, из уклете куће, гдје се по казни рађају ругобе, међу њима и гука под креветом која излази када сви заспу и лоче сплачине остављене иза врата, јер је тако кажњена велика кривица (каже нам Крстајићева повијест *Грех*), не бисмо ли тек понешто наслутили од неслоге и зла што га је под Дурмитором умножио досељени Мрдак, толико кадар да се из мртвих поврати, одвеже вијенац напрасних смрти и потом оде да школује своју дјецу (како читамо у причи *Мржња*), не бисмо ли овако, са три примјера, одабрана због повода у коме се помињу, из исте књиге, насловљене по најчешћим сликама које су падале на укисле ливаде под Дурмитором, тако први пут именоване у књизи *Ноћи црног месеца* Ранка Крстајића, у којој су, као и у двјема осталим, поменутим, кишни и ноћни сати најчешћи, као слутња овога што нам јесте, као разговор са суђајом у црној марами која нас надгледа и не оставља, као нарочито осјећање трагичности и као показивање да је Ранко Крстајић писац који пише мало, али који пише добро, који ради као дуборезац, у детаљу и стрпљиво, који из руку не даје ништа ако није дорађено и у чудан заклон остављено, преображено, „као да је у питању дуготрајан и језив кошмар, као да се све дешавало у стању дубоког заноса, сличном оном између живота и смрти, када човек нити сања, нити је будан", пише Крстајић, чија реченица најчешће личи на мали висећи мост над понором преко кога, к нама, на нашу обалу, прелазе црнилом усундане прилике — неочекиване, да нас изненаде и помакну, да нам кажу колико је књижевно писмо непредвиди-

во и колико ћемо и сами бити такви, за тренутак, док нас обузима и обиљежава, да нам се са књигама Ранка Крстајића примиче примјер како се ради тежак и заметан (може се рећи и: заметен!) посао са ријечима, у који се многи залијећу, најчешће без нареда, данас нарочито, а само понеки то чине с разлогом, као што то чини приповиједач Ранко Крстајић чија је проза превођена на седам језика да достини каже шта има и да се од тога ни пред ким не застиди.

(Речено у Удружењу Дурмитораца, Београд, 22. XI 1999)

КЊИГА ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ТИШИНЕ

Лирске мемоаре Душана Панковића, сина Здравковог, из Сàса, како сви кажу, из Нових Карловаца, како се званично пише, рођеног у претпоследњи дан августа 1928. године, ваља почети читањем белешке о писцу, на корици књиге, на унутрашњем крилу њеном, где је у густини, у неколико редова, набрајањем, како се обично ради, казана најмања прича о једном необичном животу, где се, у првом одељку, помињу само три укрштена податка — школовање од Сàса у чијем првом помињању коректорска грешка иде у симболику пошто је прво *а* под оштрим акцентом прешло у *и* до факултета у Београду, службовање у неколиким школама, инђијским, и једној добојској, до дугог и плодног рада у инђијској Библиотеци и тамновање на Голом отоку које прекида два поменута низа послова, које прекида сваку помисао о животној лагодности и завичајној једноличности — ваља се, при том, подсетити да је исти Душан Панковић познат савремени српски библиограф, да је заслужан што је Инђија са именом др Георгија Михаиловића сваке године по неколико пута центар у који пристижу библиографи, подносе стручна саопштења и остављају садржином признате зборнике, ваља посебно истаћи да нико није у нашој библиолошкој пракси тако савесно, доследно и прецизно изучио, прикупио, студијама опремио и у дебеле књиге сабрао историју српских библиографија, библиографију библиографија, да је читав дењак расправа урадио, увек као да пише огледне примерке, да је Панковић у средиштима где се српске библиографије сериозно стварају, у Матици српској и у Народној библиотеци Србије, да су те две установе издавачи његових књига, одатле, дабоме, по реду и устаљеном начину треба почети причу о читању Панковићеве најновије књиге, али пре тога свако ко има привилегију да га познаје, макар из виђења, мора се опоменути како Душан Панковић увек носи чудну

смиреност, чудну зато што је ретка а смиреност зато што је истинита, створена искуством које је увек у таквом лику, које не одаје ништа јер је навикао да се пази од свега што је баналног и сувишно, да тако у понашању и у погледу Душана Панковића осећамо таложење нечега што бисмо могли звати интелектуална тишина, да је она први знак ненаметања, повучености и шкртости у причању, да је Панковић човек чисте уздржаности, да се чини како је одвећ опрезан по народном примеру *Кога су змије уједале...*, неопходно је, свакако, најпре рећи што смо рекли да бисмо потпуније и спремније (то је тачније) ушли у слојеве његових *лирских мемоара* који су на свој начин лирски, не на онај чести лирски начин, али у сваком облику јесу поетски, јесу у сликама, у једначини доживљеног и прочитаног, у једначини стварног сећања и осамљеног сна, у *пропланцима есеја*, како би рекао Сретен Марић, у записницима о оном стању душе које иде ивицом, *Међу јавом и мед сном*, што је, као нико други, опевао и у *Књизи о Змају* описао Лаза Костић, у „рају мириса и задовољства некадашњег сељака", у курзивима који теку са извора, као кад каже Панковић — „Иди боље покри ону потршчару у винограду. Диш спавати у пударини кад почну кише.", у завичајној нагости и у завичајној понесености (јер ништа није просневано и улепшано као завичај, ништа није нестварно као прича о завичају, јер је свако причање о месту рођења и о детињим данима оригинал, то се не повторава, то писца обнавља, обновило је и Панковића), чија је књига *лирска* јер је искрена, долази испод кошуље, нема у њој намештања као што чине људи који ретко стају пред фотоапаратска сочива и блицеве, у господској речи и у господској реченици, и по томе лирична јер има старински шарм намешан са савременим књижевним поступањима, књига Панковићевих мемоара који јесу мемоари зато што сведоче о једном човеку који је пробао најгори укус свог доба, који је упућен да види своје време и своје људе с наличја, који у мемоарској сировици има смешу земље и снега, црног и белог, где једно иде изнутра а друго споља, али се не виде чисто, кажемо да су помешани, да је све дато у сфумату, као што је Да Винчи слике радио, да се мемоарско ја фино види иако је вешто уковано како би мање сметало свима који не воле лична казивања и мисле да су та казивања пристрасна, једнострана, да је то природна појава откако се о себи говори, а то Панковић чини кроз зубе, без мржње и загрижљивости, да је понеко исклизнуће учињено намерно (као оно где је име из стихова што су их деца учила напамет изостављено а сви знамо о коме је стих), да би се дао одговор времену у којему је ћутња била прва и последња заповест, у којему се шутке ишло у тамнило, у други

свет, у апсане душе и тела (свако низање доноси језу и онима што о томе знају из литературе, камоли онима који су се случајно вратили), да Душан Панковић у повезивању литерарних пасажа и дневничких записа Пере Пуваче, заправо, гради романескни поменик једном времену и немоћном појединцу у њему, у високо литерарном успону, где су се поравнила два искуства — животно које доноси провокацију за сваког читаоца и које никога неће оставити мирним јер Панковић није хтео да прелије неком нарочитом киселином оно што је било па да под њом и у њој нестане, напротив, и друго искуство, читалачко, интелектуално, у пробирљивости, с разложним коментарима, с призорима који су памтљиви највише када приказују оно што Лаза Костић зове *ук светине*, са отегнутим у, као да се збори чуђење, као да хоће да нам помогне и уместо нас заврши: у, што је добру књигу Душан Панковић написао, ваља ту књигу читати, поучна је људски и књижевно, лепа и корисна је њена двострукост, јер се Душан Панковић успешно вратио из потраге „за затуреним осећањима и заборављеним мислима," јер их је на достојан начин оживео, за себе и за нас.

(Речено у Старој Пазови, 15. III 2001)

ТАНАСКОВИЋЕВО БАРЈАКТАРСТВО МИСЛИ

Сигуран сам, јер то знам, имам то искуство, да само онај човек који је био пред микрофонским питањима Милоша Јевтића, у његовим емисијама, на Другом програму Радио Београда, у четвртини века, колико емисије иду сваке недеље, увек са другом личношћу, са другим гласом и другим погледима на нас и оно око нас, увек са намером да нам отворе још неки бунар из којега ћемо закучити ведрицу воде за пиће, јер нико није жедан као радознао човек, увек са пријатељским, утишаним и срдачношћу бојеним гласом истог новинара, истог питача, Милоша Јевтића, који није нашао бољи начин да разговара са људима, није га нашао јер га нема, код њега је најбољи начин разговора ако се при том мисли на радијске интервјуе у српском и јужнословенском новинарству, што треба нарочито поменути, што у последњим годинама заборављамо, није нам се земља увек смањивала као сада, памтимо и њено повећавање и памтимо како је била довољно велика да нико не би брзо кренуо на њу и довољно мала да смо сви у њој били блиски, баш тако, не друкчије, иако ће бити доста гласова који ће рећи супротно, који ће се ћосати оваквој носталгичности, јер се ма-

ло ко плаши јавног казивања природних осећања као ми у постмодерном и задатом добу, пошто је такво казивање мањкаво и кичасто, кажу и када их нису чули како ваља, није, дакле, понављам то, нико у јужнословенском новинарству имао толико упорности и смелости да одабере седам стотина и још неколико десетина људи различитих звања и занимања, познатих у областима којима се баве, било да су научници или уметници, било да су наши или из иностранства, разни по свему, међу њима најмање политичара, срећом, јер је Јевтић најбољи посао урадио у дан када је одустао да му саговорници бивају политичари, јер је политика једна врста неизлечиве болести која мора да омета друге људе у њиховим наумима, јер нам је доста политике, зло је дошло када смо се сви почели бавити политиком, и тако редом, могло би се дуго и сумњиво о томе, јер је политичарима све дуго осим времена које проводе на власти и све им је сумњиво јер они најбоље знају како раде, коме раде и где шта раде, о чему није прилика, јер смо почели о књигама Милоша Јевтића које су увеличале његов „проналазак" да није судбина света у људима који се питају са туђим судбинама, иако се не може увек уздржати од питања која саговорника наводе баш у дневну политику, на клизав плочник, у књигама које се јављају у колонама, није претерано рећи, већ их има близу стотине, а свака је настала из Јевтићевих емисија и разговора са гостима у тим емисијама, о чему се као о нарочитој појави често говори, говорио је и онај који сада прича, који је почео тврдњом да је само учесник разговора са Милошем Јевтићем сигуран да резултат тог посла мора бити памћен и запажен, као што ће се памтити и као што је запажена Јевтићева књига, 74. по реду, са насловом *На истоку запада*, где су се поиграле речи са странама света, где се, заправо, догодило обрнуто, где су стране света допуниле једна другу као што поднаслов књиге каже да су тамо разговори са Дарком Танасковићем, талично нађеним казивачем који уме и више но што питање од њега тражи, који је професор и дипломат истовремено, професор универзитетски и дипломат са амбасадорским чиновима и чињењима, интелектуалац чија се са занимањем очекује, јер се Дарко Танасковић у својим упоредним пословима свуда издвојио, осамио се, отишао на место одакле се види далеко и одакле се чује дубина наше историје у њеном мало познатом лику и облику, јер се професор Танасковић окренуо онима који су код нас дошли давно и остали огромно дуго, пет векова, ако смо прецизно измерили, с куранским заклетвама у једној руци и са свиленим гајтанима у другој руци, с којима смо се крвили и мирили, од којих смо у страху крст остављали, да не набрајамо, то се не може набро-

јити, то би могао научник какав је Дарко Танасковић, мислилац и песник истовремено, теоретичар и преводилац, човек који је у ред породичних фотографија, у књизи, како је адет код Јевтића, унео и снимак својег професора Фехима Бајрактаревића, и професоров аутограф, да би био уверљивије показан његов учитељ, којега је на 47. страници описао (*Међу професорима који су ми предавали, иако нам је, већ у дубокој пензији, успео да одржи часове из персијске књижевности само на првој години, по упечатљивости утиска и значају утицаја који је на мене остварио, издваја се лик Фехима Бајрактаревића. Тај ситни и погурени старчић несигурног корака, у изношеном, тешком громби капуту и с похабаним камашнама, чије су очи продорно и некако обешењачки светлуцале иза спуштених наочара, уливао нам је, истовремено, поштовање и поуздање и будио радозналост. Предавао је тихим гласом, користећи се пожутелим свитком хартије коју је носио у унутрашњем џепу сакоа, а дрхтавом старачком руком повремено је исписивао имена персијских класика и наслове њихових дела на табли. После чега бисмо се сјатили пред таблом, да одгонетнемо смисао тих слабо видљивих трагова креде.*), што је већ рекло, чули сте, да оваква слика, литерарна, чиста, из поштовања и дужности настала, речита, срезана у реченице које личе на клесани камен, како пише и говори професор Танасковић, даје пример како се говори пред другима, пред слушаоцима, да се бира све, како се говори о онима који су нам показали пут, како Дарко Танасковић говори о људима, о свима са којима је искуство укрстио, а таквих је пуно, у нас и у свету, у различитим поднебљима, од породичне атмосфере, родитељске и садашње, до сусрета са водећим научницима који као и Танасковић изучавају арабистику и исламологију, који предају као и Танасковић у Београду, у Паризу и другим универзитетским центрима, до сусрета са првим државницима Турске у којој је Дарко Танасковић био југословенски амбасадор, о свему Танасковић у разговорима са Јевтићем, у књизи која се чита као штиво одакле се може пуно научити и разумети, одакле се појављује човек знања и човек присности, што није честа комбинација, што је лепо помирење даровано од природе, у књизи где Танасковић највише придобија читаоца када говори о себи и о блиским му људима, јер је тамо и низање података поетично, није суво, није никад досадно, напротив, Танасковић уме да прича и Танасковић има о чему да прича, његова животна вертикала је примерна и занимљива, његова каријера расте природно, и тек ће расти, зато је Милорад Екмечић у предговору рекао да се књига разговора са Јевтићем *појавила прерано*, јер је Танасковић личност у путу навише, јер га је пријатно пратити, јер смо сигурни да се неће

одвећ дати дневној политици (отуда у почетку неколико напомена на штету политике), јер није добро никад ако политика узима од научника толико да почне шкодити науци, јер је добро да политика чује и слуша науку а не обрнуто, јер не мислим да су мисли о политичким приликама, нашим, скорашњим, важан део Танасковићевих казивања у књизи са Јевтићем, јер сам та казивања читао с мањом пажњом од оних која бриљантно воде од порекла до катедре, где је све на свом месту, где се одморила реч и мисао у коју је реч легла, али се мора признати да немамо бољег амбасадора који нас заступа у државама исламског и сродног света, да то може данас радити Дарко Танасковић на начин као што су радили наши некадашњи дипломате, песници и научници, по којима се препознајемо међу другима, као што се препознајемо, с боље и паметније стране, у казивањима Дарка Танасковића у 74. књизи едиције *Одговори* која је добила први део Танасковићеве исповести, јер смо сигурни да ће та изванредна исповест бити настављена, на радост и пуно задовољство, што се ретко дешава и што је зато важно за нас који смо савременици Дарка Танасковића и за оне који ће се за нас касније по добру распитивати и који ће професора Танасковића описивати као што је он описао свог професора Бајрактаревића, што је само један лепршави барјак књиге коју треба читати.

(Речено у Матици српској, 12. VI 2001)

РАДОВАН ПОПОВИЋ, ТРАГАЛАЦ И ПРОБИРАЧ

Пригодна прича о Радовану Поповићу, вечерас, може бити казана на неколико начина, као и увек када је говор о човеку који је урадио доста послова од општег важења, који је годинама у центру наших културних и других дешавања, човек посебне стишаности, у приступу другима човек прибраности и необичног такта, наслеђеног из најлепшег дела патријархалности, дограђеног савременим манирима, нашим и европским, француским понајпре, човек који уме да пита и уме да саслуша како би лакше одвојио оно што је заслужно да оде у јавност, јер је Радован Поповић човек јавности, на издигнутом месту, у *Политици*, у листу са дугим стажом, најдужим у нас ако је реч о непрекидности, где не води дневну политику, од чега се склонио, јер он хоће више, зато је отишао у културну стварност, у стране културе, где има простора да каже што више, да подстакне и одвоји, како је радио, годинама, у додатку за културу, суботњем, *Политикином*, што га је дуго водио и од

тог дела својих новина стварао престижно место, такво да служи као одредница успешности српских интелектуалаца, јер се мери њихова афирмација и по присутности у *Културном додатку Политике* што га је уређивао Радован Поповић, у *Додатку* што је и раније и сада, са културном рубриком, најбољи део нашег водећег листа, што је стицано и у данима када је лист морао бити служитељ једне особе, стицано увек, па није необично што се Радован Поповић баш одатле, из таквог посла, природно јавио као одашиљач поузданих информација о људима и установама највишег ранга у српској култури и науци (када је реч о њеном хуманистичком крилу), поуздан, прецизан, ненаметљив, као човек који свесно иде у сенку, али иде тако што пре одласка добро замотри у чију ће сенку ући, коме ће дати своје време, чије ће знакове скупљати, никад ради себе, увек ради нас, јер свака личност о чијем живљењу је писао Радован Поповић није испод врха у властитој делатности, није од просечности, јер тако штити себе и брани нас од баналности, јер Радован Поповић има посебан одељак у српској историји књижевности, има посебан поступак у стварању својих књига, има главно правило од кога не одступа да је главно *црно на бело*, такав извор и доказ, писани, да проверава чувено, да се лако не поводи за сведочењима, накнадним и подешеним, оним сведочењима која хоће да увеличају сведока а не личност о којој сведоче, чиме смо затрпани, свакодневно, чиме је више од других затрпан и Радован Поповић, али уме да отресе вишак, уме да уклони небитно, уме да окрене сигурнијим путем, јер иде у архивске и друге збирке, у библиотеке, у рукописна складишта, свуда где су сакривене занимљивости, где се преобразила некадашња стварност, одакле је погрешно узети све (све нам није потребно), где мора ићи бирач од мере и укуса, естетичан и етичан бирач какав је Радован Поповић, какав је био када је писао књиге о Исидори Секулић, Десанки Максимовић, Иви Андрићу, Милошу Црњанском, Јовану Дучићу, Вељку Петровићу, Меши Селимовићу, Васку Попи, Добрици Ћосићу, Бранку Ћопићу, Мирославу Антићу, Сретену Марићу и другима, о достини, тешко их је набројити, доста је и оволико, да не помињемо Јованића, Ћоковића, Цвијановића и остале којима је Радован Поповић повисио значај, јер им је дао име на књигама о њима, да не помињемо (јер се то не може учинити у оваквој прилици) како је истражио однос Крлежин према Србима, како је мало заслужних у последњим десетлећима прошлог века, писаца, сликара, критичара уметности, историчара уметности, са којима није разговарао, о којима није оставио траг који ће бити тражен, као што су трагови Лесковца, Михиза, Бошка Петровића, Дерока, Милана Коњови-

ћа, да овде станемо, опет нам прети недоглед, пошто је Радован Поповић и аутор обимне књижевне топографије Београда у двадесетом веку, и трагач за посветама на књигама у којима се крију уникатне чињенице, јер прескаче посвете које су куртоазне, а већина је таквих, па је зато теже доћи до онаквих, уникатних, као што је тешко казати колико је урадио Радован Поповић, са сваким реченим ретком теже, нарочито овако, дотицањем, напоменама, безредно, да би се наговестило шта је у публицистичко-новинарско-истраживачком бремену Радована Поповића, човека који такво бреме носи без напора, јер је професионалан у свом занимању, увек лицем окренут послу којим се бави, писац чије ће књиге и други текстови бити пред очима оних који ће на наше место доћи, задовољни што су у оставини Радована Поповића нашли проверено, интригантно и читљиво штиво, што су у аутору тог штива препознали великог пријатеља српске културе и њеног активног чиниоца.

(Речено на Бранковом колу, Нови Сад, 13. IX 2001)

ПОСЉЕДЊИ СУСРЕТ

У прошли петак, тридесетог јуна, у врелини, прије подне, по својој навици, задихан од пута уз степенице, Гојко Јањушевић, срдачан како је само он умио бити, пјеснички срдачан, не као што бива у људи с реда, као да му је *йао камен са срца*, тако је рекао мислећи на послове које је завршио и тог дана донио у Матицу, да их преда на њихово мјесто, причао је испрекидано, како му није био обичај, о творењу ријечи, о језику и реду у њему, а мајсторски, безгрешно, како и говори искусан писац и преводилац, за углед и завид такав, поменуо је и свој одлазак *йреко воде*, онамо, гдје тече Грачаница, *муйна вода, црно коље*, па сам га вратио отуда, с друге обале, иако сам знао како он хоће да почине у стиховима, у пјесми о *Оīрадицама*, да природнијег гнијезда од пјесме за његов вјечник нема, све бјежећи од истине коју, у том часу, није ни он видио у црнини, но онако, у игри са њом, навадом, шеретски, па смо почели о солидарности међу писцима, о вјерности туђем рукопису и ја сам, прилично несређено како се у неприпремљеним разговорима ради, ипак, чини ми се, успио казати оно што јесте: да међу нама нема писца, осим Гојка Јањушевића, који је толико ријечи, просањаних, проосјећаних, одвојио за туђ рукопис, за туђу пјесму, да му је то било исто као да самом себи пише, да је тако, добровољно, одмијенио своје писање, да немамо још једног пјесника, осим Гојка Јањушевића, који је то-

лико наслова за туђе књиге смислио, да би се од тих наслова, када би их неко прикупио, када би се то могло, када би их поређао, по било каквом реду, како су нађени или друкчије, то би била лијепа, чиста, просвијетљена пјесма, његова, као она у којој каже: *Не смем, земљо, грлом у јагоде*, или: *У поноћ пада последњи зид*, или: *Селимо се у друге пределе*, или: *Црну Гору крилом коси, — сенком смиље и ковиље*, или: *Пржи сунце. Јекне земља. Шиба пљусак.*, као свака пјесма Гојка Јањушевића коју је дао нама, као што је давао и немилице трошио живот гдје је год стигао, као да му је било поклоњено неколико живота, као што ћемо тек сада, по његовом наглом одласку, видјети ко је отишао и разумјети да смо њему могли рећи што се никоме не говори, као што сам му и ја, стоструком пријатељу, каквог немам, у посљедњем виђењу, у прошли петак говорио, са знањем да је Гојко Јањушевић човјек из којега расту ријечи за другога и у којему туђе ријечи зријевају, као и сада, као и увијек, јер таквом расту пјесничке ријечи смрти нема!

(Речено на комеморацији у Матици српској, 5. VII 2000)

ПАВЛЕ ЗОРИЋ

НЊЕГОШ — СЛИКАР НАРОДНОГ ЖИВОТА ИЛИ ВИЗИОНАР?

За предмет свог најславнијег дела, истрагу потурица, Његош је рекао да се то „историческо событије" одиграло „при свршетку XVII вијека". Да ли је истраге заиста било? Ако се збила, колико је било жртава, а колико извршилаца одлуке владике Данила? И најзад, у које се раздобље може сместити цео догађај (ако се десио) и какве је имао последице? Све су то питања на која је различито одговарано, од одречних, преко уздржаних, до потврдних — истрагу нису измислили песници и народно предање, она је „историческо событије"... На први поглед, чини се да је истрага потурица занимљива само за историјску науку. Циљ ми је да покажем да је она значајна и са књижевног гледишта. Историјска прича, која представља основу *Горског вијенца*, у вези је са природом песниковог односа према свету. Како изгледају једна наспрам друге песничка и историјска истина? Да ли је Његош „верно" приказао збивања, или их је преиначио, преувеличао, дакле, изменио и створио свет симбола и визија, коме историјска стварност и свакодневни живот служе само као потпорни стуб једне поетске грађевине, чије је значење садржано у њеним горњим слојевима, у њеној устремљености ка врховима, одакле се целокупни историјски ток сагледава као светска целина, испуњена религиозним и филозофским идејама?

Погледајмо, најпре, шта кажу Његошеви коментатори и угледни историчари. Његош се, сматра Павле Поповић, мање ослањао на историјске податке (веома оскудне), а више на народну поезију, *Дику црногорску* Симе Милутиновића и усмено казивање. У ствари, пошао је од једне једине народне песме о истрази потурица на Бадње вече, а онда ју је повезао с другим песмама о времену владике Данила: „Речју, од оне просте и

скромне песме која је уско и сиромашно опевала вартоломијску ноћ црногорску, он је начинио једну богату целину, једну разнолику киту, једну опсежну синтезу песама о Даниловом времену. Као што је Омир у *Илијади* дао циклус песама о тројанском рату, тако је Његош у *Вијенцу* дао циклус песама о ослобођењу Црне Горе. Његош је те песме уметнички скупио, сложио, саставио у један венац, у црногорски венац, у венац црногорских предања, у прави и истинити *Горски вијенац*."[1] Пре него што је написао *Горски вијенац*, Његош је истрагу стављао у 1702. годину, а онда је променио мишљење и прихватио становиште свог стрица, владике Петра, Симе Милутиновића и Димитрија Милаковића да је до истраге дошло крајем XVII века. После објављивања једног записа владике Данила 1863. године (чију је аутентичност оспорио Иларион Руварац) историчари померају датум ка почетку XVIII века — ка 1702, 1707. или 1709. години. У оном незнатном и месном боју који је црногорска историја једва и забележила, Његош је, истиче Павле Поповић, видео један од најкрупнијих догађаја наше народне историје. По Поповићевом тумачењу, Његош је истрагу разумео и опевао као „унутрашњу револуцију" у којој је племенски сепаратизам доживео пораз. Да би остварио своју песничку и политичку замисао, Његош је једноставно искористио грађу која му се налазила при руци, „на дому": „Он није волео да измишља, и то је показао много пута, скоро кадгод је сео да пише."[2] У *Лучи микрокозма* се послужио једним песничким делом (Милтоновим *Изгубљеним рајем*), у *Шћепану Малом* документима из млетачког архива, а у *Горском вијенцу* — највише народним песмама. Што се извора тиче, Његош није био оригиналан, закључује Павле Поповић, напоминьући да то нису били ни Шекспир, ни Расин, ни Молијер.

Истрага потурица извршена је, *по предању*, наглашава Владимир Ћоровић у целој Црној Гори на Бадње вече 1707. године. Тада су побијене све потурице које нису хтеле да се покрсте. На црногорској страни рањен је само један владикин момак. У извођењу акције учествовало је осам људи — мање него у многој хајдучкој чети, ироничан је познати историчар. О самом догађају, који је песник сматрао епохалним, у млетачком и дубровачком архиву нема ни помена. Ни Турци му нису придавали значај. Његош се није држао чињеница јер је, пре свега, желео да прослави владику Данила као оснивача династије Петровића.[3]

---

[1] *О Горском вијенцу*, Београд 1923, 28.
[2] Исто, 23.
[3] *Историја Срба*, Београд 1995, 471—472.

Није, међутим, занемарљив број научника који сматрају да је истрага потурица историјски догађај. Миодраг Поповић, историчар српског романтизма, тврди: „По историји, обрачун с потурицама у Црној Гори текао је више година."[4] Видо Латковић, један од приређивача Његошевих *Целокупних дела*, не прихвата скепсу Руварца и Ћоровића: „Не може се сумњати у истинитост овог догађаја, јер се лако даде утврдити да је потурица у Црној Гори било пре владике Данила, а исто тако да их првих деценија XVIII века тамо више нема. У ком је обиму извршена 'истрага', које године, да ли одједном, или у више махова, на какав начин — то су спорна питања, која још чекају дефинитиван одговор."[5]

Какав је став модерне историјске науке? Недвосмислено јасан: запис владике Данила није аутентичан документ, истрага потурица је измишљена. Верски сукоби у црногорским племенима су се дешавали, али су имали ограничене размере.[6]

Тренутак је да поставимо суштинско питање: да ли је Његош сликар народног живота у Црној Гори, или је визионар? Је ли му била намера да глорификује своју владарску кућу и победоносну државну идеју? Ништа погрешније од тезе Павла Поповића по којој је Његош сакупљач народног блага! Узгред, књижевни историчари из епохе позитивистичке науке, и поред тога што су сакупили велики материјал из Његошевог живота и у вези с његовом поезијом, толико су се били бацили на испитивање извора и утицаја да се само песниково дело нашло просто затрпано многобројним објашњењима. И данас је читаоцу тешко да одвоји очи од коментара, понекад потребних, али често сувишних и развучених, који одвлаче пажњу од стихова и усмеравају је на фусноте или чак обимне додатке појединим књигама, где се, нагомилана, сударају мишљења тумача. Сведемо ли Његоша на епику, на Платона, Милтона, или Дарвина, а све у духу теорије о утицајима и пасивном прихватању туђих идеја, онда је посреди редукционистички поступак који занемарује аутономност поезије.

У црногорским народним песмама Црногорци су приказани као хајдуци, убице и отимачи. До краја XVII века Црногорци муслиманске вере живели су у миру са својим православним саплеменицима. Чак су заједно учествовали у борбама против Турака. Зашто је Његош драматизовао причу о вер-

---

[4] *Историја српске књижевности. Романтизам I*, Београд 1986, 32.

[5] *Целокупна дела Петра II Петровића Његоша*, IX издање, књига трећа, Београд 1981, 220—221. Сви цитати из Његошевих дела у нашем каснијем излагању дати су према овом издању.

[6] *Историја српског народа*, Београд 1986, 32.

ским разликама и сукобе на граници, најчешће локалне, заоштрио до судбоносног конфликта? Зашто је живот једне скучене племенске заједнице, притиснуте неиздржљивом бедом, уздигао на висину симбола? Нарочито је, пишући *Шћепана Малог*, осетио потребу да рат опише у хиперболи. Да је турска сила, која се спрема да нападне Црну Гору и зароби самозванца који се представља за руског цара, огромна, дознајемо из уста једног од њених заповедника, Беглербега:

Рашта се је ова сила слегла
и потресла Турска до Стамбола.

У једној сцени овог драмског спева видимо на Цетињу окупљене ни мање ни више него два патријарха (цариградског и пећког), два владике и „шест сердарах и шест војеводах, а помањим ни броја се не зна". Зашто је, дакле, песник тако поступио? Одговор је једноставан: зато што није хтео да описује живот какав је видео око себе и уместо запажањима чула сву пажњу и веру поклонио је својој песничкој машти. А она га је од истинâ тренутка одвела у просторе дугог историјског трајања и у космичке сфере, чији су закони сложенији од обичаја из његове околине. Песнички позив је за Његоша имао у себи нечег узвишеног и демијуршки моћног. Песник не подражава изглед материјалног света. Ако је нечији имитатор, онда је имитатор Божјег стварања: целокупног бића оживљеног духом, испуњеног неприступачном суштином и израженог у енергијама природе, која га опија лепотом. Стварност је манифестација божанске идеје, творевина једне гигантске замисли у коју људски ум није у стању да продре, већ само да је наслути и, узбуђен њеном величином, да јој изрази дивљење. Ако пођемо од романтичарске теорије генија, постаће нам разумљива Његошева самоувереност па и охолост, његова горда вера да је песник сарадник Божји, „пламени поета" коме средина не може да наметне правила понашања и начин стварања.

Одмах, такорећи од првих стихова *Горског вијенца*, читалац увиђа да присуствује збивањима, само наизглед локалним и без неког већег значаја. Владика Данило је окупио главаре да се договоре шта да раде са потурицама. Они су спремни да их униште, док се он још колеба. То је први, реалистички план у призору скупштине уочи Тројичина дне на Ловћену. Али, у атмосфери *глухог доба ноћи* осећа се присуство нечега што по свом значају превазилази сврху окупљања. Једно од лица, Обрад, скреће пажњу главарима на укрштене муње: једна је севнула од Кома ка Ловћену, а друга од Скадра ка Острогу, начинивши огњени крст. Околне области (Албанија, Босна и Хер-

цеговина, Приморје) прекривене су облацима, само је Црна Гора обасјана сунчевим зрацима. Игра симбола почиње од првог тренутка. Свакоме је — и учесницима скупа, и читаоцима — јасно да се у сцени на врху Ловћена припремају крупни догађаји. Владика Данило у првом монологу говори како „мунар дуби на крст раздробљени". Сукоб слободних Црногораца и турског освајача и његових присталица у земљи добија општији смисао, па је стога акција која се припрема (истрага потурица) значајна не само као подухват у малом простору, него и као историјски, верски и филозофски конфликт од светског значаја. Својим размишљањем, понашањем и одлукама, главари превазилазе границе реалистичке веродостојности, израњају из анегдоте и урањају у сложену садржину симбола. Ништа се више случајно и ништа пролазно и неважно не одиграва у његошевској Црној Гори. Историја је наткрилила једну групу људи истог језика и порекла, али различитих вера и начинила од њих извршиоце великих порука и носиоце грандиозних тежњи. У другом монологу владике Данила на скупштини о Малом госпођину дне на Цетињу, конфликт симбола је драматично изражен:

Луна и крст, два страшна символа —
њихово је на границе царство;

Последњи је тренутак да се нешто предузме, јер је процес исламизације узео маха („Истурчи се плахи и лакоми", „не остаде крста од три прста", многи су „похулили вјеру прадједовску"). Живот показује да се не догађа ништа необично. Иако је оних који прелазе у ислам све више, људи међу собом живе у миру. Зашто се сукобљавати, чуде се представници потурица, ако је све као што је било и раније? Владика Данило (то јест сам песник) свестан је искушења тог привидног *недогађања*, јер избором друге вере, убеђују га опоненти, ништа се у суштини не мења... Пошто догађаје посматра у низу, у крупним временским блоковима, он предвиђа да ће, ако се прихвати такво размишљање, Црна Гора (а и Србија) завршити као Албанија и Босна и Херцеговина. У епохи турске експанзије, процес исламизације хришћанског становништва води у губитак независности и слободе. У хришћанској вери Његош (и сва свештена лица која изражавају његове погледе — владика Данило, игуман Стефан, игуман Теодосија Мркојевић) види ону снагу која ће зауставити освајача. Он пева о Црногорцима, Србима, српству и словенству, али на прво место ставља хришћанство (у Његошевим главним делима ређе се помиње православна вера; у *Шћепану Малом* чешће него у *Горском вијенцу*,

где се, ако се не варам, први пут помиње православна црква при крају, у речима игумана Стефана, у 2.248. стиху). Под заставом ислама у поход на Европу ишли су и Арапи и Турци, док су се европски народи бранили под знамењем крста. Као у средњовековној српској књижевности и епици, крст је на првом, а „отачаство" на другом месту. Мада Његош, у традицији европског романтизма, велича народност, крст је тај који уједињује различите народности. Зато су у његовој поезији сви ратови приказани у знаку сударa два симбола: полумесеца и крста. Што се хришћана тиче, најпре олтар, а потом племе: то каже владика Данило помињући жртве које су пале и које ће тек пасти. Треба разликовати појаву од суштине, тренутак од времена, изоловани догађај од историје. Онај који стоји испод брда, макар и малог, не схвата опасност за разлику од оног ко на брду стоји и види даље и дубље. Исламске поглавице наглашавају да у међусобним размирицама улогу вере не треба прецењивати, јер су интереси племена важнији од ње. Владика Данило и главари противе се таквим разлозима; у њима виде лукавство освајачког ума који се користи и силом, и обманама, по потреби. Ако се сва земља истурчи, како нариче сестра Батрићева, ако „не остаде крста од три прста" (како коло пева) и ако се војвода Станко пита „шта ће ђаво у кршћену земљу?", како не извести закључак да је очување верског идентитета услов за спасавање националне слободе? Не заборавимо да се радња *Горскоґ вијенца* одвија крајем XVII века, да је Његош писао спев средином XIX века, када су се Срби борили за опстанак и за своју државу, угрожени од још моћног и агресивног Османлијског царства. И кад у једном писму каже да Црногорци од ропства више воле погибију о којој ће сведочити постојање „гробовијех крстах", он зна да мора употребити сва средства у борби, дакле и она која хришћанска вера у принципу не допушта. Не поступи ли тако, „српскост мила" нестаће са лица земље и словенско име ће се изгубити. У писму Јеремији М. Гагићу од 12. августа 1843. године, он сажето и сликовито исказује мисао која прожима цео *Вијенац*: „Да нијесмо зло са силом предусретали, давно би се на ову гору турска џамија поперила и ова шака Славјана своје име изгубила." Сурови сударj двеју вера описан је у *Горском вијенцу* (како је то давно запажено) на начин који не бисмо смели назвати црно-белим сликањем. Мустај-кадија речито брани своју позицију у конфликту. Из перспективе Стамбола црногорски отпор је одиста безнадежан. „Гониш камен бадава уз гору!", обраћа се он с висине владики Данилу. Све се у тој жучној расправи, која представља последњи покушај помирења, своди на смисао крста. За Мустај-кадију то је само једна сувопарна реч, а за

његове противнике извор живота. Поставља се питање „једнострукости" или „двострукости". Његошевско решење је у знаку „или-или" и оно рачуна с ужасом и са неизвесним исходом. Од двеју сукобљених вера биће боља она која не потоне. Док размишљамо о жестини конфликта, морамо имати на уму да ту није реч о академској теолошкој дискусији, већ о борби на живот и смрт, када и онај који напада и онај који се брани, све ставља на коцку. Технички гледано, Његош је сјајно применио метод ретардације. Владикино колебање успорава акцију и одлаже тренутак одлуке. У међувремену, напетост расте и драматична радња постаје експлозивна. На крају, у призору Бадње вечери, у атмосфери победе, игуман Стефан проговара о хришћанству схваћеном изван племенског и етничког контеста, као светској религији, чија су средишта у Витлејему, Кијеву и Светој Гори.

Завршетак *Горског вијенца* звучи оптимистички. Али, Његошево укупно песничко дело, његова писма и сећања савременика ипак не потврђују оптимизам као доминантан мисаони став. Пре се може говорити о Његошу елегичару и меланхолику који на историју и живот уопште гледа с тугом, обрван сазнањем да све што је велико припада прошлости, да је свакодневно живљење тегобно и монотоно. Јадиковање над српском историјом, које прелази у осуду издајника и непријатеља, у проклињање великаша који су изазвали пропаст моћне српске државе, само је други израз оне песничке свести, обузете идејом да је пролазни људски живот несрећан. У *Биљежници* песник описује човека који стоји „усамјен на високу гору" и, у звезданој ноћи, посматра морске таласе, док „како изгубјеник на гору ћути". У истој *Биљежници* налази се и ова значајна реченица о којој вреди размишљати: „Да ми није досадан ток времена, смрт бих непрестано проклињао." Другим речима, кад га чамотиња не би притискивала, он би мрзео смрт, а овако, можда је прижељкује не би ли се спасао од празнине и бесмисла... Као и друге европске романтичаре (Бајрона, Ламартина, Шатобријана, Леопардија, Љермонтова) Његоша је мучила досада, најшире, филозофски схваћена: сазнање да се смисао јавља само у ретким, узвишеним тренуцима, у пропламсајима краткотрајне среће, да је недостатак овоземаљског смисла оно што човеково постојање трајно обележава као несрећно. Има Ламартин једну песму (*Химна смрти* јој је наслов) у којој каже: „Шта је живот? Прогонство, досада, патња." Зар не би и Његош могао да напише овај стих? Ево неколико стихова из једне друге Ламартинове песме (*Химне ноћи*) у Његошевом преводу:

О господи, видиш да сам ништа,
но ме мори твоја света жеђа;
ништожност је права један човјек,
но т' ништожност ова обожава, —
он се диже по својој љубави.

Преводећи је, исповедао је, у ствари, своја филозофска уверења. „Ништожност" човекова коју само Бог може спасти — то је она дуалистичка мисао, толико карактеристична за Његошеву филозофију. Годину дана пре *Луче микрокозма* написао је песму *Мисао*, где је поставио је нека питања којима је, у време писања својих главних дела, био опседнут. Какав је однос душе и тела? Шта их је сјединило и шта ће их раздвојити? За творца те песме, живот је „мрачни ужас". Бог је свемогућ, али и далек, неприступачан, несазнајан. Људи, проводећи време у проклетству и плачу, наслућују његово присуство, али нису у стању да схвате његову суштину.

По православном учењу, човек је целовито психофизичко биће. Стога презир према телу и свему физичком, које налазимо у текстовима неких црквених писаца, није у складу са званичном доктрином цркве. Ако је Бог створио и душу и тело, онда се они не могу одвајати. У овом погледу, Његошева схватања се разликују од догматске, монистичке концепције. По његовом мишљењу, људска душа постојала је у преегзистенцији. У Сатаниној побуни против Бога, човек се придружио Сатани, али се покајао и зато добио блажу казну. Главни побуњеник је завршио у паклу, а његов је помагач, добивши тело, прогнан на земљу, где ће привремено боравити пре но се коначно врати на небо. Материјални свет у Његошу изазива одвратност. Колико ће он само употребити речи да би исказао презирање свега физичког! С изузетком песме *Ноћ скупља вијека* и још понеке, он ће свој дуалистички поглед на свет развити у мери која значи порицање телесности. У писму Петру Маринковићу од 10/22. августа 1850. године вели: „Ја сам душу човјеческу представљао за неки тајинствени фокус, која, како се раздвоји од тијела, сине хитром зрачицом и запали бесмртни плам нашега живота и блаженства на небесима. А наше јадно тијело што је? Угоштеније и попираније земаљскога гада, глибина од које се гади, прашина с којом се вихори ругају и играју..." Душа, божанска искра, у *Лучи микрокозма* је представљена као заробљеница тела, која живи на земљи

по блатнојзи и мрачној јудоли
у окову мртве тјелесине.

Материја, „царство гњилости”, оковала је бесмртну душу која тежи сједињењу с божанским бићем. Земаљско станиште душе, идеје, духа Његош означава као „скотско мртвило” и „бесловесност”, као „теготни оков физически”. Човеков живот песник замишља као пад:

са плачем ће на земљу пасти,
са плачем ће на земљи живити,
са плачем се у вјечност враћати,
мучитељ ће један другом бити,
сваки себе поособ највећи.

Супротност између духа и тела је у Његошевој интерпретацији тако јако изражена да то црква не може да прихвати ако жели да задржи веру у Христово оваплоћење. Његошево схватање тела као тамнице ближе је грчким мистеријским доктринама (елеузијским и дионизијским мистеријама), Платону и неоплатонистима него званичном учењу. Оно је нарочито блиско гностичкој религији. За гностике, човек је странац и сужањ на земљи, који жели да раскине ланце физичког постојања, ослободи душу из мрачне тамнице времена и да се вине у небо, у светлост и блаженство.

Дуалистичка концепција света претпоставља постојање двају антитетичких принципа. Посматрање неба, Божјег светилишта, изазива усхићење, а поглед на земљу неодвојив је од бола. Његошева мисао је двострука и трострука, противречна и драматично ускомешана. Она је мешавина ортодоксије и хетеродоксије. Размишљајући о свемиру, песник је у заносу; размишљајући о смртном људском бићу, он пати. Морамо, дакле, поводом творца *Луче*, говорити и о космичком оптимизму и о песимистичкој филозофији живота. Истина, његов дуализам је посебне врсте. Једно од два главна начела (назовимо га земаљским, физичким, које проузрокује зло и патњу) мора бити укинуто зарад владавине духовног, божанског начела. Везу између „горњег” и „доњег” света немогуће је рационално објаснити. У питању је мистични однос између душе и Бога. Још су рани хришћански мистици (Теофил Антиохијски из другог века, на пример) хвалили лепоту свемира, у којој се огледао Бог. Душа *погребена* у телу, она искра у смртној прашини, наслућује свог бесмртног творца. Један историчар је рекао о настанку Оригеновог мистичног богословља: „Препознавање у себи божанске слике која ствара сродство с Богом, то је почетни стадијум мистике.” И Његош је био мислилац и песник мистичних религиозних визија и екстаза, по снази доживљаја и лепоти речи до данас у српској књижевности недосегнутих. Најпре, ту је

доживљај трагедије живота, исказан — рекао бих — стиховима ранама, крвавим од неиздржљивог бола. А онда — рађање наде, успињање, урањање у светлост...

Иако Његошева мисао одступа од црквених канона, она је дубоко религиозна. Који је други српски песник тако искрено веровао у бесмртност душе, у васкрсење после смрти, у Бога који ће нас спасти од земаљских мука, као што је веровао Његош? После светог Саве ми нисмо имали другог стваралаца који се у том погледу с њим може упоредити. Ова истинска вера и поетска реч без премца, реч генијална, плод су надахнућа једног младог човека, стваралаца, монаха, владике и владара који је у пустињи цетињској, у раним тридесетим годинама свога живота написао најбоља дела. Песник је, по Његошевом схватању, сарадник Божји и тумач његових замисли. Он је, на известан начин, на нижем нивоу, и његов такмац као творац поетског и филозофског универзума. Критичар Џорџ Стејнер, један од најобразованијих интелектуалаца нашег времена, упоређује божанско и уметничко стварање. Вера у Бога, која је надахњивала готово све европске писце, филозофе, сликаре, вајаре и музичаре у прошлости, била је извор духовне енергије, неопходне за стварање ремек-дела. После Ничеове објаве да је Бог мртав, преовладао је атеизам створивши климу, по Стејнеровом мишљењу, непогодну за генијално стваралаштво. Сигурно се једна оваква теза да критиковати, али кад је Његош у питању, склон сам да је прихватим као тачну, јер како у демијуршком пројекту аутора *Горског вијенца*, *Луче микрокозма* и *Шћепана Малог* не уочити намеру да се божански чин стварања протумачи тако што ће се он, тај чин, макар и у маломе, у полету никад више виђеном, и поновити?

НОСТАЛГИЈА ЗА БЕСКОНАЧНИМ НИКОЛЕ МИЛОШЕВИЋА

Никола Милошевић, *Нит михољског лета. Ностaлгија за бесконачним*, „Стубови културе", Београд 1999

Они који се још не беху родили шездесетих година прошлог века, или су пак још били деца, никада неће моћи до краја сазнати шта су тада значиле две сустопице објављене књиге Николе Милошевића онима који су их тада, а и годинама потом, читали. *Антрополошки есеји* (1964) и *Негативни јунак* (1965), те две књиге отвориле су у српском интелектуалном здању нове прозоре кроз које се могло гледати на литературу, а и на духовну делатност уопште. Млада и средња генерација прихватиле су их одмах, већ заморене дугом и пузајућом полемиком која се водила између „соцреалиста" и „модерниста", који су били и оштро политички супротстављени у времену када политике и није било. Никола Милошевић је потом објавио још шеснаест књига, окренутих литератури и филозофији, а и политикологији, али оне прве две јесу доиста биле обновитељске, вукући дубоку бразду која још није затрпана.

Да ли је оправдано изненадити се када један тако плодан мислилац и писац изразите филозофске снаге и моћног говорничког дара, у годинама када многи на своме броду „спуштају једра и мотају конопце", објави — роман? Да ли се могло наслутити да ће икада овај мислилац и тумач духовних појава написати дело које јесте *роман*? Изненађење мора бити мање, јер управо усред *Антрополошких есеја* има један *антрополошки есеј*, за који су се тада читаоци питали да ли му је место међу текстовима који су окренути тумачењу књижевности. Тај есеј је био окренут тумачењу живота, и имао је аутобиографско обележје. Колико се сећам, структура и језичка организација текста му није била белетристичког реда, али имала је црте које су већма биле белетристичке. Али у језгру, чини ми се. А то језгро је исијавало једну сету, једно надношење над лична збивања с једном врстом туге и жалости. Зато сам се сада мање изненадио него кад сам, истина позно, прочитао роман *Калуђер и хајдук* Стојана Новаковића, који је наш велики историчар и филолог објавио 1912. године.

На велико изненађење италијанске научне јавности, пре више година, италијански семиолог и познавалац средњовековне естетике Умберто Еко објавио је роман *Име руже*, који је постао светски бестселер. Када су га питали како је дошло до тог романа, писац је тада рекао да оно што се не може дискурзивно предочити и досегнути ваља исприповедати, јер прича јесте јача од дискурзивне историографије, или филозофије. Тако је мислио, и говорио, и Иво Андрић. Мислим да је у Николе Милошевића било сазрело оно поменуто „језгро", које се сада организовало у роман. Писац је осетио да нису довољна трагања за смислом која је исказивао у многим својим књигама. Желео је очевидно да *исприча* оно што се није могло дискурзивно изрећи.

Изабрао је форму романа у првом лицу, такозвани „Ich-roman", да би досегао прошлост која за њега није прустовски изгубљена, она је нађена, уверљиво сведочећи о дубокој метафизичкој зебњи аутора, која прожима свако мислеће биће, зебњи пред смрћу. По томе би овај наративни текст могао да буде роман-егзистенције. Али није, дабогме, реч о трактату о смрти. У питању је наративан текст, у који се необичном романескном вештином утапа поменута зебња, чије димензије ваља ишчитавати пажљивим читањем. Како сваки читалац учитава своју књижевну компетенцију у вишесмислени наративни текст, моје читање јесте само једна могућност разумевања овог сложеног литерарног текста.

Када смотрено упоредимо дискурзивне текстове Николе Милошевића са структурама језичке уметности које је он у роману организовао, уверићемо се да је аутор с великим умећем изградио своје романескно казивање. Размештао је паратактичке реченице у једном синкопираном ритму, избегавајући безмало доследно хипотаксу, која је својствена сваком дискурзивном тексту. Синтаксичка синкопа је и графички обележена. Само један пример, који је карактеристичан за цео роман:

> Не сећам се како је разговор даље текао.
> Не сећам се ни да ли га је даље уопште било.
> Давно то беше.
> Докторка Југовић умрла је неколико година пре тога, моја тетка неке две године пре ње.
> Све је то сад само сан и дим.
> Хуји ветар.

Само сан и дим јесте синтагма која ће се неколико пута у роману поновити на пажљиво одабраним местима приче како би се поентирала безнадежност ауторове зебње и чежње да се гроз *згуснуту, трепераву измаглицу, са присенком нечег тамног у себи* дохвати оно што је било. Појам „чежње" даље ће сам аутор друкчије семантички усмерити:

Мислим да је реч носталгија прикладнија од речи чежња.

У чежњи нема меланхолије, у носталгији је има.

...

Али се ми, упркос томе, увек изнова враћамо свету успомена, из наше носталгије за бесконачним.

Ми меланхолици, наравно — ко други.

А да ли меланхолик види у свему даље и боље од осталих људи, то је већ друго питање и у то питање не бих улазио.

Цело средње поглавље романа носи наслов *Носталгија за бесконачним*. На корицама саме књиге репродукована је слика великог италијанског метафизичког сликара Ђорђа де Кирика, која такође носи наслов *Носталгија за бесконачним*, и у коју је овај сликар утиснуо своју безнадежност сликајући огромну кулу у чијем подножју јесте лик човека који баца дугу сенку у празан простор. Човек и његова сенка у празнини, коју огромна кула још више наглашава. Слика јесте емблематична за Де Кириково сликарство, али она овде јесте и део Милошевићевог текста и успоставља интертекстуално појачавање основног мисаоног тоналитета романа. Слика је један ликовни цитат, и чини део текста романа: није само неважна ликовна илустрација коју је могао да одабере графички уредник књиге. За знаоца нимало скривени цитати, као онај исказ Марка Аурелија, налазе се у књизи, прихватајући значење текста, а и зрачећи на текст у целини.

„Велико се огледа у малом", каже на једном месту аутор. У „малом", тражећи „у дубинама свакодневице" „једва разговетни глас бесконачности", дошао је до дубоко меланхоличног закључка:

> Циљ који сам себи од самог почетка поставио — циљ испрва скривен и непризнат — био је да у речи преточим један одсечак минулог времена и да покажем да у оном свакодневном и коначном, ако га прикажемо без икаквог подешавања, нема лица бесконачности.
>
> Волим зато да себе замишљам као рибара који баца мрежу у море унапред свестан да у њој неће наћи ништа.
>
> А све то зарад извесног нарочитог, горког задовољства.
>
> Оног горког задовољства што га изазива сазнање да је све што је било само сан и дим.

Ово је и роман о смрти. Са поступношћу која задивљује, аутор је најављивао три смрти: смрт девојке Лене која га је у дванаестој години увела у свет Ероса, смрт оца и смрт тетке. То је живот у предсобљу смрти. Како с мишљу на њену коначност и неповратљивост осмислити живот. И те три смрти, споро и каденцирано најављиване, говоре да „ако у том прозаичном, безначајном и сивом нема трансценденције, онда је нема нигде". Али оно што аутор назива, у своје сврхе, „безначајним и сивим" спада у најлепше странице овог романа, који у тим деловима постаје превасходно лирски роман. „Безна-

чајно" је постало сублимно у уметничком контексту. А стално освежавано посебним, милошевићевским меланхоличним хумором. Овај роман дакле има и ту хумористичну црту.

Враћаћемо се другим, дискурзивним, књигама Милошевићевим са осећањем те носталгије за бесконачним, које је недохватљиво. Његов недохват је испричан у овој књизи, много јаче и трајније него да је исказан у трактату. Јер тако се посредује истина много убедљивије, како нас је учио Ханс Георг Гадамер.

Никша СТИПЧЕВИЋ

РЕФЛЕКСИВНИ ЛИРИЗАМ

Зорица Арсић-Мандарић, *Рајска врата самоће*, „Просвета", Београд 2001

Нисам присталица биографске критике јер не верујем да један метод, понајмање реконструкција пишчевог живота, може да обухвати сву значењску многострукост књижевног дела. У случају Зорице Арсић-Мандарић, ипак, податак да је по занимању лекар може да понуди почетни кључ за разумевање њене збирке лирских проза *Рајска врата самоће*. Као лекар, она зна колико је живот драгоцен. Колико је важна свака његова кап. Живот је један од најбитнијих појмова ове књиге, као што је подједнако важан и феномен љубави. Штавише, можда се и не може разлучити који је за модел света овог дела сржнији.

У том се погледу песникиња коренито разликује од актуелних поетичких захтева, који предност дају сфери књижевности, док стварност, као другостепену категорију, посматрају кроз њену призму. Мандарићка, међутим, негује изразито особен лирски рукопис, не прихватајући механички књижевне манире и моде. Друга тачка разлике је наглашена осећајност, па и патетика, моменти који у модерним схватањима уметности нису радо виђени. Но не би се могло казати да је реч о случајности, нити о нехотичној омашци. Текст *Романтичност* може се схватити и као програмски, а осећајност, романтичност као отклон од реалности, превласт унутрашње стварности субјекта, копрена уз коју се суочава са светом. Па и моменат отпора. За разумевање поетике ове ауторке битан је и исказ: „Дубока патетика стварности постаје феномен некњижевне истине" (*О писцу и читаоцу, о самоћи*), који употпуњује њен програм у правцу стваралачки самосвесног израза бунта против владајуће књижевне сцене.

На критичару је да песникињу укори због искорака и прогласи је за превазиђеног традиционалисту, или пак да похвали самосвојност

њеног програма. Ваша критичарка се увек приклањала аутентичности и стваралачким индивидуалностима, тим пре што Мандарићка не одбацује постмодернистичко схватање литературе, односно што није анахрона појава, већ им приступа на свој начин, саображава свом писму и обликује их — не експлицитно, не на равни тематско-мотивске површине, како је то тренутно популарно, већ на најпожељнији могући начин, литерарним средствима, иманентним механизмима уметничког дела.

Уколико бисмо инсистирали на манама књиге, радије бих издвојила неконзистентност мањег броја ових лирских проза, које начињу неколико тема и не саображавају их (изостајућем) кохезионом аспекту целине текста, као што је на пример *Притомљавање мотива*. Уз спомињање повремених таутолошких исклизнућа, односно уз потребу за сажимањем, лапидаризацијом израза, завршило би се и набрајање недостатака збирке. Насупрот њима, песникиња нуди бројне читалачке изазове. Пажљиво конструисану целину овог остварења употпуњује веома леп песнички језик и истанчан стил Зорице Арсић-Мандарић. Богат и пробран вокабулар, који се прилагођава појединачним темама пратећи различите нивое језика, и посебно рад на неологизмима, нагласак стављају на необичне, али и мисаоно ефектне вербалне спојеве, што гради симболичку мрежу изоштреног набоја и динамичности. Песникиња, на пример, често од именице ствара придев (*ућутичена, обајкарени*) или глагол (*биґујемо, змијуље*), од статичности појединачног појма ствара свеобухватност стања или динамичност процеса. Симболи настају један из другог и групишу се по сродности, или пак неки фреквентан симбол (као што је *звоно неба*) нагло поприма ново значење (*звоно смрти*). При томе не треба губити из вида ни моменат њихове узајамне повезаности, што битно утиче на кохерентност целине збирке.

Брижљиво грађен песнички језик потпуно је прилагођен одабраном књижевном облику, готово је органски срастао са њим. Упркос поетичности израза, упркос процесу лиризације који разлама прозни исказ, растачући са њим и праволинијску једнодимензионалност рационалног погледа, Мандарићка наглашава рефлексивну димензију књижевног текста. Стога је форма коју је одабрала такође битан чинилац. Генеза поступка лирског разглобљавања прозе вратиће нас у време када је реализам прелазио у модерну књижевност и када је инсистирање на унутрашњости субјекта, на интуитивности, ирационалности, имагинацији, почело да обликује нову слику света. Но песникиња је отишла и корак даље. Поступак синкретизације књижевних родова, указујући на укидање система и хијерархија, сасвим је актуелан. Мандарићка за њим посеже тако што постојећем хибриду лирског и прозног дискурса додаје и трећи елемент, есејистички. На тај начин она ствара особену форму, потпуно примерену моделу света збирке, што је по вашој критичарки једно од највећих достигнућа сва-

ког књижевника. Стваралачка самосвест ауторке, дакле, није се изразила на помодно декларативан начин, већ у битно иновативном стваралачком пољу. Поред тога, она сугерише и два аспекта виђења уметности.

Есејистички дискурс подразумева рефлексивну основу књиге *Пајска врата самоће*. Њен лирски субјект је изразито мислеће биће. Но није реч тек о здраворазумској логици. Појам мислећег бића у контексту ове збирке је семантички отворен и вишезначан, обухватајући у себи више могућности. Комплексност Мандарићкиног субјекта подсетиће нас најпре на наречени програмски текст и метапоетички исказ, који предност дају не толико разумском мишљењу колико механизму имагинативне дистанце од реалности и рационалности. Отклону који их преображава. Преобликовање подразумева стваралачку потенцију, што ће рећи да мислеће биће садржи и естетску димензију. Оно разграђује полазну објективну стварност у варијанту имагинативног искривљења, да би је подвргао и процесу естетизације. Њега разумем као оплемењујућу могућност рефлексивног духа да на свему чега се дотакне утисне белег лепоте. Савршенства, хармоније, вишег смисла, који прераста у једину релевантну могућност бивања и човека.

Сложена, дисперзивна, па и парадоксу склона мисао песникиње, међутим, не остаје на овој разини значења, која би се могла схватити и као раван идеализације, или идеалне потенције. Песникиња не обликује статичан универзум, већ њена битно продорна мисао, налик на сврдло, бира преокрет. Довршивши једну димензију до идеалне потенције, што се може схватити и као завршеност, стога и сувишност, отвара је за нов, контрапунктни рефлексивни процес. Простор идеалне потенције, бескрајно удаљен од стварног живота, у бити има етички темељ који га, парадоксално, стапа са реалношћу. Чак и овим нашим историјским тренутком. Насупрот распаду свих система, насупрот актуелном слабом субјекту, мислеће биће промовише етичност као суштински одговор на стварност која нас окружује.

Пуко морализирање последње је што би му се могло приписати. Оно бивање и човека сагледава у свој њиховој разноликости и противречности, па и у међусобним прожимањима супротности. Мозаичност у коју продорно гледа одбацује једнострану мисао, па са њом и једностраност погледа на свет. Наспрам искључивости, оно поставља један свеобухватан појам, који се може одредити као добро или споменута љубав, што је и његова реакција, па и бит његовог односа према спољашњем реалитету. Свакако да индивидуалност оваквог става укида опште важење спољашњости, чиме се поново враћамо на почетак. На идеалну потенцију унутрашњих сфера субјекта и уметности као израз његове сублимације.

У том се контексту може говорити и о богу, као начину да се именује управо та, естетско-имагинативно-етичка потенција мислећег бића. Уосталом, сваког човека. Лична религија такозване мале приче,

дабоме, у епоси распада великих наранија, нема претензију да намеће универзалне истине, али имао смисао аутентичне метафизике, да тако кажем. Насупрот уобичајеном традиционалном схватању, па и уобичајеном књижевном наслеђу, Зорица Арсић-Мандарић космос види као материју, док дух приписује искључиво човеку. Она уводи појам биокосмоса, симбол који се може схватити бар двојако. Са једне стране, то може бити управо споменут стари добри свемир, лишен спиритуалних својстава, приближен људској мери. Са друге стране реч је о уобичајеној космичкој димензији човека, али схваћеној на необичајени начин, као динамичко, покретачко средиште универзума.

Будући да је мисао песникиња комплексна, окренута противречностима и разликама бића, склона сам да ове две могућности тумачења сагледам из перспективе која омогућује узајамност и прожимање. Космос даје човеку ширину универзалности тако да плодотворно парадоксално биоспиритуалност распростире своје вибрације до неслућених размера. Велико поверење у човека, у његов величанствени спој имагинације и интелекта, пробија окове материје и, попут Николе Тесле, симболичког прототипа, открива нове светове, који обликују несагледиву будућност. Визија је један од крунских појмова збирке *Рајска врата самоће*.

Дошли смо најзад, у духу сврдлајуће контрапунктне мисаоности ове књиге, и до почетног појма — самоће, те пролошке посвете читаоцу. Танано, изнијансирано понирање у феномен усамљености и разноликост његовог смисла, које се среће током целе збирке, што ће рећи да се на њему инсистира, фокусира се у стваралачкој димензији осаме. У иницијалном моменту који омогућује да се унутрашњи свет мислећег субјекта уметнички изрази обликујући себе до сублимације. Још један изузетан парадокс је обраћање читаоцу, зазивање друге самоће, које тражи и остварује комуникацију. У том је погледу стваралачка самоћа и поље слободе, у коме мислећи субјект може широко да се раскрили и, изведен до своје идеалне потенције, подижући до тог нивоа и оне са којима је у заједништву, до — како каже песникиња — сјајног астралног омотача људскости, он може да дотакне само небо. Самог бога ове књиге. Визију.

Душица ПОТИЋ

МОЗАК И СРЦЕ

Владимир Тасић, *Опроштајни дар*, „Светови", Нови Сад 2001

Владимир Тасић, аутор две збирке прича, навикао је своје читаоце на прозу која је пре била чврста конструкција него салва осећајности. Претходна реченица, јасно, није вредносни суд о Тасићевој

прози, већ пре указивање на њену основну оријентацију. Први Тасићев роман, како већ наслов овог приказа сугерише, наступа тако и као *додатак* претходним збиркама прича, у смислу да преиспитује не само два пола људске егзистенције, већ, на неки начин, и прозу која му претходи.

Архитектоника Тасићеве књиге — архитектоника је збиља права реч — почива на митском односу *браће*. Не треба бити баш надмено ерудитан па се сетити славне авлије у којој ће се приповедати прича о два супротстављана брата чије непријатељство почива на тако материјалној ствари као што је власт. Ако је то непријатељство митско онда се оно неизбежно поставља иза сваког *братског* односа као нешто што се подразумева. Написати још једну књигу о браћи супарницима — чему? Развој у књижевности није прави термин, али као да свака врхунска књига има свој домашај којим макар извесно време, покрива одређене теме и чува их од реинтерпретације. Осећамо да је нешто већ речено и да све што следи читамо као понављање, са досадом којом болесник корача по покретној траци.

Овај опис, међутим, није упућен Тасићевој књизи: сусрет браће на почетку *Опроштајног дара* — једног у агрегатном стању пепела спакованог у урну, и другог чија је егзистенција мирно усидрена у једној мирној земљи — јесте догађај који је неминовно уоквирен митском причом о супротстављеној браћи, али у исто време и догађај чије значењске импликације поменути оквир не исцрпљује: можда управо зато што га треба читати као пародију митског сукоба. Тренутак смрти једног од браће као да целу ствар враћа на онај идилични прапочетак, на време пре Каина. Посмртни остаци наликују талогу једне приче која је завршена. Па ипак управо у том талогу, на месту где прича треба да се заврши, обећавајући неку срећнију будућност, Тасићев роман тек почиње.

Старији брат је умро од проширења срца. То срце припадало је једној универзалној индивидуи у чијој су егзистенцији знање и наука заузимале место *леђо коцкица*. Управо тај неформални животни стил, бескрајна способност комбиновања знања из разних дисциплина, чинило је ову егзистенцију подједнако генијалном и лунатичном. Њено претварање у пепео можда би могло да сугерише и судбину оваквог ренесансног поимања знања, науке и њихове употребе. Можда, али чињеница да се старији брат појављује у лику пепела и исписаних бележака, изненада се претвара у напетост која потиче из потребе да се овај пепељасти брат некако сахрани. Јер шта урадити са пепелом? Не можете га поново запалити, као што је то добро знао један руски песник. Питање шта урадити са пепелом заправо је питање *сазнања*: цео Тасићев роман подешен је као покушај разумевања једне неразумљиве, и зато људске, одвећ људске индивидуе, чије се срце толико проширило да је препукло.

Наратор је млађи брат, „мозак" целог приповедања. Позиција онога који приповеда јесте позиција онога који мора да тумачи и раз-

уме оно неразумљиво. Тасић свог наратора запошљава у успешној компанији која се бави израдом медицинског софтвера, између осталог и програма-симулатора рада срца. Тиме се лик млађег брата идентификује као мозак који покушава да обухвати рад срца, да израчуна сваки његов помак, да опише и укроти сваки секунд његовог рада, да наместо једног људског срца, монтира макар на екрану, једно свињско срце, људском најближе. Питање које имплицитно стоји у темељу овог романа дакле гласи: може ли мозак једном да укроти срце и тако реши сукоб који у историји људског мишљења егзистира под разним именима.

Древности овог питања свестан је и сам аутор *Опроштајног дара*: неколико најлепших страница овога романа посвећене су тумачењу мита о Марсију кога ће Аполон, за казну што се усудио да се такмичи са њим у свирању, живог одрати. У овој сцени Тасић види зачетак хирургије; покушаја да се мозгом открије тајна човека, човека коме срце и даље куца. Срце овде није само симбол осећања, већ пре свега симбол тајне, тако драге *романтичарском* поимању уметности и стварања. Оно што ће „старији" брат чинити можда и јесте уметност лишена правила: његови неразумљиви прелази са факултет на факултет, тајновитост и тоталност његових сазнања за које се никада није знао облик и место на коме ће се испољити, све то оцртава лик једног надчовека, чије је срце макар за нијансу удаљеније од оног свињског, људском тако блиско. Лик старијег брата је тако заправо симбол једне нама потпуно нејасне организације знања, која не пати од фрагментарности, ни од уске специјализације којима се знање од *легло коцкице* претвара у *кавез за птичаре*. У центру тог система налази се, дакле, једно велико срце. Када оно престане да ради, све што је до тада функционисало, почиње да се суши.

Тасићев роман отуда мора бити препуњен комадима мртвог знања, које мозак у лику млађег брата, путем прецизне, детаљне, аутопсије, скида са једног мртвог скелета, док читалац полако постаје свестан да то знање све брже мења боју и почиње да смрди. Вероватно ће бројним критичарима и једном сасвим одређеном типу читалаца Тасићева ерудиција зазвучати помало претенциозно и надмено, али треба разликовати шта је *расипање* а шта *посипање*: у овом потоњем случају знање је управо онај пепео у урни. Чему оно служи? Шта урадити са њим? Како пепео поново претворити у тело? Може ли ту мозак у облику било каквог суперкомпјутера да проследи неки ваљани предлог у том смислу. Тешко: враћамо се библијској терминологији која суверено управља односом човека и пепела. За сада, и на сву срећу.

До овог момента чињеница да Тасић пеца пепео из урне на мамац начињен од цинка још увек није најважнија ствар која мора бити поменута; па ипак када у мождану орбиту наратора опседнутог пепелом доспе једна *очекивана сила која решава ствар* (без значајних проблема рекло би се) читалац осећа да је аутор овај диспут између мозга

и срца могао завршити и без *поетичке коректности*. А то значи без тематизовања *писања*. Мада, признајмо, улог је прилично велик: размештено између платонистичке „срцоликости" и аристотеловске „мозголикости" писање, певање, стварање уметничког дела речима, егзистира као препоручена синтеза за проблеме мозга и срца или Феба и Баха, назовимо то како хоћемо. А када Тасићев наратор започне да нам се представља као неко ко „није писац" нити ће то икада постати, онда ипак морамо признати како је тај „списатељски" оквир код једног нашег другог „канадског" писца ипак боље урађен. Можда зато што егзистенцијална празнина неутешно зјапи око Доналдовог лошег ученика. Њега за разлику од Тасићевог наратора не окружује *north-american-dream* који смо и ми некада сањали: жена, кућа, пас и кравата. Можда је та породична топлина довољно јака да запали пепео, можда...можда.... али ипак, некако ми се упечатљивијим чине сећања на војнички парадни корак, него на тзв. „jet set" једног града који је некада био културна престоница нечега, а сада би желео да буде географска престоница ничега. Но, то већ није прича о Владимиру Тасићу, и глупо би било опростити се на тај начин од *Опроштајног дара*.

Тасићев први роман показује да се ради о једном од ретких аутора савремене српске књижевност који још увек писање схвата озбиљно. Озбиљно: то значи да аутор не тежи јефтиним дриблинзима у пепелу српског национа у последњој деценији, већ пише књиге, које би заиста — ту се заиста слажем са једним Тасићевим поштоваоцем — могле бити комотно написане и на неком другом (већем) језику. *Опроштајни дар* је књига која још увек показује извесно поверење у читаоца тиме што му не подилази новинарским заплетом и стилом. Иако је сасвим сигурно да ће ова књижевности још неко време показивати да између писца и колумнисте нема много разлике, Тасићев роман ће у том *новинарењу* бити свакако одличан пример да се може писати, још увек, и другачије. Па иако можда ово није роман за светлост позорнице, свакако је много даљи од сумрака подрума, него неки други, тренутно „светлији" наслови.

Слободан ВЛАДУШИЋ

ОЗБИЉАН АУТОРСКИ И ИЗДАВАЧКИ ПОДУХВАТ

Српска народна књижевност, приредила Марија Клеут, библиотека *Европски класици / Српски писци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци—Нови Сад 2001

Судећи по првим насловима библиотеке *Европски класици (Српски писци)*, коју издаје Издавачка књижарница Зорана Стојановића, а

уређује Миливој Ненин, основна издавачка и уредничка интенција која обележава овај подухват јесте тежња да се понуди строг, европском литерарном контексту примерен избор из националне књижевне баштине. Судећи по избору дела, али и по пратећој научној апаратури (предговор, биоблиографија писца и селективна библиографија најзначајнијих радова о њему, напомена приређивача, речник мање познатих речи), ове књиге су превасходно намењене ђацима — средњошколцима и студентима, којима су дела објављена у овој библиотеци углавном обавезна лектира, и оном средњем, образованом слоју читалаца, који се у социјалним и економским (не)приликама последње деценије готово у потпуности осуо. Резултат овако конципираног издавачког и уредничког подухвата требало би, по свој прилици, да буде и садржински и по опреми квалитетна едиција „за дом и школу", која своме читаоцу отвара увид у класична дела националне културе.

Међутим, релативно једноставан концепт, када је реч о делу појединих писаца, требало је додатно осмислити да би се у оквиру библиотеке европских класика представила усмена књижевност, „наша класика једина и права". Уместо да следи лакши и уобичајени пут и народну књижевност представи у више књига које би се бавиле појединим врстама, уредник Миливој Ненин определио се за јединствену антологију која је требало да пружи целовит увид у овај домен стваралаштва.

Избор који тежи да „између корица једне књиге смести што је могуће више врста које су чиниле српску народну књижевност" сачинила је Марија Клеут. Поред обавезе да се испоштује антологијски принцип и вредносни оквир наметнут самим именом библиотеке — *Европски класици* — требало је, уз то, и оцртати границе националне књижевности у специфичном, често повезаном ткиву јужнословенске усмене књижевности и, нарочито, у оном сегменту који се најприближније може означити као стваралаштво српскохрватског говорног подручја. Требало је, такође, да овај избор буде и репрезентативан и по просторном и временском захвату и да, колико год је то могуће, успостави оптималну равнотежу између познатих, пре свега Вукових записа, и мање познатих предвуковских и поствуковских бележењеа.

Обухватајући својим избором дела народне књижевности сабрана од средине шеснаестог до осамдесетих година двадесетог века, на широком простору, Марија Клеут је успела да одговори на ове захтеве и сачини уравнотежен антологијски избор, који показује јасну свест о књижевном и културном доприносу Вукове антологијске збирке, али и ауторкино изванредно познавање ширег корпуса српске народне књижевности. (Исто важи и за селективну библиографију најзначајнијих збирки и радова о народној књижевности, који „покривају" како различите аспекте изучавања тако и различите методолошке приступе.) Штавише, комбинујући „класичне" Вукове и вуковске записе

усмене лирике с бећарцима и еротском поезијом, или општепознате записе епских песама с онима из мање познатих и теже доступних збирки, ауторка даје својој антологији својеврсну динамичност и свежину, демонстрирајући при том и суверено познавање грађе и високо однегован укус.

Антологија почиње говорним умотворинама, од говорних израза до ругалица и разбрајалица. Смештене на почетку, ове умотворине показују се вишеструко као почетак, као магма формулативног језика из које израстају сложеније и дуже форме, али и као траг древне и загонетне магије речи из које се рађа њихова естетска функција. Избор је (као и у другим сегментима *Антологије*) пре свега заснован на упечатљивости поетских слика и раду у језику, али очита је и тежња ауторке да покаже и специфичну обухватност кратких форми, њихово захватање у све области живота.

Следи избор лирских песама, од обредних и обичајних до породичних и љубавних, у који су, поред осталог, укључене и оне еротске песме које најчешће остају изван антологијских избора.

Избор и распоред епско-лирских песама условљен је, пре свега, естетским критеријумима, али и успостављањем интертекстуалних веза које чине да песме имплицитно тумаче једна другу. Тако, прве две песме (*Роди мајка девет девојака* и *Пророчки сан Ане материне*) указују на могуће тумачење треће — *Женидба Милића Барјактара* — као песме о десетој кћери коју мајка проклиње. Следе песме које опевају однос мајке и деце, удају надалеко и различите видове породичне кобби и расапа што су магистралне теме баладе.

Епске песме садрже шест приповедних и педесет шест јуначких песама, издељених по циклусима, чиме се, посредно, указује и на однос песме према личностима и догађајима националне историје. И овде доминирају класични, широко познати записи Вука Караџића, али присутни су и мање познати записи.

Усмена проза подељена је, у складу с опште прихваћеном класификацијом, на приповетке и предања. И овде се преплићу широко познати записи с мање познатим, и једни и други изабрани према високим естетским критеријумима.

Овако конципираној антологији претходи обимна уводна студија *Увод у читање српске народне књижевности*, која по обухватности и систематичности у потпуности одговара своме наслову. Студија полази од именовања овог вида књижевности и могућих значења појединих појмова (народна, усмена књижевност, фолклор) и од најопштијих одлика усмене књижевности које, поред свих веза и узајамних утицаја усмене и писане књижевности, указују на њену специфичност (усмено преношење, синкретичност, колективност у стварању и колективна рецепција, традиционализам, варијантност, устаљени мотиви и сижеи, поетски језик, стилска средства и поступци). Ауторка се потом бави специфичним условима за развој усмене књижевности,

како општим (аграфичност, одређени социо-економски услови, колективистичка свест), тако и конкретним историјским условима који су битно утицали на развој српске и јужнословенске усмене књижевности.

Историјски развој усмене књижевности разматра се и у критичком приказивању помена, сведочења и записа. Бавећи се првим записима, Марија Клеут ставља усмену књижевност у шири књижевни и културни контекст, показујући како су се одлике појединих епоха рефлектовале у односу према усменој књижевности. Када је о записима реч, ауторка посебну пажњу посвећује Вуковом делу у коме се „сваки појединачни посао уклапа у целину визије", и његовом значају за српску културу и књижевност. У основним цртама, али прецизно и високо информативно, Марија Клеут разматра основна својства бележења Вукових савременика (С. Милутиновић, Његош) и његових најзначајнијих настављача.

Завршна разматрања, која се тичу проблема класификације, конципирана су, попут предговора у целини, као кретање од општих, теоријских проблема класификације (то је, пре свега, питање поделе на родове, односно, питање — постоји ли или не постоји драма као род усмене књижевности), до бављења конкретном грађом, али увек с јасно оцртаним општетеоретским контекстом. Тако се прича о класификацији, пре свега, развија као прича о специфичности усменог стварања, али и о његовим везама с писаном књижевношћу и ширим културним контекстом. При том се се разматрање појединих проблема међусобно везује и допуњава, а цела уводна студија указује и на низ питања и проблема који у њој, с обзиром на ограничени простор, нису могли бити размотрени.

Књига *Српска народна књижевност*, по антологијском избору који садржи, по уводној студији и избору из литературе изузетно је вредан ауторски и издавачки подухват, којим је остварен сложен увид у значајан сегмент српске књижевности и културе.

Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ

НАСЛЕЂЕ И ЊЕГОВА СЕНКА

Бојан Јовановић, *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*, „Светови", Нови Сад 2000

Питање идентитета, и то не само индивидуалног већ и колективног, непрестано нас прогони барем од Софоклове трагедије *Цар Едип* из 429. г. п. е. Сазнати ко сам, упознати самога себе није само индивидуално већ и колективно питање. Свако Едипово „ја" је и дру-

штвено „ја” (једна улога, једна категорија — од цара до просјака), чак и када се покаже као заблуда. Тек после одговора на питање „ко сам?” Едип почиње да назире своју судбину и схвата да није ни успешан владар, ни нормалан супруг, ни избавитељ свог града. Види, могло би се рећи, оно што ни поред очију није видео. Колективне категорије и улоге, ти вишеструки идентитети кроз које је пролазио Едип познати су и нама у 21. веку. Стари проблем је што су ти идентитети увек двоструки — свесни и несвесни.

Књига *Дух паганског наслеђа у традиционалној српској култури* Бојана Јовановића управо се бави свесним и несвесним религијским идентитетом, на којем се у великој мери темељи и национални идентитет српског народа. Студија се ослања, с једне стране, на традицију дубинске психологије и антропологије, а са друге на домаћа истраживања Цвијића, Дворниковића, и бројних каснијих етнолога, који су супротстављали научне и мисаоне увиде како позитивним тако и негативним колективним представама. Међутим, док су се Цвијић и познији истраживачи овим проблемом бавили више синхронијски, овде имамо један покушај свесно историчног приступа.

Отуда најпре морамо истаћи да ова књига почива на истраживању сложеног односа између хришћанског и паганског у српској култури — пре свега током дуготрајног раздобља турске власти. Бинарна супротност која устројава ово дело је, дакле, хришћанско-паганско. Улогу хришћанства у српској култури требало би овде, међутим, схватити двојако. Аутор прихвата тезу да је хришћанство било значајно колико у верском, толико и у политичком смислу, посебно у раздобљу рада св. Саве и пресудне улоге хришћанства у хомогенизацији српске средњовековне заједнице, или како би се то данас рекло, етније. Та хомогенизација је свакако била крупан корак у развоју средњовековне државе, у односу на паганско правило: онолико има обичаја колико има села (лат. *pagus*, село). Јединство обичаја, колико и јединство закона, важан су елемент функционисања државе и настанка онога што данас зовемо друштво. Јовановића у овој студији, међутим, пре свега занима „сенка” која је пратила и прати цивилизацијски ток христијанизације српског народа.

Главни акценат књиге је стога оправдано стављен на културну слојевитост, која је на Балкану иначе веома присутна. Ту слојевитост лако можемо уочити и данас у различитим обичајима и праксама. Однос хришћанског и паганског, онако како је овде приказан прилично је сложен, али се може свести на три слоја: паганski слој пре доласка хришћанства, чије су многе праксе присутне у хришћанству али преображене и прилагођене новој намени; хришћански слој који је нарочито почео да јача у време живота и рада св. Саве, али који није у потпуности потиснуо паганski; и, напослетку, паганski слој који повремено избија у кризним временима и потискује хришћански — као, на пример, после Косовске битке 1389. године или Велике сеобе 1690.

Кључна теза књиге је да паганскиˌ слој није увек алопластичан, односно да се не може јасно и без остатка лоцирати као непроменљиви феномен. Паганско је и аутопластично, оно има изузетну способност метаморфозе и прилагођавања. Када је ситуација погодна (кризна), паганскиˌ елементи избијају налазећи увек нове форме које попуњавају духовне празнине. Једноставно речено, паганско данас није истоветно паганском у ранијим раздобљима.

Однос ова три слоја најбоље се види на основу једног примера који износи Јовановић — у питању је свети Сава, у чијој се личности, односно у њеним репрезентацијама, у зависности од историјских раздобља јасно или мање јасно мешају хришћанскиˌ и паганскиˌ елементи, тако да би се чак могло рећи да свети Сава поседује неколико идентитета. У културно-историјској и политичкој равни говори се о његовој реалној улози. Као што је добро познато, свети Сава је решио статус српске црквене и државне самосталности и значајно утицао на културно и политичко јачање српске средњовековне државе. У хришћанској равни, његов животни пут обележен је дословним придржавањем основним хришћанским начелима, одрицањем од световне власти, монашким животом, што је резултовало и канонизацијом. У оквиру православне цркве свети Сава је неоспоран узор хришћанина: осамостаљивањем цркве, којем је он дао кључни допринос, строже је организован црквени и друштвени живот, стварана су духовна средишта, подизани су манастири и уклањани паганскиˌ религијски садржаји. Канонизација владара, према моделу који потиче од светог Саве много је значила за српско самоодржање и самобитност.

Али, каквог ми још светог Саву познајемо? У контексту паганског света, свети Сава ће добити нешто другачије култно значење. Поред идентитета хришћанина (православног свеца) и творца српске црквене, па и државне самосталности, свети Сава је задобио, углавном после своје смрти и један паганскиˌ идентитет. Јовановић, у складу са наглашеним становиштем о супериорности хришћанства у духовном смислу, сматра да је ту дошло, под притиском тешких животних околности („кризе”), до регресије на непосредније и елементарније облике религијског живота, али и до избијања нових, аутопластичних паганских елемената. Наиме, у народним причама, свети Сава је прометејски научио народ да оре, кисели млеко, прави сир, кује гвожђе, шије, гради путеве и воденице, постао је заштитник заната и породица, бринуо је о стаду, благосиљао и лечио овце и сл. У појединим раздобљима турске власти овај хришћанскиˌ светац постао је оличење земаљске правде, па се чак и сукобљавао са ђаволом. У неким причама, код њега се јавља и гнев — потпуно нехришћанска категорија која доводи у питање његов став према греху, злу, праштању и искупљењу. Јовановићев закључак је да у периоду турског ропства паганска свест светачки сјај Савиног лика разлаже на божанства до-

брих, али некада и недовољно разумљивих, па чак и нехришћанских поступака.

О оваквом мешању хришћанског и паганског сведоче и бројни други примери из ове, иначе веома добро компоноване књиге, а међу њима се посебно истичу превере у Његошевом *Горском вијенцу*, читања судбине, прорицања креманских прорицатеља, освете итд.

Јовановић књигу окончава разматрањем питања паганске нарави српског народа, за коју сматра да и данас непосредно задире у природу самог националног идентитета. Он се ту ослања на неке закључке Цвијићеве етнопсихологије српског народа из *Балканског полуострва*, посебно везане за критику придавања месијанске улоге сопственом народу и пре свега вођи, која је присутна као национална карактеристика. Међутим, значај такве месијанске улоге, као и она сама, може се извести из хришћанства, знатно лакше него из паганства. И то не само месијанске улоге владара, већ и читавог народа. Управо је на томе Берђајев засновао своју књигу *Руска идеја*, који се често у књизи цитира као хришћански филозоф. Уопште, овде се јавља познати проблем помирења индивидуалног и колективног у контексту хришћанства: Јовановић и сам у књизи веома често наглашава да је православље индивидуални подвиг, јер православна црква никада није користила, као неке друге, насилне, дакле хомогенизујуће методе. Такође, иако бисмо могли признати да у цивилизацијском смислу хришћанство представља виши облик у односу на паганство, Јовановићево инсистирање на томе да је хришћанство сложенији културни систем тешко да је у сагласности са увидима модерних антрополога и етнолога. Међутим, веома је битно што се овде аргументовано критикује представа о томе да паганство функционише као одвојени, паралелни свет хришћанству. Паганство и хришћанство веома се често у српској култури стапају, а мислим да је оправдано рећи да је такав процес и данас веома присутан и да он, како би то рекао аутор, резултује „конфузним идентитетом".

За крај, изузимајући још неке мање критичке примедбе (на појединим местима непримерена есејизација и повремено напуштање јасног логичког тока у доласку до одређених закључака), можемо рећи да пред собом имамо књигу ерудите који суверено влада пре свега релевантним антрополошким, етнолошким и психоаналитичким знањима и који у себи носи једну високу истраживачку свест о томе да наука почиње од тема и проблема, а не од чињеница. У прилог томе, а и као закључак, наводимо неколико реченица из Јовановићеве књиге: „Сазнати дух паганског наслеђа суочава нас са битним чиниоцем нашег реалног идентитета. Искуство паганства стечено током прошлих векова показује се као важан фактор који нас и данас чини онаквим какви јесмо. Питање паганског наслеђа у српској традицији и култури једно је од великих и значајних питања на која понуђени одговори не долазе као једном утврђене истине о нашој прошлости. Одређена са-

знања чине само актуелнијим и занимљивијим постављена питања, што и појачава обавезу да се, можда, и другачије на њих одговори." Управо интерпретација, избегавање да се чињенице учине „невиним", позивају читаоце на дијалог са овом књигом.

Владимир ГВОЗДЕН

РОБЕРТ ОЛЕН БАТЛЕР (ROBERT OLEN BATLER), рођен је 1945. у Гранит Ситију (Илиноис, САД). Дипломирао (1967) и магистрирао (1969) позоришну уметност. Регрутован је, 1969, у америчку армију коју је служио до 1972. у Вијетнаму. Бавио се разним пословима, од такси шофера до предавача креативног писања на Државном универзитету у Лејк Чарлсу (Луизијана). Објавио је десет романа: *Alleys of Eden*, 1981; *Sun Dogs*, 1982; *Countrymen of Bones*, 1983; *On Distant Ground*, 1985; *Wabash*, 1987; *Deuce*, 1987; *They Whisper*, 1994; *Deep Green Sea*, 1997; *Mr Spaceman*, 2000; *Fair Warning*, 2001. и две збирке приповедака: *A Good Scent from Strange Mountain*, 1992, која је награђена Пулицеровом наградом за књижевност, 1993, и *Tabloid Dreams*, 1996. Његове приповетке уврштене су у две антологије: *New Fiction from the South* i *The best of 1991.* (М. Р.)

СЛОБОДАН БЕЉАНСКИ, рођен 1941. у Стапару. Пише прозу, огледе, правнофилозофске студије, приказе и коментаре. Објавио: *Поетика права. Политика филозофије*, 1999; *Право и илузија*, 1999; *Међународни правни стандарди о кривичном поступку*, 2001.

ГОЈКО БОЖОВИЋ, рођен 1972. у Бобову код Пљеваља. Пише поезију и књижевну критику. Објавио је књиге песама: *Подземни биоскоп*, 1991; *Душа звери*, 1993; *Песме о стварима*, 1996, књигу афоризама *Чекајући Кафку*, 1992. и књигу критика *Поезија у времену*, 2001.

СЛОБОДАН ВЛАДУШИЋ, рођен 1973. у Суботици. Пише књижевну критику. Објављена књига: *Дегустација страсти*, 1998.

МИРО ВУКСАНОВИЋ, рођен 1944. у Крњој Јели (Горња Морача). Управник је Библиотеке Матице српске. Пише прозу. Романи: *Клетва Пека Перкова*, 1977; *Градишта*, 1989; *Далеко било*, 1995; *Семољ Гора*, 2000. Приповетке: *Горске очи*, 1982; *Ликови Милана Коњовића* (разговори и приче), 1992; *Точило*, 2001. Поеме: *Немушти језик* (записи о змијама), 1984; *Вучји трагови* (записи о вуковима), 1987; *Тамоони* (поеме и коментари), 1992; *Морачник*, 1994. Приредио је књиге: *Лаза Костић у Сомбору*, 1980. и *Равангград Вељка Петровића*, 1984.

ВЛАДИМИР ГВОЗДЕН, рођен 1972. у Новом Саду. Пише књижевну критику и есејистику, објављује у периодици.

ЈОВАН ДЕЛИЋ, рођен 1949. у Борковићима. Пише књижевну критику и есејистику. Објављене књиге: *Критичареви парадокси*, 1980; *Српски надреализам и роман*, 1980; *Пјесник „патетике ума" (о пјесништву Павла Поповића)*, 1983; *Савремена поезија Војводине* (коаутор), 1984; *Традиција и Вук Стефановић Караџић*, 1990; *Хазарска призма*, 1991; *Књижевни погледи Данила Киша*, 1995; *Кроз прозу Данила Киша*, 1997; *Хорхе Луис Борхес* (коаутор), 1997; *Поезија и поетика Десанке Максимовић* (коаутор), 1999; *Српска проза данас: Владимир Ђоровић — живот и дело* (коаутор), 1999.

ХИЛДЕ ДОМИН, рођена 1912, једна је од најпознатијих немачких песникиња. Провела је преко двадесет година у егзилу, најдуже у Доминиканској Републици, острвској земљи по којој ће, из захвалности, дати самој себи име. Почела је да пише и објављује тек педесетих година XX века; њен опус се данас састоји од више песничких збирки, те књига аутобиографске и есејистичке прозе. Преведена је на велики број језика, носилац је најугледнијих књижевних признања. (С. Т.)

ВЕСНА ЕГЕРИЋ, рођена 1962. у Трстенику. Пише прозу и поезију, преводи с енглеског. Објављене књиге: *О свему што те чека*, 1987; *У далеком, тамном огледалу*, 1994; *Песме са језера*, 1995.

ДРАГИША ЖИВКОВИЋ, рођен 1914. у Зајечару. Књижевни теоретичар и историчар. Објављене књиге: *Почеци српске књижевне критике 1817—1860* (докторска дисертација), 1957; *Теорија књижевности*, 1958; *Ритам и песнички доживљај*, 1962; *Од Вука до Андрића*, 1965; *Европски оквири српске књижевности I—III*, 1970, 1977, 1982; *Бидермајерски усамљеник Стерија*, 1983; *Лирска поезија*, 1987; *Лаза Костић — песник XX века*, 1991; *Токови српске књижевности*, 1991; *Европски оквири српске књижевности I—V*, 1995. Приредио више издања српских писаца и био главни редактор „Нолитовог" *Речника књижевних термина*, 1985.

ПАВЛЕ ЗОРИЋ, рођен 1934. у Котору. Бави се књижевном критиком. Главна дела: *Побуна и прилагођавање*, 1975; *Станислав Винавер као књижевни критичар*, 1976; *Песма и смрт*, 1976; *Дух романа*, 1980; *Свеци и ђаволи*, 1984; *Губитници*, 1989; *Врхови*, 1991; *Слух за тајне ствари*, 1995; *Угрожена светлост*, 1998. Аутор је три антологије: *Савремена српска приповетка*, 1983; *Темељи — нова српска поезија на Косову*, 1989; *Српско религиозно песништво двадесетог века*, 1999. Приредио је књигу: *Критички радови Станислава Винавера*, 1975.

АНТОНИЈЕ ИСАКОВИЋ, рођен 1923. у Београду. Књижевник, академик. Збирке приповедака: *Велика деца*, 1953; *Папрат и ватра*, 1962; *Празни брегови*, 1969; *Образ*, 1988; *У знаку ајрила и друге приче*, 1991; *Листови о Косову*, 1991; *Подне*, 1997; *Нестајање*, 2001. Романи: *Трен I*, 1976; *Трен II*, 1982; *Миран злочин (Трен III)*, 1992; *Господар и слуге*, 1995. Публицистика: *Говори и разговори*, 1990.

БОЖИДАР КОВАЧЕК, рођен 1930. у Босанској Дубици. Редовни професор Новосадског универзитета у пензији, председник Матице српске од октобра 1999. Бави се историјом књижевности и културе. Објављене књиге: *Доситеј Обрадовић*, 1961; *Јован Ђорђевић*, 1964; *Критичари о Вељку Петровићу* (коаутор Д. Рељеп), 1965; *Матица српска*, фотомонографија (коаутор Д. Рељеп), 1967; *Писци Сенте* (коаутор И. Сели), 1967; *Књижевност на основама уметничког образовања* (коаутори Д. Живковић, М. Коларич, Р. Пејовић), 1970; *Преписка између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића*, 1973; *Позоришно дело Јоакима Вујића* (коаутори П. Марјановић, Д. Михаиловић, Д. Рњак), 1988; *Талија и Клио*, 1991; *Текелијанумске историје XIX века*, 1997; *Срби у Пешти марта 1848*, 2000; *Матица српска — Szerb Matica 1826—1864*, 2001; *Матица српска 1826—2001*, 2001.

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, рођен 1935. у Косору код Подгорице. Лингвиста, објавио је преко 270 радова у којима се највише бавио испитивањем српских дијалеката и више књига од којих су најзначајније: *О говору Змијања*, 1973; *Говор Баније и Кордуна*, 1978; *Школа немушшог језика*, 1996. Као научни редактор приредио је књиге: Јован Кашић, *Трагом Вукове речи*, 1987; *Речник бачких Буњеваца*, 1990; *Именослов бачких Буњеваца*, 1994; Павле Ивић, *Целокупна дела* (четири тома), 1994—1998, Александар Белић, *Изабрана дела* (два тома), 1999; *Речник српских говора Војводине* (први том, А—Б), 2001.

ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, рођена 1954. у Фекетићу. Пише радове о народној књижевности, историји књижевности, драми и позоришту. Објављена књига: *Послови и дани српске песничке традиције* (коаутор Зоја Карановић), 1994.

ДУШИЦА ПОТИЋ, рођена 1962. у Београду. Бави се књижевном критиком и књижевном историјом, преводи с енглеског и италијанског. Књиге критика: *За скривеним/сливеним суштинама*, 1993; *Сведок песама*, 2001.

ДРАГАН ПРОЛЕ, рођен 1972. у Новом Саду. Бави се класичном немачком филозофијом и савременом филозофијом. Објављује у периодици.

МИРОСЛАВ РАНКОВ, рођен 1938. у Врбасу. Био уредник у Издавачком предузећу и секретар Матице српске. Објављивао књижевне текстове, критику, чланке и прилоге у текућим књижевним, стручним и научним листовима и часописима.

ДРАГИЊА РАМАДАНСКИ, рођена 1953. у Сенти. Магистрирала и докторирала на наративним стратегијама В. Розанова односно Ф. Достојевског. Од 1980. прати одређене ствараоце из руске књижевности, преводећи и књижевноисторијски коментаришући њихова дела (*Дневник* Марије Башкирцеве, *Сеновите приче* Ф. Сологуба, *Скакач* В. Шкловског, *Пацоловац* Марине Цветајеве, есејистика Михаила Епштејна и Александра Гениса, представници руског концептуализма, поезија Ј. Бродског, теоријска продукција Ј. Тињанова итд.). Осим превода с руског, мађарског и енглеског, у књижевним часописима објављује чланке и приказе.

НИКША СТИПЧЕВИЋ, рођен 1929. у Сплиту. Бави се италијанистиком, академик, потпредседник Матице српске. Објављене књиге: *Основи италијанског језика* (коаутор Е. Франки), 1966; *Књижевни погледи Антонија Грамшија*, 1967; *Gramsci e i problemi litterari*, 1968; *Италијанске и друге теме*, 1976; *Два препорода. Студије о италијанско-српским културним и политичким везама у XIX веку*, 1979; *Иве Андрића превод „Друштвених и политичких напомена" Франческа Гвичардинија*, 1986; *Усмено*, 1996; *Петра Касандрића превод „Горског вијенца" Петра II Петровића Његоша*, 1999; *Учитавања*, 1999; *Поређења*, 2000.

БОШКО ТОМАШЕВИЋ, рођен 1947. у Бечеју. Књижевни теоретичар, песник, есејиста, критичар. Важнији теоријски радови: *Битно песништво*, 1988; *Картезијански роман*, 1989; *Из искуства битка и певања. Нацрт за једну антологију песништва*, 1990; *Саморазорне теорије*, 1994; *Бесконачна замена. Фундаментална антологија као теорија поезије*, 1997; *Коначна теорија књижевности*, 1998; *Поезија и мишљење бића. Књижевнокритички приступ поезији са становишта фундаменталне антологије*, 2001. Збирке песама: *Картезијански пролаз*, 1989; *Чувар времена*, 1990; *Целан-студије и друге песме*, 1991; *Видело жишка*, 1992; *Светлост за ископ*, 1992; *Понављање и разлика*, 1992; *Cool memories*, 1994; *Угарци*, 1994; *Предео с Витгенштајном и друге рушевине*, 1995; *Преиспитивање извора*, 1995; *План повратка*, 1996; *Друга историја књижевности*, 1997; *Разговор у Хајделбергу*, 1998; *Сезона без Господа*, 1998; *Студија тестамента*, 1999; *Чистина и присутност*, 2000.

СТЕВАН ТОНТИЋ, рођен 1946. у Грдановцима код Санског Моста. Пише поезију, прозу и есеје, преводи са немачког. Књиге поезије: *Наука о души и друге веселе приче*, 1970; *Тајна преписка*, 1976; *Наше горе вук*, 1976; *Хулим и посвећујем*, 1977; *Црна је мати недјеља*,

1983; *Тајна преписка и друге пјесме*, 1985; *Праг*, 1986; *Ринг*, 1987; *Изабране пјесме*, 1988; *Сарајевски рукопис*, 1993; *Лирика*, 1995; *Мој псалам/Mein Psalm*, 1997; *Олујно јато*, 2000; *Благослов изгнанства*, 2001. Роман: *Твоје срце, зеко*, 1998. Саставио антологије: *Новије пјесништво Босне и Херцеговине*, 1990; *Модерно српско пјесништво (велика књига модерне српске поезије од Костића и Илића до данас)*, 1991.

МИЛЕНКО ФРЖОВИЋ, рођен 1954. у Сињу. Живи и ради у Новом Саду као слободни уметник, песник и сликар. Књиге песама: *Дан и ноћ*, 1978; *Песма великог срца*, 1981; *Стазе*, 1988; *Дошао сам из непознатих лепих крајева*, 1991; *Све је у лаким корацима и песмама*, 1999.

ЛАЗАР ЧУРЧИЋ, рођен 1926. у Тителу. Пише и објављује радове из културне и књижевне историје од средњег века до половине 19. века. Објавио: *Српске књиге и српски писци 18. века*, 1988. Приредио: фототипско издање *Хронологическая роспис славянских книг*, 1972; зборник *Орфелиново Житије Петра Великог*, 1972; Орфелинове *Песме*, 1983; зборник *Штампарија у Римнику и обнова штампања српских књига 1726*, 1986; Орфелинов *Искусни подрумар*, 1986. и др.

ВОЛФ ШМИД, рођен 1944. у Теплицама (Чешка). Студирао је славистику, германистику и филозофију. Докторирао 1972. године. До 1978. ради као предавач руске и чешке књижевности (ужа специјалност наратологија) у Утрехту и Олденбургу. Од 1978. је шеф славистичке катедре и професор словенских књижевности на универзитету у Хамбургу. Објавио је следеће књиге: *Der Textaufbau in den Erzählungen Dostoevskijs*, 1973, 1986; *Der ästhetische Inhalt. Zur semantischen Funktion poetischer Verfahren*, 1977; *Pushkins Prosa in poetischer Lektüre. Die Erzählungen Belkins*, 1991, преведено на руски 1996; *Ornamentales Erzählen in der russischen Moderne. Chehov—Babel—Zamjatin*, 1992; *Проза како поэзия. Пушкин—Достоевский—Чехов*, 1994, 1998. Уредник је више славистичких едиција, члан многих уредништава и жирија, укључујући и место председника жирија за престижну Пушкинову награду.

ФЛОРИКА ШТЕФАН, рођена 1930. у Светом Михајлу (данас Локве код Алибунара, Банат). Објавила је више од четрдесет књига поезије, прозе, полемика, превода са румунског на српски језик. Објављене књиге: *Cîntecul tinereții* (*Песма младости*), песме, 1949; *Lacrimi și raze* (*Сузе и зраци*), песме, 1953; *Тако сам се родила*, песме, 1956; *Tetten ért bánat* (*Туга ухваћена на делу*), избор из поезије, 1961; *Дозволите сунцу*, песме, 1962; *Трећа жена*, песме, 1962; *Anii mei* (*Моје године*), избор из поезије, 1965; *Гласови и судбине*, песме, 1966; *До ових и последњих дана*, песме, 1968; *Место за љубав*, избор из поезије, 1971; *Уточишта*, песме, 1973; *Сатница*, песме, 1975; *Rădăcina (Корен)*, пе-

сме, 1975; *Јутарњи хлеб*, песме, 1979; *Преломне године*, песме, 1980; *Наноси*, песме, 1981; *Зреник*, избор из поезије, 1982; *Корени песме*, проза, 1982; *Pîinea de dimineaţă* (*Јутарњи хлеб*), избор из поезије, 1982; *Мара Гмизић*, поема, 1983; *Ancora una volta amore* (*Још једном љубав*), избор из поезије, 1983; *Светковина*, песме, 1984; *Fejfakon tul a földek* (*Над крстачом њиве*), избор из поезије, 1987; *Зебња*, песме, 1990; *Порекло песме*, избор из прозе и поезије, 1990; *Лицем у лице*, записи, 1990; *Сржс*, песме, 1991; *Неравнодушје*, полемике, 1991; *Ћирилицом и латиницом*, песме, 1991; *Двогласје*, песме, 1994; *Благо у мојој души*, записи, 1997; *Белег*, песме, 1997; *Пут до Сунца*, избор из поезије, 1997.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

САДРЖАЈ

ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Година 177 — Књига 468

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Младен Марков, Слике из гостинске собе 5
Тања Крагујевић, Године, песме 34
Александар Гаталица, На славама је прилика да се породице окупе. 40
Иван Негришорац, Грех, мој тешки грех!. 50
Јурај Нагибин, Жена из воза 53
Димитрије Николајевић, Суза Божја. 60
Мирјана Брковић, Марчина кћер 64
Владимир В. Предић, Via dolorosa 87
Ненад Шапоња, Исток 91
Вук Крњевић, Окце 219
Михајло Пантић, Мачке 222
Живорад Недељковић, Овај мир 228
Натали Сарот, Због једног да или једног не. 231
Гордана Ђилас, У сусрет 248
Мирко Демић, Artes moriendi 252
Ђорђе Кубурић, У спомен града 262
Јован Христић, Две приче о рибарима 401
Саша Јеленковић, Тачно, нетачно 409
Славен Радовановић, Лажни хадис 410
Зоран М. Мандић, Бољи одлазе 421
Живојин Петровић, Анастазија, или уочи славе 424
Петар Милорадовић, TT-line. 427
Ханс Магнус Енценсбергер, Лакше од ваздуха 429
Сен-Џон Перс, Хор из „Мореказа” 433
Вито Марковић, Гласна песма. 557
Зоран Ћирић, Сливник. 560
Здравко Крстановић, Обло 570
Александар Воазар, Друид-госпа у сузама 573
Ефтим Клетников, Та космичка промаја 578
Пјотр Беин, Концерт за воз број 393 581

Славољуб Марковић, Надауторство: тема или фикција 584
Драгослав Ђорђевић, Игре таложења 598
Антоније Исаковић, Две приче. 755
Флорика Штефан, Невидљива честица 775
Слободан Бељански, Последња ноћ у Фиренци 779
Миленко Фржовић, Трајем безбедно и тихо у свету 794
Гојко Божовић, Преко свега. 799
Роберт Олен Батлер, Повратак 802
Бошко Томашевић, Барокни формулар 814
Весна Егерић, Музеј воштаних фигура 818
Хилде Домин, Зов 824

АКЦЕНТИ

In memoriam: БОШКО ПЕТРОВИЋ (1915—2001)

Славко Гордић 92
Предраг Палавестра 95
Чедомир Попов 96
Никша Стипчевић. 99
Божидар Ковачек 100

Милорад Екмечић, Европска позадина „Начертанија" Илије Гарашанина 1844 265
Светозар Стојановић, Срби пред савременим изазовима . . . 274
Мирко Зуровац, Умно око над нашом стварношћу. 465
Бранислав Крстић, Косово — узроци сукоба, помирење права . 601
Божидар Ковачек, Парадигма окупљања 827
Драгољуб Петровић, Нестајање ћирилице или последњи српски слом 830

ОГЛЕДИ

Драган Хамовић, „Болани Дојчин" Бранка Миљковића 103
Милица Николић, Још један покушај да се доскочи хладноћи . 108
Славко Гордић, Песници двехиљадите. 115
Снежана Брајовић, Хазарска прича 287
Михајло Пантић, Чуда из мале кутије. Поглед на српску кратку причу XX века 294
Борислав Радовић, О „Мореказима" Сен-Џона Перса 445
Радивоје Микић, „Седам мртвих песника" Бранка Миљковића. 457
Карл Јасперс, О условима и могућностима новог хуманизма . 618
Предраг Чичовачки, Космополитизам, глобализам и културализам 638
Радослав Војводић, Пројављивање Скривеног Бога. Чеслав Милош и Земља Улро 653
Јован Делић, Антоније Исаковић — мајстор приповијетке. . . 845

Волф Шмид, Парадоксалност Пушкина 854
Драган Проле, Животни свет и интерсубјективност 869

ВИБРАЦИЈЕ

Миленко Пајић, Немогуће 143
Драгиша Живковић, Двадесети век (1, 2, 3) 302, 485, 689
Мило Дор, Музика као потпора 307
Томас Транстремер, Сећања ме гледају 316
Бисерка Рајчић, Бона Сфорца 471
Бошко Ивков, Буди блага му сну. 492
Никша Стипчевић, О Зорану Гавриловићу, после десет година 698
Зденка Бркић, С нежношћу и стрепњом. 700
Гордана Дивљак-Арок, Додај воде и промућкај 705
Драгиша Живковић, Како се меси и пече добар хлеб. 885
Лазар Чурчић, У манастиру Шишатовцу десет година после. . 890
Миро Вуксановић, Дванаест сложених реченица. 897

НАСЛЕЂЕ

Зоран Лакић, Историчност у стварању Душана Ђуровића. . . 150
Јован Пејчић, Рођење модерне књижевне историографије код Срба 159
Милослав Шутић, Приношење људске жртве у епском и драмском књижевном делу 340
Васо Милинчевић, Милан Савић као уредник „Летописа Матице српске” 496
Павле Зорић, Његош — сликар народног живота или визионар? 919

КРИТИКА

Марко Паовица, Визија страдања у знаку есхатолошке утопије (*Миодраг Павловић*: Други долазак). 163
Миливоје Стефановић, „Нестајање” или о усуду животног путовања (*Антоније Исаковић*: Нестајање) 172
Оливера Милићевић, Један од толиких похода међу људе (*Лилијана Вутерс*: Пасош за свет) 177
Владимир Милисављевић, Платон и питање о језику (*Ирина Деретић*: Како именовати биће? Језик и онтологија у Платоновим делима „Кратил” и „Софист”). 179
Борје Рандељ, О замкама свезналаштва и о шарму површности (*Милан Јовановић Стоимировић*: Дневник 1936—1941) . . 185
Никола Л. Гаћеша, Љубав према старини, експонатима и збиркама (*Младенко М. Кумовић*: Музеји у Војводини 1847—1997) 189
Славко Гордић, У завичај, за звуком (*Павле Поповић*: Лимске свите) 352

Саша Радојчић, Духовни баштованлук (*Бошко Ивков*: Земља и рашће I, II. Читанка Војводине: предели и призори, бића и догађања) 354
Ненад Шапоња, Заграничні простори душе (*Радован Бели Марковић*: Лимунација у Ћелијама) 356
Светозар Кољевић, Анђео у зрну мака (*Војислав Карановић*: Син земље) 358
Владимир Гвозден, Двоструко сведочење (*Игор Маројевић*: Трагачи) 359
Славица Гароња-Радованац, Песничка хоризонтала балканског крста (*Анђелко Анушић*: Крст од леда). 364
Марија Клеут, Њихови неписани мемоари (*Свенка Савић, Марија Александровић, Станка Димитров, Јелена Јовановић*: Биографије старих Ромкиња у Војводини) 365
Ненад Николић, Структуралистичка наратологија, данас (*Мике Бал*: Наратологија: теорија приче и приповедања). . . . 369
Марко Паовица, Дневник оздрављења (*Васа Павковић*: Божанске клопке) 508
Михајло Пантић, У синтетичком кључу (*Никша Стипчевић*: Поређења) 512
Јово Радош, Ауторитативност просуђивања (*Чедомир Мирковић*: Одреднице) 514
Милица Јефтимијевић-Лилић, Онтолошка бит песмовања (*Милан Ђорђевић*: Coincidentia oppozitorum) 516
Горана Раичевић, О непроменљивости људске природе (*Никола Страјнић*: Стари грчки лиричари) 519
Слободан Турлаков, Једна нова историја која није нова (*Нова историја српскога народа*, приредио Душан Т. Батаковић) 522
Саша Радојчић, Провала стварности (*Ђорђе Нешић*: Прозор кроз који Дунав тече) 708
Бранко Поповић, Дечакова ратна чуђења (*Предраг Огњеновић*: Крај дуге зиме). 710
Сунчица Денић, Остављеност у недореченості (*Михајло Пантић*: Не могу да се сетим једне реченице) 714
Младен Весковић, Критика у нашем времену (*Гојко Божовић*: Поезија у времену) 718
Владислава Гордић, Емотивна чистота трагедије (*Felicity Rosslyn*: Tragic Plots: A New Reading from Aeschylus to Lorca) . . 720
Никша Стипчевић, Носталгија за бесконачним Николе Милошевића (*Никола Милошевић*: Нит михољског лета. Носталгија за бесконачним) 929
Душица Потић, Рефлексивни лиризам (*Зорица Арсић-Мандарић*: Рајска врата самоће) 932
Слободан Владушић, Мозак и срце (*Владимир Тасић*: Опроштајни дар) 935
Љиљана Пешикан-Љуштановић, Озбиљан ауторски и издавачки подухват (*Српска народна књижевност*, приредила Марија Клеут) 938
Владимир Гвозден, Наслеђе и његова сенка (*Бојан Јовановић*: Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури) . 941

955

РАЗГОВОР

Славица Гарења-Радованац, Ка објашњењу нашег положаја (*Разговор са Радмилом Маринковић*) 195
Радмила Гикић-Петровић, Све је то књижевност (*Разговор са Михајлом Пантићем*) 376
Оливера Милићевић, Размењивање у скромности (*Разговор са Метином Ардитијем*) 534
Љубисав Андрић, У средишту историје (*Разговор са Славком Гавриловићем*) 723

Бранислав Карановић, Аутори Летописа . . 207, 389, 546, 743, 946

ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

најстарији наш књижевни часопис

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака — шест свезака чини једну књигу.

Годишња претплата износи 1.000 динара, за чланове Матице српске 500 динара, а за иностранство 80$.

Наручујем _____ примерака *Летописа Матице српске.*

Име и презиме, назив установе или предузећа

_____

Адреса: _____

Телефон: _____

Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун Матице српске 45700-678-0-2213, СПП Нови Сад, са назнаком „за Летопис". Оваквом уплатом обезбедићете да, чим нам доставите ову наруџбеницу и потврду о уплати, читаве године добијате *Летопис* на адресу коју нам пошаљете.

Информације на телефоне: (021) 613-864; 420-199/лок. 112, или на адресу: **Летопис Матице српске**, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске 1.

ПОРУЏБЕНИЦА

Ред. број	АУТОР И НАСЛОВ	Цена	Попуст	
			20%	50%
1.	ПОЕЗИЈА АЛЕКА ВУКАДИНОВИЋА	100,00	80,00	50,00
2.	ПОЕЗИЈА ЈОВАНА ХРИСТИЋА	100,00	80,00	50,00
3.	ПОЕЗИЈА ДАРЕ СЕКУЛИЋ	100,00	80,00	50,00
4.	ПОЕЗИЈА ДУШКА НОВАКОВИЋА	100,00	80,00	50,00
5.	ПОЕЗИЈА СРБЕ МИТРОВИЋА	100,00	80,00	50,00
6.	Миодраг Јовановић: СЛИКАРСТВО ТЕМИШВАРСКЕ ЕПАРХИЈЕ	800,00	640,00	400,00
7.	Мирослав Тимотијевић: СРПСКО БАРОКНО СЛИКАРСТВО	600,00	480,00	300,00
8.	Мирослав Тимотијевић: ЦРКВА СВЕТОГ ГЕОРГИЈА У ТЕМИШВАРУ	400,00	320,00	200,00
9.	ЛЕКСИКОН ПИСАЦА ЈУГОСЛАВИЈЕ, IV том	2.000,00	1.600,00	1.000,00
10.	БИБЛИОГРАФИЈА СРПСКИХ НЕКРОЛОГА	300,00	240,00	150,00
11.	Ана Матовић: БЕЋАРАЦ У ВОЈВОДИНИ	150,00	120,00	75,00
12.	Љубивоје Церовић: СРБИ У РУМУНИЈИ	350,00	280,00	175,00
13.	Јохан Хајнрих Швикер: ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА СРБА У УГАРСКОЈ	300,00	240,00	150,00
14.	Владимир Ћоровић: ЛУКИЈАН МУШИЦКИ (фототипско издање)	300,00	240,00	150,00
15.	ЈЕЗИК ДАНАС, гласило Матице српске за културу усмене и писане речи (за четири броја)	120,00	—	—
16.	Зоја Карановић: НАРОДНЕ ПЕСМЕ У *МАТИЦИ*	150,00	120,00	75,00
17.	Милорад Радевић: НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ У *ШУМАДИНЧЕТУ* И *ШУМАДИНКИ*	150,00	120,00	75,00
18.	Живан Милисавац: ИСТОРИЈА МАТИЦЕ СРПСКЕ 1880—1918	2.500,00	2.000,00	1.250,00
19.	Душан Попов: ИСТОРИЈА МАТИЦЕ СРПСКЕ 1918—1941	2.500,00	2.000,00	1.250,00
20.	Милан Јовановић Стоимировић: ДНЕВНИК 1936—1941	400,00	320,00	200,00

Име и презиме: _____

Адреса и телефон: _____

Неопозиво наручујем књиге под редним бројем _____

_____ _____. Укупан износ од _____ динара умањен за 20% попуста (а за чланове сараднике, те редовне чланове Матице српске који су измирили чланарину за текућу годину 50% попуста), односно свега _____ динара уплатићу на жиро рачун Матице српске 45700-678-0-2213 СПП Нови Сад, у две једнаке месечне рате (друга најкасније 30 дана после прве). Испорука књига обавиће се након подношења доказа о извршеној уплати обе рате.

Прва рата уплаћена:

_____ _____

Место и датум Потпис

ВОЈВОЂАНСКА БАНКА

ЗНАК ПРАВИХ ВРЕДНОСТИ

YU ISSN 0025-5939 | UDK 82(05)